

Araştırma - İnceleme Dizisi

BEKTAŞİLİK TETKİKLERİ

Hazırlayan
F.R. HASLOK

Çeviren
Râgıp HULÛSÎ

Yeni Harflere Çevirip Kısmen Sadeleřtiren
Yrd.Doç.Dr. Kâmil AKARSU

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI YAYINLARI: 3399
BİLİM ve KÜLTÜR ESERLERİ DİZİSİ: 1214
Araştırma - İnceleme Dizisi: 85

Kitabın Adı

BEKTAŞILIK TETKİKLERİ

Yayın Kodu

2000.06.Y.0002.1925

ISBN 975-11-1947-2

Baskı Yılı

2000

Baskı Adedi

5000

Dizgi, Baskı, Cilt

MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

Yayımlar Dairesi Başkanlığı'nın 8 Aralık 1999 tarih ve 8808 sayılı yazılıarı ile ikinci defa 5.000 adet basılmıştır.

İÇİNDEKİLER

	Sahife
Bektaşîlerin Coğrafi Dağılımı	1
İki Taraflı Tapınaklar ve Bektaşî Propagandası	43
Bektaşîlik ve Sünnî Müslümanlık	44
Anadolu'daki Bektaşîlik ve Hıristiyanlık	49
Avrupa'da Bektaşîlik ve Hıristiyanlık	56
Siyâsî Gizli Etkenler	64
Notlar: Haydar, Hoca Ahmed ve Karaca Ahmed Hakkında	70
Anadolu'daki Arap Mezarları	72
Türk Tarih ve Halk Menkabesine Ait İncelemeler	81
Kara Osmanoğlu'nun Ortaya Çıkışı	81
Kırklar	86
Sarı Saltık Rivayeti	92
Sultanların Kılıç Kuşanması	97
Konya Sultanları Zamanında Hıristiyanlık ve İslâmiyet	108

Ö N S Ö Z

Bektaşiliğin yayıldığı coğrafyanın ve etkilerinin, batılı gözüyle tespit ve değerlendirmesini yapan F.R. HASLOK'a ait bu çalışma, "en çok yabancı dil bilen Türk" olan R. Hulûsî ÖZDEM tarafından dilimize çevrilmiş ve Maarif Vekâleti yayını olarak eski harflerle 1928'de yayımlanmıştı.

Doğrusu yazılı ve bilhassa görsel medyanın yıllardır işlemeye çalıştığı Bektaşilik ve Alevilik konusunun, hacim itibârıyla vasat olsa da fonksiyon itibârıyla önemli kaynaklardan biri, elinizdeki çalışmadır. Bu yüzden "Bektaşilik Tetkikleri" adlı bu eserin yeni alfabeyle yayımı, mühim bir boşluğun doldurulmasını sağlamıştır.

Mütercim ÖZDEM, elbette bir Türk dili uzmanıdır. Ama son elli yıldır dilimizde meydana gelen büyük değişim, maalesef onun yaptığı tercümeyle de anlaşılır olmaktan bir miktar uzaklaştırmıştır. Bu yüzden geniş kitlelere hitâb eden bu eserin alfabesini yenileştirirken diline de hürmet sınırları içinde kısmen müdâhale icâb etti. Bu müdâhale sırasında, mütercimin dil ve üslûbunu bozmamaya dikkat ettiğimi, ısrarla belirtmek isterim. Müdâhalelerim, bazı uzun ve (bugün için) karışık cümleleri, bir kaç parçaya bölmek; günümüz okuyucusuna çok ağır gelecek bazı kelimeleri, daha anlaşılır kılmak tarzında ifâde edilebilir.

Bektaşilik Tetkikleri, sabırlı, meraklı ve dikkatli bir araştırma mahsûlüdür. Anadolu'daki Bektaşî tekkelerinin taranıp tanıtılmasıyla başlayan inceleme, Rumeli ve Mısır'a kadar uzanmakta; araştırma, birkaç harita ve re-simle desteklenmektedir. Kitapta yer alan makâleler, kuvvetli dipnotlarla beslenmiştir. Dolayısıyla her ne kadar bir Hıristiyan tarafından yazılmışsa da yazar, konuyla ilgili Müslüman-gayrimüslim görüşlerini, dipnotlar düşerek göstermiştir. Bu yüzden kitap, ilmi güvenilirlik bakımından takdîre ve güvene şâyândır.

Eserde tanıtılan tekkelerin sözlü krokilerinin çizilmesi ve tasvirleri, herhalde çağdaş araştırmacılar için de faydalı olacaktır. Zîrâ bu tekkelerin bir kısmı, günümüzde harâb olmuştur. Bu harâbeleri, herhalde ancak F.R. HASLOK'un tasvirleri, hayâlen de olsa imâra imkân verecek gibidir.

Hıristiyan azîzleri ile Bektaşî büyüklerini özleştiren çift yönlü ziyâretgâhlarla ilgili açıklamalar, sanırım okuyucuyu etkileyecektir. Bu tür ziyâretgâhların, Müslüman veya Hıristiyan olduğunu söyleyen insanlar tarafından saygıyla ve birtakım büyü-lü-fallı murad tedârîki vesîlesi olarak ziyâret edilişlerinin mantığı da muhtemelen ilgili sayfaların okunması ile anlaşılacaktır.

Bu faydalı ve büyük emek mahsûlü araştırmayı günümüz okuyucusuna hitâb edecek hâle getirirken, bilgisayarımın başında teknik ve formal yanlışlarımı düzeltmemi sağlayan kızım Deniz'e ve dizgici Sayın Reyhan İLKER Hanıma teşekkürlerimi sunuyorum.

Dr. Kâmil AKARSU

Ankara, 31.01.2000

Bektaşiliğin Coğrafi Yayılışı (1)

Bu makalede, Bektaşî Tarikatının coğrafi yayılışına ait olarak basılı kaynaklarda bulunan dağınık kayıtları, şu anda ve evvelce mevcut tekkelerinin yerlerini göstermek suretiyle toplamaya çalıştım (2). Bundan başka bu konuya ait (1913-1915 senelerinde) Bektaşîler arasındaki seyahat ve incelemelerimden elde ettiğim bilgileri de kattım: Bütün bu bilgiler, doğrudan doğruya Bektaşî kaynaklarından ve bir çokları bunların bir çoğundan alınmıştır. Bu suretle şimdi en mühim faaliyet alanları olan Arnavutluk'taki Bektaşî müesseselerinin hemen hemen eksiksiz bir fihristini meydana getirdiğim gibi –bugün elimde bulunan fakat kaynakları isteğe uygun olmayan Anadolu müstesnâ olmak üzere- bu tarikatın bulunduğu diğer yerlerde de incelemelere devam edilmesi için sağlam bir esas hazırlamış olduğum ümûdündeyim.

Elimizde bulunan belgelere göre Anadolu'daki Bektaşî müesseseleri en ziyade yoğunlukla "Kızılbaş" veya "Şîî Müslüman" bölgelerinde; özellikle (1) Ankara ve Sivas vilayetlerinde ve (2) Konya vilayetinin –meşgul oldukları sanata dayanarak "Tahtacı" namını alan- Şîî aşiretlerinin bulunduğu, güney batı köşesinde (Likyada) olmak üzere başlıca iki gurup halinde toplanabilir. Anadolu Şîîlerinin üçüncü korunma bölgesi olan Harput ve Erzurum, doğu vilayetlerindeki Bektaşî tekkeleri hakkında ise bilgi yoktur. Bununla beraber "Kızılbaş"larla "Bektaşî"ler arasındaki bağlantı ve ilginin mahiyeti, henüz bilinmiyor. Biz, yalnız, bunların İslâmiyetin "Şîî" şekline bağlı olduklarını ve geniş bir alana dağılmış bulunan Şîî cemaatlerinin ise Bektaşî çeşiblerinin (3) manevi üstünlük ve hakimiyetlerini kabul ettiklerini biliyoruz. Avrupa'da nisbeten son zamanlarda İslâmiyete girmiş olan Hıristiyan halkı ile "Güney Arnavutluk", bugün Bektaşîlerin en büyük kuvvetle mevcut buldukları tek memlekettir. Son zamanlara kadar sayılarının epeyce çok olduğu "Girit" ile Makedonya'nın Kesriye dolayları, aynı suretle Hıristiyan halkı üzerine aşılarmış bir Bektaşîlik hadisesini arz etmektedir.

Bundan başka daha başka yerlerde, mesela Avrupa'da ilk defa göründükleri vakit, ihtimale göre yarı cahil ve tamamen göçebe olan, Asya'dan göçüp gelme köy halkları arasında da, başarılı propaganda izleri görülmektedir. Güney Makedonya ve Teselya'nın "konyarı"ları, Rodoplarn "yörük"leri ve Dobruca'nın "Tatar"ları, bu cümledendir. Bilhassa Edirne havâlisinde yerleri bilinen tekkelerin sayısı düşünülünce, iki asırdan fazla bir müddet zarfında yeniçerilerle Bektaşîler arasında mevcut sıkı bağlantıya göre, birtakım askerî merkezlerin, aynı zamanda misyoner faaliyeti hususunda önemli OCAKlar teşkil ettiğini farz etmek uygun görünmektedir.

(1) Özet olarak "Annual of the British School at Athens (B.S.A) Mecmuası, XXI. Cildinden 1914-1916, s. 84-124

(2) Bektaşîler ve Teşkilatları Hakkında. B.S.A. XX, 94 ve devamına bakınız.

(3) Aşağıya bakınız.

Anadolu, Rumeli ve Arnavutluk'taki Bektaşî evliyalarının tiplerinde her birine mahsus olmak üzere özel değişimler fark edilebilir (4). Anadolu'da ermiş tipi, bizzat Hacı Bektaş ile az çok bağlantılı bir mürid sayılır. Buna dayanarak mitolojik denilecek kadar uzak bir sîmâdır. Rume- li'deki ermişler de, Türk hakimiyeti devrine ait olmaları bakımından yine öyle uzak ve eskidir: Fakat bunlar ilkel mürid olmaktan çok mücahid (cihad eri) sayılırdı. Bu keyfiyet, on altıncı ve sonraki asırlardaki yeniçeri-Bektaşî karışık topluluğunun baskısı altındaki bölgelerde Bektaşî- liğin gelişmesini göstermektedir.

Arnavutluk'daki Bektaşî propagandası, itiraf edildiği üzere, on sekizinci asırdan sonra baş- lar; ermişleri de tarihî şahıslardır.

Bektaşî tekkelerinin yerleri hakkında şurasını da kaydedebiliriz ki, başka tarikatlerinki, ge- nellikle büyük iskan merkezleri dahilinde veya civarlarında bulunduğu halde, Bektaşîlerinki, ku- ral olarak ya tamamen uzak yerlerde veya köylerin kenarlarında bulunmaktadır. Bunun sebebi, şüphesiz ki kısmen propaganda ve tesirlerinin en çok köylü halkı üzerinde etkili bulunması, kıs- men de sünnî hocaları tarafından haklarında düşmanlık duyguları mevcut olmasıdır. Pek haklı olarak kabul edebiliriz ki (1090 tarihlerinde) Bektaşîlerin yeniçerileri ellerine aldıkları ile bunla- rın 1826 da ortadan kaldırıldıkları zaman zarfında, gerek İstanbul ve gerek vilayetteki yeniçeri kıtalarının kışlarında daimî bir Bektaşî şeyhi ve farz edilebileceğine göre, yakınlarında bir de tekke mevcuttu. Bunlar 1826 dan itibaren ortadan kaldırılmıştır; fakat bu azizlerin Türk iç kale- lerinin içinde veya girişinde mevcut bulunan türbelerinin, bu yeniçerilerle alakalı eski Bektaşî müesseselerinden arta kalma eserler olması, pek muhtemeldir.

Bu girişten sonra artık tekkelerin tasnifine girişebiliriz:

ANADOLU

(Şekil I) (5)

A. ANKARA VİLÂYETİ

Hacı Bektaş (Pir evi). – Tarîkatin meşhur müessisi olan Hacı Bektaş, orta Anadolu'da Kır- şehir civarında, ismini taşıyan köyde medfun bulunmaktadır (6). Mezarın bitişiğinde, "Pir evi" denilen bir tekke vardır ki, Bektaşî tarikatının ve müridlerinin genel toplanma yeridir. Burası, ta-

(4) Evliya Çelebi Seyahat-name'si, Hammer tercümesi, s. 20 ve devamına bakınız. "Bugün, Türkiye'de mevcut yedi yüz Bektaşî tekkesi Hacı Bektaş'ın yedi yüz müridinin eseridir.

(5) Bu makaleyi aydınlatmaya yarayan harita, Mösyö Haslok'un kendisi için hazırlanmış olduğu bir plandır. Bu- günkü şartlara göre yeniden çizilmiştir. (Yazar)

(6) Evliya, Seyahat-nâme, Hammer tercümesi, s.21, türbe hakkında şöyle diyor: "Hacı Bektaş, Sultan Orhan za- manında vefat etmiş ve onun huzûrunda Kırım'ın pâyitahtında defn edilmiştir. Burada bir Tatar melikesi, me-

rikat kurucusunun kabrinden başka Balım Sultan diye bilinen ve tarikatın bölündüğü dört daldan birinin kurucusu olan pek önemli bir Bektaşî azizinin de mezarını ihtivâ etmektedir. Bu mezar, tekkenin "mücerred" denilen bekâr dervişlerine ayrılmış olan kısımdadır. Bundan başka, dikkate değer bir nokta vardır: Sünnî tarikatlerden Nakşibendî tarikatine mensup bir hocanın imamlık ettiği, minareli bir camii de vardır. Bu, II. Mahmut zamanında (1826) da Hacı Bektaş'ı Sünnî olmak üzere ve Nakşibendî şeyhi olarak gösteren anlayışı uygulayan bir yeniliktir (7).

Bu tekke, vaktiyle, ahâlisi Bektaşî tarikatine mensup 362 köyün mal varlığıyla geçinirdi. Bu köylerin sayısı, hükümet tarafından muhtelif vesilelerle yirmi dörde indirilmiştir (8). Tekkenin 60.000 lira kadar tahmin olunan varidâtı, tarikatın murâkıbları olan "ahî dede" veya "dede baba" ve "çelebi" arasında paylaşıldı.

Bunlardan evvelkisi Hacı Bektaş'ın manevî irşad halifesi olduğu iddiasındadır. Hacı Bektaş tekkesinde oturur ve bu burası ile Bektaşî teşkilatının bir kısmı üzerine hakimiyet icrâ eder. Meselâ Arnavutluk ve Girit Bektaşîleri bunu en yüksek başları olmak üzere tanırlar; şeyhlerinin tayini, bunun tarafından onaylanmak durumundadır. Tarikatın bu dalı, tamamen Arnavutlar elinde olduğu sanılabilir: Son Şeyh Feyzi Baba Arnavut olduğu gibi henüz boş bulunan makam için gösterilen adaylar da Arnavutluk'tandır (9).

ζ "Dede baba"nın emri altında, daha sekiz baba vardır ki her birinin ayrı "konak"ı (ikamet-gâhı) olup tekkede görülen işlerin muhtelif dallarına bakarlar. Bunlar, tekkeye yeni girenlerin çalışmalarını idare ederler. Bu çeşitli dallar sırasıyla kiler işi (kilerci baba), fırın işi (ekmekçi baba), mutfak işi (aşçı baba), ahır işi (atçı baba), misafir işi (mihmandar baba), Balım Sultan türbedarlığı (Balım Evi) ve bağ işleri (dede bağ, can bağ)dir. >

zarı üzerine bir anıt inşa etmiştir. Bu bina harap bir hale geldiğinden Sultan Süleyman zamanında Kayseri Beyi olan Şeytan Murad , burasını kurşunla örtterek tamir edip yenilemiştir." Kırşehir yerine Kırım payitahtı denilmesi yanlıştır. Herhalde Tatar melikesi tabiri bu alıntıya sebep olmuştur. Bugün kasabanın görülecek yerlerinden biri olan tekkenin mutfağındaki kazanların Tatar hanı tarafından verildiği söylendiği halde garip bir şekilde bunu Orhan ile bir saymaktadırlar. (Contemp, Review , Teşrin-i sâni 1913-695).

(7) Hacı Bektaş'ın Tekkesinin Tarifi, P. Lucas, Voyage en Grece (Amsterdam, 1814), I. 124, Levidis, «Αἱ ἐν μοναστήριον μοναὶ τῆς Καππαδοκίας», 98, Guinet, Asie Mineure, i. 841; Naumann, Vom goldenen Horn zu dem Quellen des Euphrat, 193 ve devamı; Contemp Review, Pr. White; Teşrin-i Evvel 1913, 693 ve devamında mevcuttur. Keza XX. B.S.A, 102 'ye bakınız.

(8) Bu bilgiler "Guine"dendir. Yalnız son rakam müstesnadır ki yazar bunu zamanı için doğru olmak üzere, 42 olarak göstermektedir.

(9) Makaleyi yazdıktan sonra "Mes'ûd" isminde birinin seçilmiş olduğunu haber aldım.

Çelebi (şimdi Cemal Efendidir) Hacı Bektaş'ın fiilen halefi ve dolayısıyla hukûken tarîkatin en büyük reisi olduğunu iddiâ eder. Bu görev irsî ise de verâset babadan oğula olmayıp ölen bir çelebinin yerine hayatta bulunan kardeşi, büyük oğlunun yerini tutmaktadır. Bu kişi tekke hâricinde oturur ve müessese mülklerinin idaresinde çalıştırılır. Şeceresi dede baba gurubu tarafından itirâza uğramaktadır. Bunlar Hacı Bektaş'ın oğlu olmadığını söyleyerek onu bir sahtekâr saymaktadırlar. Kendileri ise neslini cedit olan Hacı Bektaş'ın kanını içmek suretiyle hamile kalan bir kadından mucize yoluyla doğduğuna ait araya giren bir efsane ile açıklamaktadırlar (10).

Daha Türkiye'de Meşrutiyet'in ilanı olan 1909 tarihinde, çelebi beyi hükûmete bir dilekçe vererek tarîkatin en yüksek reisi sıfatıyla tanınmasını vesâik haklarının iade edilmesini talep etmişti. Şu anda, mevkii, Anadolu Kızılbaş halkı tarafından tanınmakta ve bunları idare eden tekke-lerin şeyhleri, onun onay ve doğrulamasına uymaktadır. İrsî oldukları anlaşılan (11) bu şeyhlerle kendilerine mensup cemaat, öteki Bektaşî dalı tarafından az çok hafife alınmakta ve bunlar tarafından "Sûfî" diye adlandırılarak teşkilatları gevşek ve mezhepleri bâtil sayılmaktadır. Rumeli Hissarı tekkesinin ve şeyhinin oğlu, bana, aralarındaki bu farkı "Kızılbaşların Katolik ve hakikî Bektaşîlerin ise Protestan oldukları" tarzında açıklamıştır. Robert Kolc'un eski talebelerinden biri tarafından ileri sürülen bu şahitliğe göre Bektaşîlerin bir tür "reformasyon" temsil ettikleri ve Anadolu'daki geri dindaşlarının itikadlarındaki mezhebî ilaveleri, bâtil saydıkları anlaşılmalıdır.

"Çelebi" ile "dede baba" arasındaki ilişkiler gergindir; fakat bekâr dervişler gurubu, evli şeyhler tarafından hürmetle muamele görmektedir.

İnançlar konusunda, Bektaşîler, Kızılbaşların hilâfına, pîrleri olmak üzere Altıncı İmam "Cafer-i Sâdık" a bağlılık iddiâ ederler. Kızılbaşlar ise Beşinci İmam "Muhammed Bâkir" den el almış olduklarını ileri sürmektedirler. Dînî hayât hususunda da iki mezheb arasında önemli bir fark vardır. Dallarının ruhbân sınıfını teşkil eden Bektaşîler, neredeyse hiç istisnâsız,

(10) Guine, Küçük Asya, i, 342. Mücerredler (bekârlar) şubesi tarafından kabul edilen menkabe, kadını bir "hoca"nın zevcesi olmak üzere gösteriyor. Ve buna "hatuncuk ana" ismini veriyor. Başka bir menkabe ise Hacı Bektaş'ı "nefes oğlu" (yani Allah demek olan nefhanın oğlu) olmak üzere göstermektedir. (Bunun için Macaristanlı Georgius'un De Moribus Turcorum'unun XV sonuna bakınız). Böyle mucizevî bir doğuş bir çok ermişleri hakkında da ileri sürülmektedir. Özellikle kızılbaş Kürtler "İmam Bâkir" hakkında bu zâtın

Bal(?) şekline (haline) gelen Hüseyin'in başı tarafından mucizevî bir şekilde dölenen bir Ermeni bakiresinden aksırma yoluyla doğduğunu söylerler. (Geog. Journ. Xliv 1914, 64). Daha başka örnekler için Grenard'ın Journ. Asiat. XV, (1900), II; Anadol, Skene, 285 teki yazılanna bakınız.

(11) J.R. Anthr. Inst., Crowfoot, XXX., 8,3,312 (Hayderü's-Sultân ve Hasan Dede). Seydi Battal tekkesinde de kural budur. Un mois en Phrygie, Ouvre. 94, Arch. Des miss, Radet; IV, (1895), 445.

mücerred (12) (bekâr)dırlar. Diğer yönden Kızılbaşların irsî bir ruhbân sınıfı vardır; buna dayanarak şeyhleri mecbûren evli (müteehhil)dirler.

İnanmamız için az çok sebepler bulunması bakımından Bektaşiler bedenî ve rûhî baskıya sahip bir reisin idaresindeki asil aşîret zümresini yönetiyorlarsa, bu takdirde "çelebi"de, tevârusün, "irşâdî" bulunduğu mücerred (bekâr) dervişler teşkilatının üstünlük ve oluşumu üzerine mevkiünden düşürülmüş olan asil irsî aşîret reisisidir. Onun tarafından memuriyetleri onaylanan şeyhler veya babalar ise, aynen aşîret kısımlarının veya akraba aşîretlerin irsî reislerini yönetmek durumundadırlar. İrsî olmaları bakımından zarurî olarak evlidirler. Diğer esas kolun bekar dervişleriyle bunlar arasındaki başlıca fark da budur.

Bektaşilerin "çelebi"si hakkında en eski kayıt 1526-1527'de ortaya çıkan bir derviş ve Türkmen isyanı ile ilgili görünüyor (13).

Bu isyanın ortaya çıkıp yayıldığı alan, Ankara'ydı (14). İsyanın, genellikle Kalenderoğlu namıyla bilinen reisinin "çelebi" ünvanını taşıdığı, bazı yazarlar tarafından söylenmektedir. Fakat bunun soy olarak Hacı Bektaş Veli'ye mensubiyet iddia ettiği konusunda, hepsi aynı kanaattedirler. Sonradan Bektaşilerle yeniçeriler arasında ortaya çıkan bağlantı dikkate alınınca, bu olayda yeniçerilerin çelebi üzerine yürümekte kat'iyyen tereddüt göstermemiş olduklarını söylemek uygundur.

Aynı vilayet içinde olmak üzere kaydedilen tekkeler, şunlardır:

Beypazar civarında – Bu kasabanın batı tarafında, Sakarya boyunda, EMREM YUNUS SULTAN'ın türbesi vardır ki Lejean tarafından, besbelli cahil bir yerli muhbirin ifadesine dayanılarak kızı ve iki oğluyla birlikte defnolunan bir "Konyan Sultanı" diye tarif edilmektedir (15). Hakikatte Emrem Yunus, Bektaşilerce kendilerine mensup bir aziz olmak üzere iddia edilmektedir. Türbe yeri halk tarafından ziyaret edilmekle beraber burada bir müessese olmadığı zannediliyor (16).

(12) Bu sıfatla Bektaşî dervişleri Balım Sultan hakkında özel hürmet ve yüceltme duygusu beslerler. Bu zat , Hacı Bektaş'tan iki nesil sonra gelmiş islahatçı bir aziz olup pîr evinde medfundur. Hacı Bektaş'ın da evlenmeksizin yaşadığı kabul ediliyorsa da Balım Sultan , mücerredler (bekârlar) şubesinin özel piri sayılmaktadır.

(13) Hammer- Heller Tercümesi, His. Emp, ott., V, 95; Ann. Turc, Leunclavius; s.a., 1526 ve Lib. Sing, S.222.; Hist. Des Turcs, de Mezeray, 5020.

(14) İsyanı katılmış olan dört aşîretin ismi sayılmaktadır: Çiçekli, Akçakoyunlu, Masadlı, Bozoklu. Hacı Bektaş Tekkesinin kuzey tarafında bir Çiçekdağ vardır. Bozok da bu dağın bulunduğu mıntakanın ismidir. Şu halde zikredilen aşîretlerden hiç olmazsa ikisi bu yöre ile ilgili görünüyor.

(15) Bull. Soc. Geog. XVII, (1869) , 63.

(16) J.H, S: Andersen. 1899, 70. Emrem Yunus (Yunus Emre) için Gibb. Ottoman Poetry , I, 164'e bakınız. . O, bunun tarihini on dördüncü asır başlarında gösteriyor. Seyahatnâme, Hammer Tercümesi, II, 223.

Çorum civarında – Çorum'un on kilometre batısında, Kipert'in haritası (yerli bir kaynaktan naklen)"Seyyidim Sultan"ı kaydetmektedir. Evliya ise bu yeri zamanında yalın ayak başı çıplak Bektaşiler tekkesinin bulunduğu bir yer olarak göstermektedir (17).

Ankara civarında – Ankara'nın doğusunda yerleşmiş "Hüseyin Dağ" üzerinde Bektaşiler tarafından mücahid bir ermiş olarak kabul edilen bir Arabin, Hüseyin Gâzi'nin mezarı vardır. Ermiş, zamanında burada yüz Bektaşî dervişini barındıran bir tekke vardı ve her sene çok kalabalık bir âyin yapılırdı (18). Şimdi yalnız Ankara "Bayramî" dervişleri tarafından idare edilen bir türbe vardır (19).

Yozgat civarında – Burada Mucur denilen yerde bir tekke mevcut olduğu söyleniyor ki haritalarımızda gösterilmemiştir. Fakat burası "Kırşehir" civarında aynı ismi taşıyan köyden başkadır.

Alaca civarında – Arap mücahidi Hüseyin Gâzi'nin ikinci bir kabrini ihtiva eden Shamaspur (Şems-i pür olmalı) tekkesi, bu tarîkate aittir. Fakat şu anda terk edilmiştir (20).

Kırşehir – Bana bu nuntakada Ahî Evren denilen bir tekke bulunduğunu bir derviş söylemişti (21).

Sultan Osman'ın silah arkadaşları arasında aynı ismi taşıyan bir aziz de Hacı Halife tarafından Kırşehir'de medfûn olmak üzere zikredilmektedir (22). Evliyâ Çelebi ise "Ahî Evrân" veya "Kayseriyeli Ahî Baba" isminde Denizli'de medfun üçüncü bir azizin, Türk debbağ(dabak)larının piri olduğunu söylüyor. Bu biraz karışık menkabe, ismini anlaşılan "yabani hayvan" manâsına gelen "evren"den almaktadır (23). Ankara'da bir de "Ak Elven" Tekkesi vardır. Bu kelimenin halk etimolojisine maruz kalanlardan biri olduğu anlaşılıyor. Kelimenin, aslı ahî ve eren kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuş olmalı. Eren, azîz demektir; ahî ise Arapçada kardeşim anlamına gelen bir ke-

(17,18) Evliya, Seyahatname, II, 228; kezâ Hacı Halife, Cihan-nümâ, Arman Tercümesi, 703.

(19) Expl. De la Galatie: Perrot et Guillaume, I, 283.

(20) Asia Minor, Hamilton, I, 402 devamı; H.İ.Ross, Letters from the East, 348; Murray'ın, Asia Minor'unda Wilson, 36; Trans. Victoria Inst. XXXIX, 159; Keza B.S.A. XX, 104. Perro 1861'de burada bir iki Bektaşî dervîşi bulmuştur. (Souvenirs d'un Voyage. 418).

(21) Jakob tarafından da (Beitrag, 80 not .3) 1409-1410 'da Akşehir'de vefat etmiş olan Halvetî azizlerinden bir Ahî Mîrim zikredilmektedir.

(22) Arman tercümesinde Hadji Ouren; Menasikü'l-Hacc'da Hakhi Ouren, 12; Hammer, Otto Heller'de; Hist. Emp.,i. 248'inde, Akhi Evern (Bakınız Huard, Konia, 112. Burada Seyyid Mahmûd hayrâtının Akşehir'deki türbesi tasvir edilmektedir).

(23) Seyahatnâme, II, 206: Ahî Baba Selçukîler asrında Kayseriyye'de yerleşmişti ilh... (İstanbul baskısı, cild I. S. 594-595). Bütün debbağ(dabak)lar Ahî Evrân'ı pîrleri tanırlar. İsmi son çeşidinde siren gibi efsanevî bir hayvan manâsına gelen ehve kelimesiyle oynandığı zannedilir. (C. White, Constantinople, I, 174).

lime olup daha on dördüncü asırda İbn-i Batuta'nın Selçuklar zamanındaki Anadolu Türkmenleri arasında çok yaygın bir sosyal birlik (24) ve daha sonra oldukça mühim siyâsî bir teşkilât (25) olmak üzere tanıdığı "fütüvve" namıyla bilinen mühim cemiyetle ilgili husûsî bir anlamı vardır.

◀Bektaşiler arasında ahî kelimesi Hacı Bektaş tekkesinin şeyhinin ünvanında saklıdır. Bunların hiç olmazsa eskiden "Ahîyân-ı Rûm" (yani Anadolu kardeşleri) (26) denilen bir yan şubeleri vardı. Herhalde bunlar tarihlerinin bir döneminde Türken fütüvvet erbâbıyla kaynaşmış veyahut da bunları temsil etmiştir.▶

Mucur (Kırşehir civarında) – Burada bir Bektaşî dervişi tarafından beklenen mübarek bir taş vardır (27).

Panuk Sultan – Bu azîz de Kırşehir muntakasında bir köy tekkesinde medfundur.

KONYA VİLAYETİ

Nevşehir civarı – Burada Nureddin isminde bir azizin mezarını ihtiva eden bir Bektaşî tekkesinin varlığından söz ediliyor.

Adalya – Tarîkatin burada bir tekkesi varsa da o kadar önemli olmadığı anlaşılıyor.

Elmalı da evvelce Haydar Baba'nın kabrini ihtiva eden bir tekkesi vardı; burası 1836'da tahrip edilen tekkelerden biridir. Kasaba veya kazâ Abdal Mûsâ isminde pek meşhur bir azizin medfun bulunduğu yer olmak üzere bilinir (28).

Kasabanın on iki kilometre kadar güneybatısında "Tekke" denilen bir köy vardır. Elmalı'da tahracı diye bilinen ilkel Şîf aşiretlerinin yerleştiği kazânın merkezidir. Fakat tarîkatin tekke haricindeki organları, bilhassa burada da, Arnavutluk'ta olduğu gibi, hâli yerinde emlak sahipleri veya şehir sakinleridir (29).

Cileveci Elmalı'nın üç saat kuzeyinde yerleşmiştir. Abdal Musa'nın müridlerinden Kilerci Baba (30)'nın mezarını ihtiva eden bir tekkesi vardır.

(24) İbni Baruta, Lee tercümesi, 68 ve devamı; Sanguinetti tercümesi, II, 260 ve devamı.

(25) Hammer- Sheller Hist Emp Ott., 21. Keza fütüvvet hakkında Zeitschr , Karabashek, f. Numismatik (1877), 213 ve devamı.

(26) Ahîyân-ı Rûm (Brown, Dervishes 142); Bunların yan kolları sırasıyla şunlardı: Gaziler (cihad erbâbı), abdal-lar (zühd erbâbı) ve Rum bacıları (hemşireler). Seaman'ın Orkhan'ında, S. 108, Ahî (frater, Achi) Derviş cemaatleri arasında bir rütbe olmak üzere gösterilmektedir.

(27) Cholet, Armenie, 48.

(28) Jacob Bektaşhije, 28, kezâ Beitrage, 14, 85. Aşağıda (Kahire) maddesine bakınız.

(29) Von Luschan, Reisen in Lykien, II, 203.

(30) Yukarıya bakınız (Hacı Bektaş).

Finike – Elmalı'nın limanıdır. Kâfi Baba'nın mezarını ihtiva eden bir tekkesi vardır. Burası Petersen ve Loşan taraflarından Limira'nın mevkiinde olmak üzere gösterilen tekke olsa gerek-tir. 1884'te burada iki derviş vardı (31).

Gülhisar – Tefenni'nin otuz kilometre güneydoğusunda ve bu kazânın kuzey tarafında bulunur. Yaman Ali Baba'nın mezarı, burada bulunan bir tekkededir.

B. İZMİR VİLAYETİ (AYDIN)

İzmir – Şimdi burada şehrin kenarında Kâtip oğlu Mahallesinde Hasan Baba'nın mezarını barındıran küçük bir Bektaşî tekkesi vardır. Kalenin bulunduğu tepedeki Polycarp'ın mezarının etrafındaki ufak kabristanda da Bektaşî mezar taşları görülmektedir (32).

Tire – Burada iki tekke vardır ki birisi Horasanlı Ali Baba'nın türbesini ihtiva eder.

Tavas – Burada Hacı Bektaş'ın halifelerinden Sarı İsmail Sultan medfundur.

Denizli – Halen veya vaktiyle mühim bir Bektaşî merkezi olduğu anlaşılıyor. Kazâ dahilinde üç tane Bektaşî tekkesi olduğu söyleniyor. İki saatlik bir çevre dahilinde Teslim Sultan ile Dede Sultan mezarları bulunmaktadır. Karağağaç'ta (33) da Niyazi Baba vardır.

Yatağan – (Vilayetin güneyinde Karaöyük civarında) – Pol Lukas (Paul Lucas, on sekizinci asrın ilk senelerinde burasını ziyaret ettiği zaman Latagundie (Yatağan Dede)nin mezarını ihtiva eden zengin ve mühim bir tekke vardı (34). Burası 1826'da tahrip edilen Bektaşî müesseselerinden biriydi. Fakat o zamandan beri yeniden az çok canlanmış görünüyor. Yatağan Baba, Abdal Musa'nın pîri olarak bilinir. Aynı yerde başka bir tekke Abdi Bey Sultan'ın mezarını barındırır.

Menemen – Buradaki tekkede Bekri Baba'nın kabri bulunur.

(31) Resien in Lykien, II, 204 Not. Yine Finike civarında Hallac köyünü de kaydedeyim. Bu isim, bize Bektaşî toplulukları fikrini düşündürür. Mansûrî'l-Hallâc, Bektaşîler tarafından büyük azizleri Fazl-ı Yezdân'ın pîri (Degrand, Haute Albanie, 229) ve tarikatlerinin öncüsü olarak iddialı bir şekilde kabul edilir.

(32) B.S.A, XX, 82, not 3.

(33) Belki de Sarayköy civarındaki Kabağağaç, ki Kipertek haritası burada bir tekke işaret eder.

(34) Voyage fait en 1714, II, 171 ve devamı... "Un couvent ou l'on garde precieusement le corps d'un Mahometan nomme Jatagundie, qu'on dit avoir opere de grands merveilles dans tous le Pais. La mosquee ou il repose est tres belle & bien entretenue; il ya dedans 60 chandeliers d'argent massif de dix pieds de haut & un fort grand nombre de lampes d'or & d'argent. Deux cent Dervis sont emploiez au service de cette mosquee; ils ont une Bibliotheque tres bien fournie... Comme cette mosquee a de revenus immenses, ily, une fondation pour nourrir et loger tous les passans, & ony exerce l'hospitalite avec beaucoup de charite." XX. B.S.A. 98.

Manisa – Bektaşilerin, 1826'dan beri Manisa'da tekkeleri yoktur. Fakat burada vaktiyle önemli olduğunu ve Ayn-ı Alî ile Niyazi Babaların türbelerinin kendi tarikatlerine ait bulunduğunu iddia etmektedirler.

Dumlupınar – kasaba hududundan (Dumlupınar istasyonu civarında, iyice görülen Cafer Baba (Ya'fer ?) sonradan yeniden inşa edilmiş olup Bektaşilerce, 1826 tarihinden evvel mevcut olan tekkenin bir kısmı olduğu söyleniyor (35).

C. Bursa (Hüdâvendigâr) Vilayeti

Bursa. – Şimdi Bektaşilerin burada bir temelleri yoksa da evvelce tarikatın büyük bir sağlam yeri olduğu kabul edilebilir (36). Şu sayacağımız türbelei (Hakûkî veya zannolarak) Bektaşî emişlerine aittir:

Abdal Murad – Bu azizin adına Sultan Orhan tarafından kurulduğu söylenen bir tekke vardır (37). Kendisi hakkında da on altıncı asır tarihçisi Saadettin o devrin bilinenlerinden olduğunu söylemekte, fakat Bektaşilerle bir ilgi ve bağlantısı bulunduğunu kaydetmemektedir. Bu ilginin mevcûdiyeti, şüpheli görülüyor (38). Evliyâ Çelebi ise bunu Hacı Bektaş'ın yârânından olmak üzere gösteriyor (39). Bu tekkeye dair milâdî on yedinci ve on sekizinci asırlarda kayıtlar vardır (40); azizin mezarı da şu anda mevcuttur (41).

Geyikli Baba – Abdal Murad'ın çağdaşı ve cihad arkadaşı sayılır ve onun gibi Hacı Bektaş'a bağlıdır. Ahmed Yesevî'nin halifelerinden sayılır (42). Bunun Hacı Bektaş ve ona bağlı olanlarla bağlantısı Abdal Musâ hakkında olduğu gibi sonradan ortaya çıkmış bir şeydir (43).

Ramazan Baba – Bunu Evliyâ Çelebi "Bursa'da hoş bir çayır ortasında yerleşmiş Bektaşî tekkesinde defn edilmiş olmak üzere gösteriyor (44). Fakat Es'ad Efendi bunu Nakşibendîlere mensup saymıştır (45).

(35) Yukarıdaki Elmalı ve aşağıdaki Kahire maddelerine bakınız.

(36) Es'ad Efendi, Destr. Des Janissaires, 302; 1826'da Bektaşilerin Bursa'dan sürülmelerine şahit olmuştur. (Asie Mineure: laborde, 24).

(37) Evliya Çelebi, Seyahatname, Hammer Tercümesi, II, 8; II, 24.

(38) Seaman'ın Orkhan'ında, S. 116.

(39) Aynı yerde.

(40) Sestini: Littere Odoporiche, I,117; Fon Hammer, reise nach Brussa, 57; Cuiet: Asie Mineure, IV, 129.

(41) Kandis, IIpoöca , 153.

(42) Evliya Çelebi, Seyahatname, II, 21,24. Ahmed Yesevî ve bunun Bektaşîliğe girmesi hakkında B.S.A, XX'ye bakınız.

(43) Seaman, Orkhan, aynı yerde.

(44) Seyahatnâme, II, 28; Fon Hammer, Reise nach Brussa, 56.

(45) Destr, des Janissaires, 300.

Şeyh Gili – Bunun mezanna bağlı tekkenin kurulmasını Evliya Çelebi Orhan'a atfediyor (46).

Akbıyık Sultan– Bu aziz ise aynı yazar tarafından hem Bektaşî (47), hem "Bayram" (48) gösteriliyor.

Bursa vilayetinde şu aşağıdaki yerlerde de Bektaşî tekkeleri mevcut veya vaktiyle mevcut olmak üzere bilinirler:

Seyyid Gâzî – Eskişehir'in güneyinde bir köydür. İsmi köye vermiş olan ve tekkede defn edilmiş bulunan aziz, Arablar devrinin meşhur bir mücahididir. Mezarı, daha Selçuklular zamanında keşfedilmişti. Bu yapı da Bektaşîlerin eline daha on altıncı asırda geçmiştir (49). Tekke halen mevcut ise de vakıf bina harap olmaya yüz tutmuştur (50). Bunun yakınında ve batısında Şücaeddin'in tekkesi vardır ki bu zat Yakub (Jakob) tarafından mühim bir Bektaşî azizi olmak üzere gösterilmektedir (51). Bu tekkenin koruma altında olduğu sanılabilir. Aynı kazâ dahilindeki Melek Baba ve Uryan Baba türbelerinden eser kalmamıştır.

Beş Kaş – (Altıntaş ile İhsaniye istasyonu civarında). Burada Hacı Bektaş'ın halifelerinden Resul Ali Sultan veya Resul Baba defnedilmiştir (52).

Receb (Uşak'tan üç saat mesafede). Burada Bektaşî halifelerinde Kolu Açık Hacım Sultan defnedilmiştir (53). Tekke şimdi işlememekte ve bir mütevellî tarafından idare edilmektedir; fakat öneminin mahallî kaldığı anlaşılıyor.

Balıkesir – Bu kaza dahilinde de halifelerden Seyyid Cemal Sultan defnedilmiştir (54). Fakat tekkeler hakkında hiçbir bilgi alınmamıştır.

Bursa vilayetinin son asrın ellinci senelerinde Bektaşîliğin sağlam bir mevki olduğu anlaşılıyor (55).

(46) Evliya Çelebi, Seyahatname, II, 8.

(47) Aynı yer; II, 8.

(48) Aynı yer, II, 26. Burada Hacı Bayram'ın bile Bektaşîler tarafından kendilerine mensup olmak üzere iddia edildiğini kaydedelim.

(49) Browne: J.R.A.S, 1907, bu makalede 46-1545'te bir Hurûfî yazması yazılmış olduğu söyleniyor; aynı eser Menavino:Libri cinque delle cose Turchesne(1548), 60.

(50) Bu tekkelerin ayrıntısı ve bibliyografyası için B.S.A. XIX, 184 ve devamına bakınız. Bibliyografyaya ilave olmak üzere de C. Wulzinger: Drei Bektaschiklöster Phrygiens, XX, 103 (Berlin 1913)

(51) Die Bektaschije, 28.

(52) Yakob, Bektaschije, 27.

(53) Aynı eser.

(54) Aynı eser; bu mevki "Kebşud" civarındaki "Tekke Köy" de aranmalıdır; çünkü yakınında "Bektaşîler" köyü vardır.

(55) Turkey and her Destiny , C. Mac Fariane, i, 501.

Çanakkale – (56) – Bugün burada hiçbir tekke yoktur. Fakat burada bulunan yeniçerilerin miktarına göre, 1826 tarihinden evvel bir Bektaşî merkezi olması muhtemeldir. Rhodius vadisinde Saraycık köyünün dışarısında harap ve metruk bir tekke vardır ki içinde medfun bulunan azizin İnce veya İncir Baba ismini taşımakta ve halen bir ziyaretgâh olmak üzere ziyaret edilmektedir (57).

Asnımızın ilk senelerinde Şövalye Göynük aynı olmak üzere, galiba bir Bektaşî tekkesi tarif etmektedir (58).

D. KASTAMONU VİLÂYETİ

Kalecik civarında. – "Evliyâ Çelebi" bu kaza dahilinde Koçu Baba isminde bir ziyaretgâhtan söz etmektedir. Hacı Bektaş'ın müridlerinden biri olan bu zât, ismini taşıyan bir tekke içinde gömülüdür. "Tekkeden başka bina yoktur. Türbede süslü kandil ve şamdanlar vardır. Azizin tabl, alem (sancak), giyecek ve kilimi, hayatında olduğu gibi korunmaktadır. Türkmenlerin bu ermişe büyük inançları vardır." (59).

Çankırı civarında. – Bu kaza içinde Kızılırmak nehrinin kuzeyinde bulunan "Ayraç" köyünde Evliya Çelebi yüz derviş ve Mehmed Şah Dede'nin türbesini barındıran büyük misafirperver bir tekke bulmuştur. Bu aziz Hacı Bektaş ile birlikte Horasan'dan Birinci Bâyezid'in sarayına gelmiştir (60).

V. SİVAS VİLÂYETİ

Sivas.- Şehir içinde, sonradan Beyrut vâlisi olmuş olan Halil Paşa adında birinin kurduğu Makûmlar (Masûmlar) Tekkesi (61) denilen yeni bir bina vardır. Elli sene önce bir dervişin iki masûmun kabrini ilham yoluyla bulmuş olduğu söylenir. Rivâyete göre bunlardan birinin Beşinci İmâm Muhammed Bâkir'in oğlu Ali Ekber, diğzerinin ise Yedinci İmâm'ın (Mûsâ Kâzım'ın) oğlu Sâlih olduğu anlaşılmıştır. Bu masûm çocuklar şehîd sayılmaktadır (62). Halil Paşanın bir masûm çocuğu da tekkede gömülüdür.

Amasya. – Burada Pîrî Baba'nın kabrini barındıran bir tekke vardır.

(56) Doğrusu aranacak olursa Çanakkale Bursa vilâyetinden değildir, belki müstakil bir livâ (sancak) merkezidir.

(57) Çanakkale'de Mister R. Grech'den.

(58) Voyage de le Propontide, 14. "Şehrin arkasında geniş bir ova uzanır ki ortasında gâyet latîf bağlar ve bahçelerle çevrili bir dervişler tekkesi vardır. Bu münzeviler (yalnızlık köşesinde yaşayanlar) civarlarındaki yerlere en muhabbetli bir misâfirperverlik örneği gösterirler. Yorgun yolcuya meyvelerinin ve hücrelerinin en güzelini verirler ve size tam bir masûmiyetle bunları kuran devin büyük kalıntısı olan kırk adamlık tabutu gösterirler."

(59) Seyahatnâme, II, 226.

(60) Aynı yer, II, 236.

(61) Veya masûm pâk (temiz).

(62) Burası Molyneux –Seel'nin Sivas'ta "Hasan'ın mezar" olmak üzere zikir ettiği ve Kızılbaş Kürtler için ziyaretgâh olan yer olsa gerektir. Hüseyin'in yani Hasan ile Hüseyin'in bu şekilde birbirlerine karşınlmış olmasının sebebi kolay anlaşılıyor.

Divriği civarında. – Divriği'den üç saat mesafede Gani Baba adında âlim bir Bektaşî şeyhi tarafından kurulan ve Endehâr Tekkesi adını taşıyan bir zaviye vardır (63).

Kuvvetle Şî'î olan bu vilâyet içinde olmak üzere, Evliyâ Çelebi on yedinci asırda başka üç tekke daha saymaktadır. Herhalde bunların ikisi mevcuttur. Onlar da şunlardır:

Merzifon (Marzuvan) – Hacı Bektaş'ın dostlarından Pirî Dede'nin mezarı buradadır.

Evliyâ Çelebi zamanında burada üç yüz kişi mevcut olup 366 parça köyün îrâdiyle geçinirdi (64). Sonradan buraya yeni bir hayat geldiği anlaşılıyor. Bunda "Mâverâ-yı Kafkas" (Kars dolayları) göçmenleri mühim bir rol oynamıştır.

Osmancık – Hacı Bektaş ile Horasan'dan gelen Koyun Baba'nın mezarı buradadır. Şehrin bütün havâlisi, Evliyâ Çelebi zamanında Bektaşîliğe mensuptular (65). Bu kurumun, şimdi başka elle-re geçmiş olduğu ve azizin de Pamuk Baba namıyla bilindiği anlaşılıyor.

Bârûgünde (Şebinkarahisar civarında) – Behlül Semerkandi ile Al Çoban'ın mezarlarının bulunduğu yerdir (66). Gibert'in haritasında Şebinkarahisar'ın epey güneyinde ve Erzincan yolunda gösterilen tekke herhalde burası olmalıdır. Bundan başka Evliyâ Çelebi, Açmayazın civarında da Mehmed Şâh adında bir Bektaşî tekkesini kusaca zikr etmektedir (67).

Bugün, hiçbir Bektaşî tekkesi bulunmayan Anadolu merkezlerinin, eksik de olsa bir listesinin düzenlenmesi, gelecekteki araştırmacılar için faydalı olabilir: Adana, Antep, Maraş (68), Mersin, Nazilli, Birgi, Tarsus, Trabzon.

Bektaşîlerin Ankara'da bulunmayışı, Bayramî tarikatının üstünlüğüyle; Konya, Karaman (69) ve Manisa'da bulunmayışları da Mevlevî yoğunluğunun etkisi ile açıklanmaktadır. Adana (70), Aydın, Kayseri (71), Birgi (72), özellikle "ağzıkara" Sünnî şehirlerdir.

(63) Herhalde Kiperet haritasında Divriği'nin güneyinde gösterilen Anzagar (Anzaghar)'dan

(64) Seyahatnâme, II, 215; Hacı Halife, Arman Tercümesi, 681.

(65) Aynı yer, II, 96, Aynı şekilde Yakob, Bektaschije, 28.

(66) Aynı yer, II, 205.

(67) Aynı, II, 125.

(68) Orada 1826'ya kadar bir Bektaşî tekkesi bulunduğu söyleniyor.

(69) Davis (Life in Asia Minor, 295'te) buradaki Vâlide Tekkesi'ni Bektaşî olarak gösteriyor. Halbuki burası muhakkak ki Mevlevî tekkesidir.

(70) Niebuhr, Reisebeschreibung, III, 118. Fakat ben bu vilâyet dahilinde, (Harpur'ta) Cebel-i Bereket'te âlim bir Bektaşî baba'sının yerleştiğini işittim. Bu, herhalde oradaki mahallî Türkmen aşiretleri arasında propagandalannın mevcûdiyetine gösterir.

(71) Esad Efendi, Destr. Des Janissaires, 314, 317; Bakınız (Kayseri için) Skene, Anadol, 59.

(72) Esad Efendi, aynı yerde; Amasya'da 1826'da aynı şekilde bilinirdi, fakat şimdi bir Bektaşî tekkesi vardır. Aynı şekilde Tire'de öyle (bunun için bakınız (Schlechta Wesserd); Denksch. Uren. Ak., VII. P.H.Cl. (1857, I, 47).

Şemâhî – Bektaşîliğin doğu yönündeki son noktası olup Evliyâ Çelebi tarafından ziyaret edilen Bakî civarındaki Şemâhî'nin mühim tekkesi olmalıdır. Burası Pîr Mîrzâd'ın kabrinin bulunduğu yer olup çoğunluğu bu tarîkate mensup 300 köyün vâridâtıyla geçinirdi (73).

Dersim Kürtleri de Hacı Bektaş'ı tanıyorlar. Bu bölgede de bir Bektaşî tekkesi bulunduğu söyleniyor (74).

II. ELCEZİRE VE IRAK (BEYNE'N-NEHREYN)

Beyne'n-Nehreyn'de (Irak'ta) Şî'î mübârek yerleri civarında Bektaşî tekkeleri vardır:

Buralar herhalde muntazam tekkeler olmaktan çok Bektaşî ziyaretçileri için istirahat yerleridir. Bunların, içinde Gulgul Baba türbesi bulunan Bağdat ile (75) İmam Mûsâ'nın mezarının bulunduğu yer olmak bakımından Bağdat'ın Şî'îler için kutsal bir varoşu olan; Kâzîmiye, Kerbelâ, Nefef ve Sâmir'dir. Suriye'de de buraların ahâlisî genellikle dervişlerden hoşlanmıyor gibidir.

III. MISIR

Kahire – Mukattam'da iç kale yukarıdaki Bektaşî zâviyesi bu tarîkatin tek kurumudur. Tekkenin hududu içinde büyük bir bodrum, türbe hizmetini görmektedir. Burada gömülü olan en büyük azîz tekkenin kurucu olarak bilinen Kaygusuz Sultan (76) adındadır. Bunun Abdal Mûsâ müridlerinden olup (77) Bektaşî inancını Mısır'a getirdiği söylenir. Rivâyete göre bir hükümdar-zâdedir. Binâdaki ismi Sultan-zâde Gaybî'dir. Bektaşîler arasında büyük bir şöhreti vardır. Bunlar kendisini dördüncü şubenin kurucusu olmak üzere tanırlar. Mezarın Kaygusuz'a ait olması tekkenin pek eski olması ile ispatlanamaz. On yedinci asrın ilk yarısında bu Mukattam tepesini dikkatle incelemiş olan Pokok (Pococke) ve Perri (Perry) burada tekkeler değil mağaralar kaydetmektedirler. İkincisi, bu mağaraların yerleşik olmamaları bu durumu açıklar (78). Bu kurum belki on sekizinci asrın son senelerinde Bektaşîliğin yayılmasıyla alâkalı olduğu gibi, o sırada Mısır'da hizmet eden Arnavut ücretli askerler ile de ilgili olabilir. Gerçekten o zaman Mısır'da Mehmed Ali Paşa bulunuyordu. Bazı Bektaşîler, bunun da kendi tarikatlerine mensup olduğunu söylüyorlar. Mısır'da bir zaman askerlik yapmış olan (bir atlı) beratlı "Ömer Viryonî" hakkında da aynı şey söylenmektedir. Aşağıdaki tasvir, Kahire'deki Bektaşî kurumları hakkında elde mevcut en iyi kaynaktır:

(73) Seyâhat-nâme II, 60.

(74) Taylor'un eserinden. 186 'da Arapgir'de bir tekke bulunduğu anlaşılıyor. J.R.G.S., 1868, 28, 312.

(75) Niebuhr, Voyage en Arabie, II, 242,244.

(76) Kaygusuz'un Bektaşîler tarafından pilav manâsına kullanılan bir kelime olduğu söyleniyor.

(77) Yukarıdaki Elmalı maddesine bakınız.

(78) View of the Levant, 234.

"Tekke, tepe üzerinde görülür ve uzaktan önündeki koyu yeşil yapraklar kitlesi ile fark edilir. Uzun bir sıra basamaklardan çıkarak ufacık bir bahçeden geçildikten sonra fark edilir. Sonradan Hıdiv İsmail (79) ve birkaç prenses tarafından yeniden inşa edilmiş olan Bektaşî tekkesine girilir (80). Tekke mensuplarının âdet ve geleneklerine mahsus divanhâne ile şeyhin odaları, muhteşem mutfak görülebilir. Tekkenin üstü açık, küçücük avlusu 200 ayaktır. Daha fazla kaya içerisine giren bir taş ocağına açılır. Tahta bir parmaklıkla kapanmış, içi hasır döşeli bir yol en içerlek hücreye gider ki burada Şeyh Abdullahü'l-Magaravî (mağaralı) mefün bulunmaktadır. Bunun asıl ismi "Kaygusuz" olup Alaiyeli idi. Mısır'a fütüvvet propagandası yapmak için gönderilmiş ve orada yerleşerek Abdullah ismini almıştır (81). Bugün Kahire'deki Kaygusuz Tekkesi'nin Mısır ve hattâ Kuzey Afrika'da tek Bektaşî zaviyesi olduğu görülüyor.

Tarîkatin, burada hayatını sürdürebilmesi, oralara akın akın gelmekte olan Arnavut halkı sayesinde. Şimdiki şeyhi de Toska cinsi bir Arnavuttur.

Tarîkatin evvelce eski Kahire'de Kasrû'l-Aynî'de de bir tekkesi vardı. Esad Efendi, burasını esasen Nakşibendîlere ait bir kurum saymak istiyor (82). Bunlardan, ilk önce Pokok söz etmiş, fakat hangi tarîkate mensup olduklarını kaydetmemiştir (83). Vilkinson ise, tekkenin Bektaşîler tarafından kurulmuş olup İbrahim Paşa tarafından Kâdirîlere nakl ettirildiği tarihe kadar onlara ait olarak kaldığını söylemektedir (84).

IV. İSTANBUL

Başşehirde mevcut tekkelerin şu aşağıdaki fihristi, bana Rumeli Hisarı yukarısındaki Şehidler Tekkesi'nden verilmiştir (85).

A. Rumeli Tarafı

1. Yedi Kule – (Kazlı Çeşme) Şeyh Abdullah.
2. Topkapı – Şeyh Abdullah.

(79) 1863-1879.

(80) Baedecker, Egypt, s.53: "Buradaki zarif, yıldızlı sandukanın Hıdiv ailesine mensup bir hanıma ait olduğu söylenmektedir. Anlaşılan, tekkeye hayrâtı dokunması bakımından bu kadın buraya gömülmüş olmalı."

(81) Murray, Egypt, (1900), 29.

(82) Destriction des Janissaires, 300.

(83) Description of the East, I, 29.

(84) Modern Egypt, I, 287; Bakınız J.R. Asiat. Soc..1907, 573, ki burada tekkenin 1808 tarihine kadar Bektaşîlere ait olduğu görülüyor.

(85) Tchudi tarafından Yakob'un Bektaschije'sinde, 51 ve devamında; Depont, Coppolani taraflarından yazılan Confreries Musulmanes, 530-531'de buna benzer listeler verilmiştir.

3. Kara Aydın – (Eyüp sırtlarında) Şeyh Hâfız Baba.
4. Sütlüce – Şeyh Hüseyin Baba.
5. Karaağaç – (Kâğıthâne civarında) Şeyh Münîr Baba.
6. Rumeli Hisar – (Şehidler)

Birinci ve ikinci numaralar bekâr dervişlere mahsustur. Altıncının şeyhleri aslen Anadolu'dandır ve makamları ırsidir (Babadan oğula geçer).

B. Anadolu Tarafı

7. Çamlıca

8. Merdivenköy - Bektaşiler, bu önemli tekkenin, Kostantin ile cenk edip buraya gömülen eski cihad erlerinden Şâh Kulu'nun mezarını barındırdığını söylerler. Tekkenin kurucusunun ismini de Mehmed Ali Baba ve şimdiki şeyhinin ismini ise Hacı Ahmed Baba olmak üzere bildirmişlerdir. Tekkenin aynı zamanda Azebî Çavuş'un mezarını da bulundurduğunu söylerler. Bu adam, rivayete göre Mısırî Efendi'yi sürgüne götürmüş ve onun tarafından yolda irşâd edilmişti (86).

1826'da tarikatleri lağvedildiği zaman başşehirde (87) on dört tekke olup bunlardan dokuzu tahrip edilmişti (88) ki bunlar da (1-) Yedi Kule, (2-) Eyüp, (3-) Sütlüce, (4-) Karaağaç, (5-) Şehidlik (89), (6-) Çamlıca, (7-) Merdivenköy, (8-) Öküz Liman, (90) (9-) Üsküdar (91) tekkeleri idi.

Şu halde Bektaşiler 1826'dan sonra İstanbul'daki kurumlardan bu kapanmış olan dokuz tekke-den yedisini tekrar kurmaya ve bir başkasını (Topkapı'yı) ilâve etmeye muvaffak olmuşlardır (92).

(86) Bravn, *Dervishes*, 164; on yedinci asıra mensup bir şâir ve Bektaşî telkînlere meyilli bir zındık olan Mısırî Efendi hakkında: "Kantemir, *Hist. Ottomane, Jongiyer Tercümesi*, II, 218, 228 ve devamı; Hammer – Heller, *Hist. Emp. Ott.*, XI, 335; ve Gibb: *Hist. Of Ottoman Poetry*, III, 312.

(87) Rosen, *Geschichte der Türkei*, I, 19.

(88) Esad Efendi, *Dest. Des Janissaires*, 326.

(89) Bu tekkenin tahrip edilmiş olduğu C. Mac. Farlane'ın *Turkey and her Destiny*, II, 504'te zikredilmektedir. C. Q. Bravn ise (*Dervishes*, 175) bunu Melâmilere mensup olarak gösterir.

(90) Evliyâ Efendi de , *Seyahatnâme*, I, 81; Hammer, *Counstantinopolis*, II, 322.

(91) Herhalde, türbesi bugün mevcut olan , Karacaahmed'in (Kendisi hakkında B.S.A. XX, 120 ve devamına bakınız) mezarını barındıran tekkedir.

(92) 1850 tarihlerinde üç Bektaşî tekkesi vardı. (Bravn , *Dervishes*, 530)

İstanbul kazâsında Bektaşîler tarafından evvelce işğâl edilmiş olan tekkeleri şu şekilde sayabiliriz:

Rumeli Hisar – "Birinci Sultan Ahmed" devrinde vefât etmiş olup Hisar burnunda gömülü bir gemici azizi olan "Durmuş Dede"nin (93) tekkesidir. Tekke şimdi Halvetilerin elindedir.

Istranca – Ki İstanbul'un kuzey doğu tepelerindedir (94).

V. Rumeli (Şekil 2)

Bu bölgede, özellikle Edirne civarlarında, Bektaşîlerin bir çok tekkeleri vardı ki, bunların çoğu 1826 baskınlarında tahrip edilmiştir.

A. Gelibolu Yarımadası (95)

Burada şu aşağıdaki yerlerde daha iki tekke vardır:

Kilitbahri (Çanakale'nin karşısında) Akbaş (Sestos) – Burası tek başına bir hücre olup Süleyman Paşa'nın Avrupa'ya ilk defa ayak bastığı sırada (96) arkadaşı olan Gâzî Fâzıl Bey'in türbesini bekleyen tek bir derviş tarafından işğâl edilmektedir (97).

B. Edirne Kazâsı

Bu kazâ, zamanında Bektaşîliğin büyük bir güçlü yeri idi. Edirne'de, Hızırlık denilen tepe üzerinde bir tekke vardı ki fenâ bir şöhrat kazandığı için daha 1641'de (98) ilgâ edilmiş ve 1826'da şehir ve kazâ dahilinde en aşağı on altı tekke kapatılıp eşyasına el konulmuştur. Edirne etrafında, özellikle şehrin batı tarafındaki bölgede, muhtelif tarihlerde (99) Asya'dan hücum etmiş olan kalabalık bir Türk göçebe halkı, halen, son senelerde çiftlik veya köy haline gelmiş olan birtakım tekkelerin ismini korumaktadır.

(93) Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme, I, 26, 70; Bektaşî dervişleri davul ve meşalelerle buna nezâret ederler. Aynı şekilde Hammer-Heller, Hist. Emp. Ott., VIII, 85.

(94) Aynı yerde, I, 88; Bektaşîlerin bir tekkesi vardır; burada padişah için geyik, sığın, karaca avlayıp bundan pastırma yaparlar.

(95) Bugün bağımsız olan bu kazâ 1826'ya kadar bir sıra tekkelerle Edirne'ye bağlıydı. Harfitalar iki nokta arasında bir çok tekkeler göstermektedir ki bunların bir çoğu, söylediklerine göre çiftlik olmuştur.

(96) E.D. Clarke'nin zamanında olduğu gibi (Travels, III, 86).

(97) Bakınız Seaman, Orkhan, 80'de, Saadettin'den naklen.

(98) Yakob, Beitrage, 16; Aynı şekilde Riko Present State of the Turkish Empire, 67.-Covel (Journal, 248) evvelce burada Aya Yorgi Rum kilisesinin var olduğunu söyler.

(99) Hammer-Heller, Hist. Emp. Ott., I, 330 (Menemen'den Filibe'ye gönderilen Türkler); bakınız Baker, Turkey in Europe, 382.

Edirne'nin doğusunda şu iki tekkenin kalıntıları geleneksel bir şekilde mevcuttur:

Eski Baba (Baba Eski) İstanbul'a giden ana yol üzerindedir – Burada gömülü bulunan azîzin şöhranlı Bektaşî ermişlerinden Saltık Baba olduğu kabul edilmekte ve türbenin, eski Ayanikola Kilisesi olduğu söylenerek gerek Hıristiyan ve gerek Müslümanlar tarafından ziyaret edilmektedir (100).

Pınarhisar, Kırkkilise'nin birkaç mil doğusundadır – Tekkelerin 1826'da kapatılıp ortadan kaldırıldığı zannediliyor. Fakat burada azîz Bin bir oğlu Ahmed Baba'nın türbesi, son zamanlara kadar Türkler için bir ziyaret yeri idi. Tekke, şimdi çiftlik olmuştur (101).

Edirne'nin güneyinde Sileyd (102) Slade 1830'da İkinci Sultan Mahmud'un emriyle uygulanan kapatma ve ortadan kaldırma sırasında harap edilmiş bir çok tekkelerin yerlerini kaydetmektedir.

Ferecek – Köyün yukarıdaki tepede, bir tekke harabesiyle beş dervişin mezarlarını bulunduran bir türbe vardır. Bunların reisi, kendisine bildirildiğine göre, Bektaşî tarikatine mensup İbrahim Baba idi. Beş mil daha ileride Nefs Baba isminde başka bir Bektaşî azîzinin türbesi vardı. Bunların Gelibolu'dan ilk Türk fâtipler ile birlikte gelip burada tekkeler kurmuş oldukları söyleniyor. Nefs Baba için de Fas melikinın oğlu imiş deniliyor (103). Birkaç mil daha ileride Rüstem Baba'nın mezarını barındıran bir Bektaşî tekkesi vardır ki Sileyd bunu ziyaret etmemiştir (104).

Keşan – Burada şehir merkezinde ufak bir tekke bulunup bir baba, bir de (Arnavut) hizmetçiler tarafından işgal ve idare edilmektedir.

Dermuz Dede (Keşan civarında) – Bu tekke de bir şeyh ve üç dört derviş tarafından idare edilmektedir. Bunun tarihi, özellikle Bektaşîlere yüklenme meselesine dair özel bir önemi vardır. Oldukça sağlam bir yöresel söylentiye göre bu tekke, aslında Ayayorgi isminde ufak bir Rum

(100) B.S.A. XIX., 205; XX, 108.

(101) B.S.A. XX, 108. Burası ewelce çivilere benzer, eski Süryânî yazılı bir kitabeye sahip bir tekke olmalıdır. Kitabede galiba Dârâ'nın (Darius) kaynaklarına dayanan kitabeli bir sütun olsa gerektir. (J.R.G.S. XXIV (1854), 44; Arch. Anz; 1915, 3 ve devamı; - Bu sütunun Bektaşîler tarafından Tekkeköy'deki (aşağıdaki Makedonya kısmına bakınız) Pınarhisar'daki tekke için ziyaretçileri çekecek bir ek olan taş gibi kabul edilmiş olduğunu sanıyorum. Bunun çivi yazısı, içerisinde çivi yazılara pek çok rastlanan Irak'taki Şiî ibadethanelerini ziyaret etmiş olan bir derviş tarafından eski Süryânice olarak tanıtılmıştır.

(102) Travels, 470.

(103) Bu rivayetin isminden alınmış olduğu apaçık görülüyor (Nefs:Rûh)

(104) İnöz'ün bir kenar mahallesinde Yavaş Baba Tekkesi diye bilinen binanın da Bektaşî tekkesi olması muhtemeldir. *Λελτίον Χτ. Αρχαιολ. Εταιρεία*, 28.

manastırındı. Bektaşiler, buraya civarda Çiltik (Hıristiyan) köyü halkı, salgın bir hastalık sonucunda kırıldığı sırada veya bunun sonrasında girip yerleşmişlerdir. Bunun altmış sene kadar önce olduğu söyleniyor. Şu halde anlaşılan 1836 – 1839'da (105) ortaya çıkmış ve hâtrası yaşamakta olan büyük salgının Rumeli'ndeki son istilâsı zamanında demek oluyor.

Bugün de Ayayorgi yortusu günü, gerek Rumlar ve gerek Türkler tarafından ziyaret edilen sosyal mahiyette bir panayır ile Domuzdere'de kutlanmaktadır. Ancak, burada, her iki dinin temsilcileri birbirleriyle gerektiğinden fazla karışmazlar.

Asıl Ayayorgi kilisesi pekçok bölümlere bölünmüş olup bunların içinde oturma odası ve şeyhlerin mezarları için bir türbe odası vardır. Eski Hıristiyan ibadethanesini ihtiva eden bölümde mabed (templon)ın üst kısmını ve kuzey duvan üzerinde iki yanında kandiller yanan Ayayorgi'nin eski resmini (eikon) korumaktadır. Bunu, uzun zaman Keşan kazasında oturmuş olan ve tekkenin dervişleriyle teklifsizce münasebette bulunan bir İtalyan bizzat görmüştür.

Bektaşî talanına ait bunun gibi yeni ve belgeli bir olay, bu gibi haller hakkında sadece geleneğe dayalı olan ve sair yerlerde yaygın bulunan rivayetlerin kıymetinden pek fazla şüphelenmeye karşı bir hatırlatma olabilir. Domuzdere'de gerçekleşen şey, zamana göre, az çok değişmeyle Eski Baba'da (106) gerçekleşmiştir. Daha başka bu gibi iki taraflı ibadetgâhlarda da gerçekleşebilir. Reni tekkesinde (107) kıskançlıkla korunan Hıristiyan tasviri, bir masal olsa bile hiç olmazsa tarihte benzeri olmayan bir masal demektir. Bununla beraber gelenek körükörüne kabul de edilmemelidir. Gerçi bir çok Hıristiyan kiliselerinin camie döndürülmüş olduklarını bir gerçek olarak biliyoruz. Fakat camilerin Hıristiyan mâzilerine ait gelenekler, daha çok isbatı mümkün olacak şekilde yanlışır. Ayasloğ'daki İsâ Bey Camii veya Aya Yani Kilisesi için olduğu gibi. Batıda, söylediğimiz gibi Bektaşî tekkeleri pek sık bir şekilde yerleşmişti. Fakat bunların çoğu 1826'da harap edilmiştir.

Koşukavak – Edirne'den Kırcaali ve Gümölcine'ye giden ana yolun çatal noktasında hâlen bir tekkenin mevcut olduğu Bektaşîlerce söylenmektedir. Burası Harbiye Nezâretinin haritasında köyün tam kuzeyinde gösterilen Evhad Baba tekkesi olsa gerektir.

Dimetoka – Esad Efendi (108) bu kazadaki Kızıl Deli Sultan tekkelerini 1826'da tahrip edilmiş olanlar arasında gösteriyor. Bu azizin ismi haritalarımızda Dimetoka'nın çok batısında gösterilmektedir. Burası, Bükreş Muâhadesi gereğince Bulgaristan'a terk edilen Kırcaali kazasına bağlıdır.

(105) Edmund Spencer: Travels in European Turkey, II, 378 ve devamı.

(106) Yukanda, s. 18.

(107) Daha aşağılara bakınız: Teselya.

(108) Destr. Des Janissaires, 314; aynı yazar tarafından, s.325 ve devamında, bu tekkelere ait özel talimatı ihtiva eden fermânın metni basılmıştır. Kızıl Deli Sultan için Bravn'a bakınız. The Dervishes, 325; Yakob Bekraschije, 28.

IV. BULGARİSTAN

Kırcaali – Edirne'ye batı tarafından sınırlı olan bir kazadır ki sonradan Bulgaristan'a bırakılmıştır. Bektaşî azizlerinden Seyyid Ali Sultan türbe ve tekkesi, buradadır. Son harpte tekke Bulgarlar tarafından tahrip edilmiş, fakat türbeye dokunulmamıştır.

Hasköy – Hudutla Filibe arasında ve Kırcaali'nin bir günlük kuzeyinde bulunup içinde Mustafa Baba'nın türbesi vardır (veya vardı) (109). Her zaman olduğu gibi şehirden biraz uzaktadır.

Usturumca (Yeni Bulgaristan'da Usturumnitsa) – Bu kazâda, Balkan Harbinden önce aziz İsmail Baba'nın mezarını ve azizin ayaklarının etkisine atfedilen sıcak bir kaynağı ihtiva eden tekke de vardır. Tekke, şimdi tahrip edilmiştir (110).

Razgrad (civar) – Burada da son zamanlara kadar Hasan Demir Baba Pehlivan'ın mezarı bulunan tek bir tekke vardı. Bu zat 400 sene evvel yaşamış ve bir çok kerametler göstermişti. Tekke on dokuzuncu asır başlarında Rusçuk paşası Pehlivan Baba tarafından kurulmuştur (111). Tekkenin iyi bir resmi, içinde yatanın menkabesi ve tekke ile civarlarının kara kalem bir resmi Kanitis'te vardır (112).

Yakob da, Rusçuk ile Silistre arasında bir Mustafa Baba Tekkesi zikr etmektedir (113).

Yine Bulgaristan'da, başka bir yerde, Tırnova kazâsında bir Bektaşî topluluğu varmış. Fakat bana bunu bildiren (114) bunların bir tekkesi olup olmadığını bilmiyor. Melçan bir Arnavut dervişi (115) ise, bana Tırnova'da bir tekke mevcut olduğunu ve daha Balkan Harbinden önce tahrip edilmiş bulunduğunu söylemiştir (115).

VII. ROMANYA

Romanya'nın bugünkü hudutları içerisinde üç tane Bektaşî tekkesi zikr edilmektedir (1-). Baba-dağ'da Sarı Saltık'ın mezarlarından birini barındıran bir Bektaşî tekkesi vardı (116).

(109) Quiclet (Voyage, 149)da zikredilen tekke olsa gerektir. Bana bu konuda haber veren bir Arnavut Bektaşî, burada artık hiçbir kurum kalmadığını söylemiştir. Halbuki kendisi tarikate dahil olmamakla beraber bir Bektaşî ailesine mensup olan ve bugün Bulgaristan'da bulunan Midhat Bey Fıraşeri, bunun aksini iddiâ etmektedir.

(110) Melçan (Görice) 'de Usturumca'da bulunmuş bir Arnavut dervişinden.

(111) Jireshek, Fürstentum Bulgarien, 411.

(112) Aynı eser, III, 298 ve devamı (Fransızca tercümesinde 535 ve devamı)

(113) Beitrage, 17.

(114) Midhat Bey Fıraşeri.

(115) Aynı derviş bana şimdi Bulgaristan'da hiçbir tekke ve cemaat olmadığını söylemektedir.

(116) Evliyâ Çelebi, Travels, Hammer Tercümesi, II, 72; aynı şekilde B.S.A, XIX, 205 ve devamı.

(2-) Kilgara (Kilyakra) (Karadeniz sahili)nde Evliyâ Çelebi aynı azizin olmak üzere bilinen başka bir türbesini bulunduran bir tekke ziyâret etmiştir (117). Burada, tekkeden bir iz kalmamış olmasına rağmen yerin Müslüman ve Hıristiyanlar tarafından ziyaret edilmekte olduğunu haber aldım.

Balçık (civarında) – Burada Rumeli'nin en büyük tekkelerinden biri olan mühim bir tekke vardı. Burada yatan aziz, Hâfız Halil Baba veya Akyazalı Baba olup Hıristiyanlarca da Aya Atanaş olarak tanınmaktadır (118).

VIII. SİRBİSTAN

Yeni Sırbıya dediğimiz Sırp Makedonya'sında şu aşağıdaki yerlerde tekkeler mevcut olduğu veya bulunmuş olduğu söylenmektedir. Bunlardan bir çoğu Balkan harbi esnasında veya ondan sonra tahrip edilmiştir.

Manastır – Burada şehir içinde 1872-73 tarihli, Hüseyin Baba isminde bir şehidin kabrinin bulunduğu ufak bir tekke vardır. 1914 senesine kadar bu tekkeye bir zarar verilmemişti.

Civarda Kırçova ve Kanatlar köylerinde tekkeler mevcuttur (veya mevcuttu). Aynı şekilde batı Sırbistan'ın Arnautluk havâlisinde Yakova ve Pirzerin Dede tekkeleri vardı (119).

Üsküp – Burada harpten önce Mustafa Baba ve Süleyman Baba adlarıyla iki tekke vardı. Bu sonuncusu daha yeni bir kurumdur.

Kalkandelen – Burada şu anda (1914) Sersem Ali olduğu kabul edilen bir azizin mezarının bulunduğu mühim bir tekke vardır. Bu tekke Sersem Ali'nin mezarını, ilham yoluyla keşfetmiş olan Muharreb Baba (Muharrem Baba)'nın tavsiyesiyle 1832'de Rıza Paşa tarafından kurulmuştur (120). Tekke yüksek duvarlarla çevrili dikdörtgen şeklinde bir alan içinde olup bunlardan her birinden birer kapı açılmıştır (Bakınız Levha 1) ve şehrin dışındadır. Tekke binaları dervişlerin ikâmetgâhlarıyla iki meydanı ve Sersem Ali, Muharreb (Muharrem) Baba ve Rıza Paşa'nın ve sairlerinin kabirlerini, sütunlar üzerine dayalı bir mescidi, misafir odasını, mutfak ve çiftlik binalarını ihtiva eder.

Bütün bunlar, tesisin tarihinden beri mevcut görünüyor. Büyük bir kısmı, manzarası hoş ve derin hücreleri (odacıklar) bulunan işlenmiş tahta binalardır (Bakınız Levha 1). Dış duvarları dahilinde meyve ve çiçek bahçeleri vardır.

(117) Evliyâ Çelebi, aynı eser, II, 72; Hacı Halife, Rumeli, Hammer Tercümesi, 27; Arch. X, Mitt, Epig, (1886), 188 ve devamı; B.S.A, XIX, 205; XX, 108.

(118) Kanitz: Bulgarien, II, 211 (Fransızca Tercümesi, 474-7); Arch. Epig. Mitth X (1886), 182; B.S.A, XX, 109.

(119) Bu tekke Brailsford tarafından zikredilmektedir: Macedonia, 247.

(120) B.S.A, XX, 110, 117; Sersem Ali için : Yakob , Bektaschije, 28.

Kumanova'yla Üsküp arasında Aleksandrovo İstasyonu civarında Tekkeköy'de Karacaahmed'in mezarının bulunduğu bir tekke vardır. Buradaki ibadet hakkında Evans bilgi ve ayrıntı vermiştir (121). Buranın Hıristiyanlara terk edileceği anlaşılmaktadır.

İştîp ve Köprülü'de de tekkeler bulunmaktaydı. Aynı şekilde Ohri Gölü üzerindeki Aya Naum Manastırını Bektaşiler tarafından ziyaretgâh haline getirilmiştir (Bakınız: Levha 1).

XI. YUNANİSTAN

A. Makedonya

Selanik – Şehrin batı kenarlarında önceleri mevcut olan tekke, Balkan Harbinde tahrip edilmiştir.

Kesriye – Tekke, şehrin girişinde ve Florina yolu üzerinde bulunur. Şimdi ufak ve önemsiz olup tek bir şeyh tarafından iskân edilmektedir. Fakat tekkenin önceleri eski ve önemli olduğu söyleniyor. 1826 takibatı sırasında zarar görmüştür. Burada gömülü bulunan başlıca azîz Kasım Baba olup Türk fetihleri devrinde yaşamış olduğu varsayılmaktadır. Vefâtından sonra bir çok kerâmetler gösterdiğine dair mahallî bir şöreti vardır. Üzerinde bulunduğu tepeden Kesriye geçidinin iç tarafına doğru kocaman bir kaya yuvarlanıp eteğindeki kiliseyi dolduran ibadet etmekte olan halkın içine düşürmek gibi biraz da zâlimce bir usulle Hıristiyanları Müslümanlığa soktuğu söylenir.

Topluca'da (Kışlalar yanında) canlı hâtıralarla dolu ikinci bir tekke vardır ki içinde yalnız Sancaktar Ali Baba'nın türbe ve mezar kalmıştır. Çingene mahallesinin dış kenarında bulunan Aydın Baba ismindeki açık türbeye de Bektaşiler mensûbiyet iddiâ etmektedirler.

Kesriye'nin batısında, Ana Gelitsa panayır mahallinin batısında Bektaşilerin önemli bir topluluğu vardır. Halk arasındaki Müslüman unsurunun son zamanlarda İslâmiyete sokulmuş oldukları söylenir ve alışlageldiği üzere bu zamanın yüz elli sene evvel kadar olduğu tahmin edilir. Bunu isbat etmek için Valahazes dedikleri (122) bu söz konusu Müslümanların Rumca konuştukları ve camie çevrilmemiş olan kiliselere devam etmemekle birlikte bunlara karşı büyük bir hürmet besledikleri ileri sürülüyor. Bu kazâda bulunan Bektaşî tekkeleri Anagelitsa'nın iki buçuk saat yakınında Vudurina'da ve Pindus sıradağlarından birinin yamacı üzerinde bulunan Odra'dadır.

(121) J.H.S, XXI, 202 (3) B.S.A, XX, 110, (4) B.S.A, XX.

(122) Valahazes hakkında Wace and Thompson: Nomads of the Balkans, 29 ve devamı.

Her iki tekkede tarihî olduğu anlaşılan Emyene (?) Baba ismiyle ilgili 1007 Hicrî "1598-9"da Bektaşiler tarafından mezheplerinin ilk yayıcısı ve tarikatın ilk piri sayılan Hallâc-ı Mansûr'un zındıkça fikirlerini yaymış olmak suçlamasıyla Manastır'da idâm edilmiştir (123). Rivâyete göre Emyene (?) idâm edildiği gece Vudurina'daki evinde bacısına görünmüş; bacısı misafirlerin davet edildiği bir yemek hazırlıyormuş. Bunun hazırlanışında bacısına yardım etmiş ve sonra sofraya oturmuş. Misafirlerden bir kısmı bir şey yemediğini fark ederek yemesi için ısrarlı tekliflerde bulunmuşlar. Emyene (?) oruçlu olduğundan yemek istememiş. Sonunda fazla ısrarlarına dayanamayıp yemiş. Fakat "Bana bu yemeği yedirmemiş olsaydınız, her gece ziyarete gelecektim." diyerek ortadan kaybolmuş (124).

Vudurina.- Buradaki tekke, köyün evlerinden biridir. Önceki şeyhlerin mezarları, alışıldığı üzere biraz ötededir. Bunlar mimârî bakımdan önemli değildir. 1826'da zarara uğramış olduğu söyleniyor. Şimdi tek bir şeyhi vardır ki bu kazâdandır. Bu evin bir odası Emyene (?) Baba'nın lahdini, hırka ve eşyasını ihtiva eder. Bu oda, hastalar tarafından yalnız başına bırakılmak suretiyle tedavi maksatlı kullanılmaktadır. Azizin daha başka mezarlarının Kapişnista'da (Viglišta civarında) ve Manastır'da mevcut söylenmektedir (125).

Odra – Burada Vudurina gibi, ufak bir müessese olup bir şeyh ile iki üç derviş tarafından iskân ve idare edilmektedir. Bunların hepsi de yerli olup içlerinden yalnız biri Amavuttur. Burada dağın bir yank veya çukuru vardır. Bu çukur, bir çok ziyaretçi çeker. Bu, Emyene (?) Baba'nın kılıcıyla dağa vurması şeklinde gösterdiği keramete yorulur.

Mahallî Rum geleneği ise buranın yerini eski Aya Menas'a ait gösterir. Yanğı ise bu azizin olağanüstü haliyle açıklar. Emyene'nin pek eski olmayan Vudurina'daki ikâmetgâhı da Aya Menas'a âit olarak gösterilir. Bu yorum, bu iki ismin benzerliği ile açıklanabilir. Fakat Valahad köylerinden birçoğunda kilisenin vakfiyesinin, şu anda mevcut olduğuna inanılmaktadır.

(123) Hicretin dördüncü asrının ilk kısmında yaşamış ve fikirlerinden dolayı şehid edilmiştir..

Hasting: Dict. Of Religion, Hallac Maddesi.

(124)Vudurina şeyhinden nakil.

(125) Herhalde kasıtlı olarak Hırka Baba ile karıştırılmıştır. Bu kişi Manastır'da Emyene gibi arkasındaki elbisesi ile kaybolmuş bir ehl-i sünnet şeyhidir. Ziyaretçiler tarafından pek çok takdir edilen bu elbise, şeyhin hayatında yerleştiği kulede saklanmaktadır. Kendisinin bir kere dalmış bulunduğu suyun, pek yaygın hastaları ya öldürdüğü veya iyi ettiği söylenir. Buraya söz konusu hastaların, haberleri olmaksızın kendisini seven veya sabrı rükönen akrabası tarafından getirildikleri söylenmektedir.

Sarıgöl kazasında, Koçana'da dört Bektaşî tekkesinden oluşan bir gurup vardır. Bu kazâ tamamen Anadolu Türkleri (Koçnarîler) tarafından iskân edilmektedir. Bunlar, buraya ilk fetihler zamanında getirilip yerleştirilmişler ve o zamandan beri lisan ve âdetlerini olduğu gibi korumuşlardır. Dinleri bakımından Bektaşî ve kısmen mutaassıb Sünnî Müslümandırlar.

Cum'a – Bu gurubun en mühim tekkesi Aynî ismindeki köyün dışarısında hafif bir tepe üzerinde yapılmıştır. Gayet bakımlı görünüyor. Bir şahısla dokuz on derviş taraufından iskân edilmektedir. Bitişigindeki türbede gömülü azîzler Pîrî Baba ile Erbey Baba'dır. Tarihleri bilinmez, fakat türbe, kitâbesine göre iki derviş tarafından (ki bu bir vakfın mevcûdiyetini gösterir) 1143 Hicrî (1830-1)'de tamir edilmiştir. Bu kazâ içindeki bir çok tekkelerin zıddına Cum'a, çok mühim bir dinî merkez görünüyor. Mayıs ayında kısırlık için şifâli olmasıyla meşhur mübarek kaynağı dolayısıyla (özellikle Perşembe Cumartesi günleri) Müslüman kadınları tarafından ziyaret edilir. Şeyhin dediğine göre Hıristiyan kadınları da Pazar günü bu kaynaktan faydalanırlarmış. Bu yön Koçana'nın tahsil görmüş Rumları tarafından red ve inkar edilmekteyse de civardaki Bulgar köylerinin cahil kadınları için, doğru olabilir.

Azîzlerin türbesi deliler tarafından yalnızlık için kullanılmakta olup azîzlerin şahsî eşyasından kalma oldukları söylenen bir çomak ile baltayı ihtivâ eder. Bunlar muhtelif hastalıkları (hasta uzva temas ettirilerek suretiyle) şifa için kullanılmaktadır. Bundan başka türbenin tavanına bir ip ile asılı topraktan bir yuvarlak vardır ki bununla fala bakılmaktadır. Hacet sahibi, bu yuvarlağı kendisinden uzağa doğru iter, yuvarlak eski yerine dönerken bu adama çarparsa sorulan soruya olumlu cevap alınmış olur. Sarı Göl kazasının diğer tekkeleri de şunlardır:

Bahçe – Topçular Köyünün yukarısında bulunan tepelerde, akarsular ve ağaçlar arasında bulunan, hoş bir yerdir (126). Tekkenin binası ise önemsiz bir şeydir. Antepli bir derviş ile birkaç hizmetkârı barındırmaktadır. Ne kadar eski olduğu bilinmeyen Gâzî Ali Baba isminde bir azîzin türbesi de bu sene içinde (1915) yeniden yapılmıştır. Etrafında Bektaşî tâcını taşıyan bir çok mezarlar daha vardır.

Bucak – Köşeler ile Sofular köyleri arasındadır. Şu anda Cum'a'ya bağlı olup şeyhi yoktur. Memi Bey Sultan'ın mezarıyla övünçlüdür. İçinde evli dervişler oturur. Sarı Göl kazası ile Kayalar arasında Aynalı'da Gâzî Baba'nın mezarının bulunduğu bir türbe mevcutmuş.

Cum'a ve Bucak'taki tekkelerin mülkleri 1826 'da el konularak Koçaneli bir Rum zengini tarafından satın alınmışsa da adı geçen buraya gereken saygıyı göstermediği için felah bulmamıştır. Bundan kırk sene evvel arâzî tekrar satın alınmış ve tekkeler tekrar açılmıştır. Bu müesseselerin

(126) Gariptir ki bu köy tamamen Sünnî olduğu halde komşusu Aynaova Bektaşîdir.

aslen Hıristiyanlara ait olduğu hakkında Koçana Rumları arasında belirsiz rivayetler dolaşmaktadır. Bazıları bütün Hıristiyan kiliseleri mülklerinin Türk fetihleri zamanında zabtedilmiş ve oradaki manastırların tekke yapılmış olduğunu söylerler. Bazıları ise bütün bunların sorumlusunun Ali Paşa olduğuna kânidirler. Yerlerine tekke yapılan manastırların kime vakf edilmiş oldukları da aynı suretle münakaşa edilmektedir. Cum'a'nın Aya Yorgi veya Aya İlyas'ın yerinde olduğu; bahçenin Aya İlyas veya Aya Dimitri; Bucağın ise herhalde Aya Yorgi'nin yerini işgâl ettiği gibi muhtelif kabuller vardır. Bahçenin yeri buranın bir manastır olduğu hissini verir. Fakat bir manastır için uygun olan yer bir tekke için de uygundur. Buranın şeyhi, kendi idaresi altında yaptırdığı zirâî ve inşâî çalışma sırasında eski binalara ait hiçbir iz ortaya çıkmamış olduğunu bildirmiştir. Kazâ içindeki tekkeleri Cum'a'dan başka yerlerde Hıristiyanların da dinî maksatla ziyaret ettiklerine dair inandırıncı şahitler bulamadım. Fakat bu kazâ tamamen Türktür. Balkan Harbinden önce tehlikeli bir mıntaka olmasıyla tanınmıştı.

Alasonya – Burada tek bir Arnavut şeyh tarafından işgal edilen küçük vakıf bir tekke vardır. Şehrin dış kenarında Serfiçe yolunun bir tarafındadır. Rumlar, buranın Tesalya ile Yunanistan'ın ilhak tarihi olan 1882'de kurulduğunu söylerler. Fakat içindekiler bunu çok eski bir kurum olarak göstermektedirler. Burada başlıca azîz olarak Salih Baba gösterişsiz bir türbe içinde medfundur. Yanında da tekkenin birbiri ardınca gelen iki şeyhi yatmaktadır. Bugün burada münzevî olan şeyh, üçüncüsüdür. Türbenin tarihi 1250 (1834-5)'dir. Salih Baba çok eski bir tarihe mensup olmak üzere gösteriliyor (127). Tekke, ilk şeyh Necib Baba'nın tavsiyesi ve birkaç beyin masraflarıyla yapılmadan önce çok şöreti vardı. Burada Bektaşîlerin mahalli, önceleri halkta derin saygılar uyandıran bir tapınak imiş (128). Herhalde Necib Baba türbedar olarak burada yerleşmiş ve içindeki azizden, türbenin inşâsı için rüyâsında talimatlar almış (129).

Katrin – Şimdi tamamen bir Rum sahil kazası olan bu mıntakada bir Bektaşî tekkesinin bulunuşu, ilk bakışta biraz garip görülebilir. Fakat Leake, buranın mahalli mülk sahiplerinin Müslüman olduklarını ve köyün beyinin soy olarak Ali Paşa'nın akrabâsından olduğunu bildirmektedir (130).

Tekke, Al'inin Tesalya'daki kurumları gibi, aynı zamanda bir menzil idi (131).

(127) Türk fetihleri dönemi için düstur: "Beş yüz sene evvel"dir.

(128) B.S.A , XX, 98.

(129) Burası tamamen mahalli bir tapınağın bir derviş kurumuna çevrilmesinin, Kandiye'deki Rızık Baba mezarında olduğundan bir adım daha ileri gitmiş olduğuna dair nümunelik bir misaldir.

(130) N. Greece: III, 515.

(131) Daha aşağıya bakınız.

B. TESALYA

Elde bulunan bütün bilgiler, 1882'de Yunanistan'a katılan bu vilayetteki Bektaşılık propagandasında etkili olan şey Ali Paşa'nın zamanı ve etkisidir. Bu şahitlik, çeşitli kaynaklardan gelmesi bakımından kuvvet kazanmaktadır.

Reni – Tesalya'da kalmış olan tek Bektaşî tekkesi Velestino ile Farsala arasında bulunan Reni'dedir (132). 1914 senesinde burasını tek bir Arnavut şeyh ile birkaç hizmetçi tarafından idare edilir görmüştüm. Arnavut oldukları anlaşılan diğer dervişler ise Balkan Harbinde buradan çıkıp gitmişlerdir. Tekkenin yeri pek hoştur. Gelirinin yerinde olduğu anlaşılıyor.

Hepsi de Türk fetihleri devrinin meşhur cihad erlerinden olan (133) Torbalı Sultan, Cafer ve Mustafa Babalarla (134) daha başka muhterem bazı şeyhlerin mezarlarının bulunduğu türbeler, tekkenin büyük kapısı önündedir. Türbeler mimarî bakımdan dikkat çekicidir. Kaynakları herhalde on yedinci asra kadar çıksa gerekir. Bu hususta görmüş olduğum iddiâsız ve açık bir surette yeni olan Bektaşî binalarından farklı bulunmaktadır. Mahallî âlimlerin (133) kıvayetine göre, tekke aslında Aya Yorgi veya Aya Dimitri'ye vakf edilen bir Latin manastırı idi. On yedinci asrın başlarında Konyalı Mevlevî (?) dervişleri tarafından işgal edilmişti. Ali Paşa burasını Bektaşîlere aktarmıştır. Burası 1826 sonraları haydutların ve diğer kötü halli kimselerin yatağı olarak bilinirdi (134). 1888 tarihlerine kadar burada daimî surette 54 derviş yaşamaktaydı.

Bu vilayette, artık şimdi mevcut olmayan, daha başka Bektaşî tekkeleri, mahallî âlimlerin rivayetine göre, Ali tarafından kurulmuş ve 1826'da ortadan kaldırılmışlardı ki yerleri şuralar idi.

1) Tatar civarında hâlen Tekke diye bilinen ve servilerle çevrili zarif bir mezarın bulunduğu bir yerdir (135). Bugün bir çiftlik olan bu yerin sahibi, Mösyö Y. Apostolides, buranın son zamanlara kadar Mevlevîler elinde olduğunu (136) ve binaları arasında sekiz kenarlı bir türbenin içinde, bu kurumun kurucusu olduğu varsayılan kişinin yattığını bildirmiştir. Bunun adını bana Renide, Ballı Baba olarak ifade etmiştir. Binaların kalan kısmı 1797 harbinde yanmıştır (137).

(132) B.S.A, XX, 110.

(133) Aşağıda, eklere bakınız.

(134) Daha aşağıya bakınız.

(135) Leake tarafından zikredilmiştir. N. Greece, I, 445.

(136) 1826'da Bektaşîlerden Mevlevîlere geçmiş olabilir, aşağıya bakınız.

(137) Tekke 9 Mayıs'ta Türk Erkân-ı Harbiyesinin karargâhıydı (Bigham: With the Turkish Army in Thessaly, 92.

2) Köpekli Köyü civarında Şahin Baba'nın mezarının bulunduğu bir türbe vardı. Her üç tekkenin Türk fetihleri devrinde kurulmuş olduğu söylenmekteydi.

3) Hasan Baba Tekkesi Tempe Boğazı girişinde olup mahallî âlimlerce geçitten geçen mühim ticaret yolunu kontrol için Ali tarafından kurulan veya korunan başka bir Bektaşî tekkesi olmak üzere gösterilmektedir (138). Bu azîz, her ne kadar, zannımca Nakşibendiler tarafından benimsenmekte ise de Baba kelimesi daha ziyade bir Bektaşî azîzini gösterir. Hasan Baba'nın ise bilinen Bektaşî tipinde bir cihâd eri olmak üzere gösterildiği anlaşılıyor. Diğer yönden Dodwell'in resmi (1805)te tekkeyi bir cami ve minareyle birlikte göstermektedir. Halbuki minare, Bektaşî tekkelerinin bilinen bir özelliği değildir. Edward Lear, "Ellinci senelerde burada görev yapan dervişleri 'çâk serpuşlu' diye tarif ediyor ki bu, o zaman orayı işgal edenlerin Mevlevî olduklarına delildir. Bilindiği gibi Bektaşîlerin çöküş tarihi olan 1826'da bunların ikinci Mahmud katında nüfûzları artmaktaydı (139).

Bütün bu tekkelerin Ali tarafından siyâsî maksatlarla kullanılmış olduğu ve yerlerinin bu maksatla önemli caddeler üzerinde veya yakınında seçilmiş buldukları söyleniyor. Ali'nin tarifkale olan siyâsî ilişki ve bağlantısı başka bir yerde incelenmiştir (140). Tesalya hakkında mahallî oluşumların şâhitleri, zamanında kurulmuş bulunan tekkelerdir.

4) Tırhâle (Trikkale)'de Leake, bizzat Ali tarafından yapılmış büyük ve bayındır bir tekke bulmuştur (141).

Agya civarında – 1809'da Ali Paşa tarafından Ayya (Magnisa)'nın üç mil kuzey bausında Aydın- lıda inşa ettirilmiş bir Bektaşî tekkesini Layk zikretmektedir (142). Burası Pokovil (Pouqueville) tarafından anılan Alıkulı tekkesinin aynı olduğu zannedilebilir.

(138) Dodwell: Views in Greece, II, 71 (Bakınız. Tour, II, 107); Urquart: Spirit of the East, I, 27; Lear, Albania, 396; Chirol, Twixt Greek and Turk, 116.

(139) B.S.A. , XIX, 216 ve devamı.

(140) B.S.A., XX, 113 ve devamı; aynı şekilde aşağıya (Epir)e bakınız.

(141) N. Greece, IV, 284: "Son olarak Ali Paşa Tırhâle'yi eski Bektaşî tekkesinin yani dervişler kollejinin yerine yenisini inşa ettirmek suretiyle süslemiştir. Paşa tekkeye daha çok meydan ve hava vermek maksadıyla bir takım eski binaları ortadan kaldırmakla yetinmemiş, belki, buna hanlar, dükkânlar ve evlerin gelirlerini vakıf olarak temlik ve Lertheus kıyılarındaki tarlaları da ilâve etmiştir. Şimdi burada elli kadar Müslüman keşiş mevcut olup başlarında bir reis veya şeyhleri vardır. Bu zâtin haremî (eşi) Yanyalıdır. Oturduğu yer ve giydiği elbiseler bir paşanınkinden farklı değildir. Kendi özel dairelerinden başka dervişlerin de rahat bannakları ve yabancı misafirlerin kabulü için her türlü hazırlık ve eşyaları vardır."

(142) N. Greece, IV, 413: "Şimdi Aydınlı'da Ali Paşa, sevdiği Bektaşîler için yeni bir tekke kurmaktadır.

Beybeşir – Larissa'da Kırk Azizler ki bunların mezarları vaktiyle şimdi harap olmuş olan Kırklar Camii'nde görünmekte ve Bektaşiler tarafından kendilerine mensup görülmekte idi (143).

7. GIRİT

Girit Bektaşileri şimdi adanın başlıca üç büyük şehrine Kandiye, Resmu ve Hanya'ya dağılmışlardır. Evvelce Kandiye'nin iki saat güneyine yerleşen Aya Velasyos köyünde bir tekke vardı.

Hanya'da Bektaşiliğe mensup bir zattan bu tarikat erbâbının 1897 kargaşasından önce bu üç şehirdeki kuvvetleri hakkında bilgi edindim. O kargaşadan sonra Müslüman Giritlilerin bir çoğu Anadolu, Trablus ve diğer Akdeniz adalarına büyük bir miktarda göçmüşlerdir. Bu hareket aşğıdaki istatistikte görülebilir. Fakat kıymetleri lâyük olduğu nispette takdir edilmelidir:

	1897'den önce	Şu anda
Kandiye	5000	500 kadar
Resmu.....	3000	1000
Hanya.....	200	70

Kandiye'nin güneyindeki mıntaka, Müslümanların en güçlü bulunduğu bir yerd. Müslüman Giritlilerin ırk bakımından Giritli olup Türk fetihleri devrinden beri Hıristiyanlıktan Müslümanlığa girmiş yerli unsurlarını temsil ettiklerini söylemeye pek de lüzum olmasa gerekir. Adanın merkezi ve önemli bir şehir olan Hanya'da Bektaşilerin adedinin azlığı, burada Mevlevîlerin güçlü olması ve aynı zamanda Bingâzi'deki Haliköti'den buraya akın eden Trabluslu halkın, Rûfâilelerin bulunması ile açıklanmaktadır.

Kandiye – Tekke, şehrin üç çeyrek saat güneyindeki anayol üzerinde Knossos mevkiyle Fortezza Köyü arasında yerleşmişti (144). Kandiye'nin düşme tarihi olan 1669'dan önce Horasanlı Ali Dede diye tanınan ve burada gömülü bulunan bir aziz tarafından 1650'de (145) kurulmuştur. Halife namını taşıyan bugünkü muhterem şeyh, Kolonyalı bir Amavuttur ve bekârdır. Ondan önceki şeyh evliydi ve vefâtında yerine bir bekârın geçirilmesi tekke için daha uygun olacağı düşünül-

(143) Voyage de la Grece , III, 384 " Alikulu Türk kalesi ki buranın tekkesi Tesalya'nın en zengin bir tekkesi olup Bektaşî tarikatının merkezidir. "; şeyhleri Ahmed Pokoyl'un tanıdıklarındandı.

(144) Hall: P.S. Bibl. Arch., 1913, 147 ve devamı ve levha 39'da bu tekkeyi, meydanın bir fotoğrafıyla birlikte tarif etmekte; Spratt ise (Crete, 80)de zikretmektedir.

(145) Kandiye'de Bektaşiliğe mensup âlim bir zat, bana bunun belgelerle ispat edilebileceğini söyledi. Kandiye'nin uzun muhâsarası sırasında Türklerin karargâhı Fortaça'da idi.

müştü. On iki kadar derviş vardır ki bunların çoğu Arnavut olsa gerektir. Tekke güzel bir gelire ve iyi bir idareye sahip görünüyor.

Kandiye'nin yeni kapısının dışında Rızık Baba'nın mezarı vardır ki (Bakınız: Levha 2) başlığı üzerinde Bektaşî azizlerine mahsus tacla dikkat çeker. Küçük mezarlığının içindeki ağaca ilâştirilmiş bir yığın bez parçasından anlaşılıyor ki halk katında çok muteber bir şefaatçidir. Mezar yanında yapılmış ufak bir kulübe, maaşsız türbedarın kabridir. Sahibi olan azizin yanında bulunur.

Resmu'daki tekkede ise Hasan Baba'nın kabri bulunur. Hanya'da Bektaşîlerin göçü dolayısıyla şimdi hiçbir tekke yoktur (146). Mustafa Gâzî adında bir cihad eri, şehrin dışında açık bir türbede gömülüdür. Başlığında Bektaşî tacı vardır. Bu türbe 22 Mayıs günleri kalabalık haldeki Trabruslular tarafından ziyaret edilir.

D. Epir (Şekil 3)

Burada Bektaşîlik kırkinci paralelin güneyinde pek kök salınamıştır. Ali Paşa'nın himayesine rağmen (147) Bektaşîler bölgenin merkezi olan Yanya'da hiçbir tekkeleri olmadığını kabûl etmektedirler. Burada bırakmış oldukları eser, Ali zamanlarına mensup bir velî olan Hasan Şeref Baba'nın mezarıyla bizzat Ali'nin kabridir. Bunun sütununun başlığına muntazam bir taş işlenmiştir (148). Yanya ile Meçova arasındaki yol üzerinde, önceleri mevcut olan bir tekke, şimdi boştur. Burasını, Ali Paşa'nın Tesalya'ya giden önemli geçidi denetlemek için kurduğu kabûl edilir (149).

Diğer yönden 40 derece paralelin kuzeyinde, Balkan Harbi sonundaki kargaşalara kadar on dokuzuncu asır Bektaşîliğinin en güçlü bir yeri vardır veya vardı. Şimdi Yunanistan'ın kuzeyi Epir vilâyetiyle Arnavut Prenslîği arasındaki sun'î hudutla iki parçaya bölünmüştür. Bu bölgeye Toskalığa mensup Bektaşîler Müslüman halkın onda dokuzunu mezhebdaşlarının teşkil ettiğini, kuzeydeki Gegalarda ise aksine bunun onda bir nisbetinde olduğunu söylemişlerdir.

(146) Buranın eskiden görevli olan şeyhi Bingâzî'ye sığınmış olan Giritli Bektaşîler tarafından gelip kendilerine şeyhlik etmesi için daver edilmişti. Fakat orada bir tekke kuramadan ölmüştü; esasen bu durum biraz da zor olmalıydı. Çünkü oralarda Rûfâî ve Sünûsî tarikatleri üstün durumda bulunmaktadır.

(147) B.S.A. XX, 216 ve devamı.

(148) Bu Walsh'ın Constantinople and the seven Churches'indeki mezarın resminde gösterilmiş ve oldukça olgun yaşta bir Epirli tarafından Ali'nin tarikatle olan bağlantısını ispat için zikredilmiş ve resmi görür görmez hatırlanmıştır. Mezarın başlığı yerine şimdi ağaçtan bir sütun konmuştur.

(149) Yukarıdaki Tesalya kısmına bakınız.

Epir'deki Bektaşiliğin tarihi hakkında yaptığım incelemeler, bana şu esaslı gerçekleri tespit imkanı verdi:

1) Bektaşiliğin buraya girmesi nisbeten geç bir tarihtedir.

2) Burada sağlam kök tutması hususu, başlıca tarikatın üyelerinden olan Ali Paşa'nın (1759-1822) teşiriyledir (150). Toskalar Kesriye'deki tekkeyi (151), memleketlerinin en eski kurumu sayarlar. Halbuki Kesriye, coğrafi bakımdan Makedonya'ya aittir.

Bu tekkenin tarihi belli değildir. Rumeli'ndeki diğer yerlerde olduğu gibi burada gömülü aziz, Türk fetihleri dönemine mensup gösterilmektedir. Şahsiyeti de tamamen insanüstüdür. Diğer yandan dağların Arnavutluk tarafında azizlerin hayatlarının tarihi bilinir ve geç döneme aittir. Bunlar, kemiklerinin konulduğu tekkelerin kurucuları olmaktan başka bir iddiâ beslemezler. Eskilik bakımından Erkeri'deki tekkeler Ali Paşa'ninkilerden daha eski olduklarını iddia ederler. Fakat bunu ispat edecek hiçbir delil getiremiyorlar. Görice, Gropi, Koniçe ve Fraşeri'deki önemli tekke ve daha bazılarının Ali Paşa zamanındaki müesseseler olduğu açıkça söylendiği gibi daha başkaları da çok daha sonraki bir tarihe bağlanmaktadır.

Pek az istisnâlarla Arnavutluk tekkelerinde gömülü olan azizlerin dinî önemleri o kadar büyük değildir. Aksine hayattaki şeyhleri, daha fazla hürmet ve itibar görmektedir. Bir ecnebiye öyle görünür ki Arnavut mizâcı Bektaşiliğe dinî-hurâfevî taraftan çok sosyal teşkilât tarafı üstün bir şekil vermiştir. Bu özellik tekkelerin dış görünüşüyle de doğrulanmaktadır. Bütün bu bölgedeki Bektaşî tekkelerinin belirli bir alâmetleri ve kesin bir planları yoktur. Genellikle sâde, sağlam olarak iyi kır evleri tarzında yapılmışlardır. Hepsinde de köylerin dışlarında ve Ender olarak büyük şehirlerin civarlarında bulunmaktadır. Azizlerin mezarları pek sâde türbeler içindedir ve söylendiğine göre sıhî sebeplere dayanarak esas binâları, biraz uzakta bulunurdu.

Bektaşiliğin Arnavutluk'ta kökleştiği tarihin, Fransız ihtilali sıraları olması, burada hiç olmazsa teorik bir şekilde olsun, bütün insanların kardeşliği ve davranışa göre dini kimliğin önemsizliği gibi birtakım liberal düşüncelere daha fazla kıymet verilmeye başlandığını gösterir. Bu iki fikir ve bir dereceye kadar buna bağlanan anlayışlar her dervişçe düşüncede bir miktar mevcuttur. Fakat bunlar yenicilerle fetihlerin yapıldığı günlerde harekete sevkeden İslâmın kılıçla yayılması gibi ilk Bektaşî azizlerinde insan üstü din kahramanları gören anlayışın doğurduğu haşin ideal ile tezat teşkil etmektedir.

(150) Bu fikir çok daha evvel geleneğin şahitliğiyle ileri sürülmüştür. Gelenek ise bu hususta sağlam bir rehber değildir. Çünkü Ali gibi bir adamın sîması, halkın zihninde geniş bir yer işgal eder ve kendisine ait olmayan bir çok şeyleri üzerine çeker.

(151) Yukarıda Makedonya kısmına bakınız.

Sultan Mahmûd'un 1826'daki teşkilâtı, Arnavut Bektaşileri üzerinde çok etkili olmuştur. Arnavutluk geniş bir toprak idi. Burası herhalde takip edilenlerden aslen Arnavut olan Bektaşiler için bir sığınak teşkil ediyordu.

Güney Arnavutluk'ta Bektaşilikle rekabet eden tarikatler Leskovik'teki Sa'diye tarikatı ile Halvetiye'dir. Bundan doğmuş olan Hayâtiyye (152) diye bilinen ikinci bir kolun Tepedelen (yanmıştır), Leskovik (yanmıştır), Görice (harâp olmuştur), Viglišta, Çankeri, Puke ve Ohri'de müesseseleri vardır veya vardı. Halvetî – Hayâtîlerin Arnavutluğa Bektaşilerden sonra gelmiş oldukları söylenir. Fakat Veliskodik'teki harap olmuş tekkelerinin büyük kısmı üzerinde mevcut (1211=7- 1896) tarihi, bunların o kadar sonradan buralara girmiş olmadıklarını isbat etmektedir.

Sultan Abdulmecid'in (1839-1861) yalnız Bektaşileri sürmekten sakınmış değil, belki bunlara dokunulmaması için emirler vermiş olduğu söyleniyor (153). Abdulhamid'in ise bunlardan şüphelendiği sanılıyor. Hatta bunun için Arnavutluk'a bir özel memur göndererek bu zındıklığın sahasını ve tekkelerin adedini araştırmış olduğu, fakat bunun sonucunda sürgünle ilgili hiçbir şey yapmadığı söylenmektedir. Herhalde bu konuda şüpheleri, güney Arnavutluk'un Yunanistan'a terki konusunu münakaşa olduğu 1880-82 tarihindeki millî harekete Bektaşilerin de iştirak etmiş olduğu söylentisine bağlıdır. O sırada güney Arnavutluk halkı, dış görünüşüyle Türkiye'nin tehdit edilen vilâyetlerin kurtarmak, hakikatte ise müstakil bir Arnavutluk devleti kurmaya çalışmak maksadıyla Abdül Bey Fraşeri idâresinde ayaklanmıştı.

Bektaşî tarikatının Balkan Harbinden sonra ortaya çıkan kargaşalar sırasındaki zayiâtı çok büyük oldu. Bir çok tekkeler yakılarak yerle bir edilmiş ve kalanların bir çoğunun bütün menkulleri Epirli gayri muntazam askerler tarafından yağma edilmişti. Bunun için öne sürülen resmî sebep 1) Tarikatın millî Arnavut (buna dayanarak Yunan aleyhindeki) harekete girişimde bulunduğu, 2) Bazı tekkelerin yalnız çeteler değil, adliye elinden kurtulmuş firârlilere de (bu iki sınıf suçlular tamamen tarifen içindedir) yataklık ederek gasbedilen eşyâyı bunlarla birlikte taksim etmekteydi. Bunlara karşı Bektaşiler herhalde kan ve dilleri dolayısıyla Arnavut davâsının tabii müttefikleri olduğu ve şahsa bakılmaksızın herkese karşı misafirperverlik tarikat kurallarından bulunduğu yolunda cevap vermiş olacaktırlar. Fakat açıktır ki böyle bir bölgede içindeki adamların

(152) Bu tarikat veya tarikat kolu hakkında yazılı kaynaklarda kayıtlar bulabiliyorum. Bunların Piri, Hasan Basri olduğu söyleniyor. Fakat bunların, Riko'nun Present State, 61 'de ehlişünnet olan Halvetilere göre Hıristiyan anlayışını kabul eden bir zındık tarikatı olmak üzere gösterdiği Hayetti ile aynı şey olmaları, uzak bir ihtimaldir.

(153) Aravantinos (Χρονολογία της 'Ελλάδος) (1857), II, 18'de kendi zamanındaki Erkeri halkının çoğunun, açıktan açığa Bektaşî olduğunu, şüphesiz hayretle kaydetmektedir.

mahiyeti ne olursa olsun sadece tekkelerin bayındır olması, çete reislerinin tamahlarını çekmiş olmalıdır. Gerçekten bir çok dervişlerin var olduğu kabul edilen hazinelerinin nerede olduklarını açıklamak istemedikleri veya edemedikleri için telef oldukları söylenmektedir.

Şu aşağıdaki fihrist, Balkan Harbinden evvel Epir'de bulunan tekkelere aittir. Tekkeleri olan köyler mensup buldukları kasabalarla birlikte guruplara katılmıştır. Bu vilayetlerin haritaları, henüz pek kusurlu olduğu için bunların merkezlere göre mesafe veya yönleri, ancak mümkün olduğu yerlerde gösterilmiştir.

Erkeri – Bektaşiliğin burada 150 sene kadar evvel gelip kök saldığü rivayet edilmektedir. Ali Paşa'nın kız kardeşini burada kudretli bir yerli beye eş olarak vermesi dolayısıyla etkisi güçlü olmuştur (154). Başlıca ve şimdi tek kalmış olan tekke Hacı Süleyman Baba tekkesidir ki şehir civarında ufak tek başına bir tepe üzerinde hoş bir durumdadır (Bakınız: Levha 2). Harbden önce burada yirmi derviş otururdu. Şimdi yalnız on kişidir. Bunlardan bir çoğu da Arnavutluk ve diğer yerlerde harab edilmiş olan tekkelerden kaçıp buraya gelmişlerdir. Tekkelerin tarihi 70 sene öncesinden öteye götürülemiyor. Ölmüş şeyhlerin mezarlarını banıdırın dört türbe ancak 1862-63 yıllarından kalmadır. Fakat menkabeye göre Erkeri ne kadar olduğu belli olmayan eski bir zamanda Hasan Baba (155) ve Mustafa Baba adlı Bektaşî azizleri tarafından ziyaret edilmiş olup ikincisi burada gömülüdür. Erkeri'de daha önce daha iki Bektaşî müessesesi vardı ki mensup buldukları azizlerin isminden dolayı Ali Baba ve Zeynelâbidin Baba tekkeleri diye anılırdı. Bunlardan birincisi şehir içinde, ikincisi ise bununla Hacı Süleyman Baba tekkesi arasında idi.

Erkeri civarlarında dört saat güney doğuda Nühperâvişte'de geç zamanlarda yapılmış bulunan bir tekke vardır.

Ali'nin doğduğu yer olan Tepelen (Tepedelen) 'de hiçbir zaman bir Bektaşî tekkesi bulunmamıştır. Halbuki bu kazânın köylerinde harbden öncelerine kadar bir çok tekkeler vardı ki isimleri şöyledir:

Duka (Yarım saat)

Nûrân Aziz Ali Baba

Veli Köy (Yarım saat)

Nühmâliyâ (bir saat), tekkenin yetmiş senelik olduğu söyleniyor.

Kuşdan (Bir buçuk saat) azizi İsmail Baba'dır. Tekkenin 100 sene eski olduğu söyleniyor.

(154) Leak, N. Greece, I, 40

(155) Yukarıya bakınız, Tesalya.

Bütün bu tekkeler son kargaşalarda harâb olmuştur. Leak Tepelen nehrini geçen Tireboşuk tepesinin yamaçları üzerinde bir tekke veya dervişler manastırı kaydediyor (156). Durumundan Bektaşî kurumu olduğu tahmin edilebilir (157).

Ahâlîsinin dörtte üçü Bektaşî olan Premedi'de bir tekke vardır ki elli altmış senelik olduğu söyleniyor. Şehir yukarısındaki (158) tepenin yamacı üzerinde bulunan Bektaş Baba'nın mezarı buradadır. Şimdi (1915) tekke içinde askerler yerleştiriliyor, dervişler ise şehir içinde gidip yerleşmişlerdir.

Ali Bostivan – Bu civarlarda Ali Baba'nın mezarının bulunduğu bir tekke vardı; 1914'te yanmıştı.

Koniçe – Bu kazâ içinde en eski tekke olduğu söyleniyor. Haydar Baba'nın mezarı buradadır. 1915'te bir zarara uğramamıştı (159).

Leskurik – Bu bayındır tepe şehrinin nüfusunun büyük kısmı Bektaşîdir (160). Tekke, tam bunun dışında Kolonya yolunun yukarısındaki tepe üzerindedir. Otuz beş sene kadar eski olduğu söyleniyor. Abidin Baba'nın kabri, buradadır. İçinde yedi sekiz derviş oturuyordu. Şimdi, tamamen harâb olmuştur.

Baçka – (güney) Melçanlı bir zat tarafından kurulmuştur (161). Şimdi harâb durumdadır. Bu kazâ içinde Virepeska'da bir ziyaret yeri de vardır.

Fraşeri – Burada harbden önce yirmi kadar derviş tarafından yerleştirilen Şeyh Nasîbî'nin kabrinin bulunduğu büyük ve önemli bir tekke vardı. Ali Paşa'nın çağdaşlarından olan bu azizin çok itibân vardı. Hatta Toskaların adaklarında bunun adını Allahınki yerine kullandıkları söyleniyor. Asıl ismi Muharrem Baba idi, fakat Hacı Bektaş tekkesini ziyarete gittiği zaman tekkenin kapısı ona kendi kendine açılmış ve şeyh, bunda bir kerâmet görerek Bu senin nasîbindir demiştir. Nasîbî ile yöneticilik yapmadığı takdirde kendisinin düşeceği âkubeti ihtar etmişlerdi. Nasîbî'nin mezarının bulunduğu Fraşeri tekkesi 1914'te yanıp yerle bir olmuştu. Şimdi içerisine yine birkaç derviş gelip yerleşmektedir.

(156) N. Greece, I, 31

(157) Yukarıya bakınız, s. 32.

(158) Bu tekkeyi Miss Durham, Burden of the Balkans, 228'de tarif etmektedir.

(159) Koniçe'de (Şu halde, ihtimâlâ göre Bektaşî dervîşi) bir şeyhin oğlu 1814'te Hıristiyan olduğu için işkenceye uğratılmıştı (S. John the Neomatyr of Konitsa), Tercümei hâli için (Burada Νέον Λειμωνάριον 331'e bakınız.).

(160) Durham, aynı eser, 217. Harbden sonra hâli yerinde bir çok Bektaşî Yanya'dan kaçmışlardır.

(161) Aşağıda, s. 32.

Kolonya kazâsının mer'âlık yaylasında, ki merkezi bilhassa yarı harâb Herseka köyü idi, şu aşğıdaki tekkeler var olup hepsi harbden beri harâb olmuşlardır:

Kırçova – (Herseka'nın iki saat kuzeyinde) Hasan Baba'nın mezarı, buradadır.

Kesaraka – Hacı Baba'nın kabri buradadır.

Barmaş – (Herseka güneyinde) baba Süleyman'ın mezarı buradadır. Otuz beş sene kadar eski; harbden önce dört beş derviş vardı.

İstarya – Yirmi beş sene kadar eski.

Görice kazâsında dört tekke vardı:

Meliçan bunlardan en başlıcası olup Moshopolis caddesinin yarım saat sağında aynı isimdeki köyün yukarısında yüksek bir yerde bulunmaktadır. Tekke Rum isyancıları tarafından yağmaya uğratılmıştı. Fakat sağlam ve kullanışlı binalara dokunulmamıştı. Kuruluş tarihi yüz sekiz sene önce olarak gösteriliyor. Faliba kurucusu Hüseyin Baba'nın ölüm tarihidir. Bu zat, oturma dairelerinden uzakta, sekiz kenarlı bir türbede gömülüdür. Türbenin ön odası hastalar için istirahat yeri olarak kullanılmaktadır. Makamı bakımından bütün öteki şeyhlere üstün olan şeyhi beş derviş ile birlikte oturmaktadır. Bir cami, yani mescid yoktur. Türbelerden birinin ön odası icâbında bu husus için kullanılıyor.

Getürdüm , küçük görünmesine rağmen yeni (162) bir tekkedir. Görice'nin üç çeyrek saat güneyinde ve aynı isimdeki köyün birkaç dakika ötesindedir. Ayaklanma sırasında tekkenin yağma edildiği zamandan beri hiçbir şeyh tayin olunmamıştır. İçinde bir derviş oturuyordu.

Nurân – Görice'nin yarım saat güneyinde, küçük bir kurumdur; Melçan'a bağlıdır. Şeyhi yoktur. Burada gömülü aziz Ali Baba'dır.

Makedonya ile Epir arasındaki bağlantı noktasını Hoç (Khoutch) tekkesi teşkil eder. Viyeglišta'nın yarım saat ötesinde, Görice'den Kesriye'ye giden yol üzerindedir. Tekke aynı addaki köyün içindedir. Adı bilinmeyen dokuz azizin mezarları bulunan bir köyü vardır. Bunların alışıldığı üzere çok (fakat ne kadar olduğu belirsiz) eski bir zamandan kalma oldukları söylenir. Kesriye'de bir şeyh bana Hoç tekkесinin 1826 sürgününden sonra İbrahim Baba adında biri tarafından kurulmuş olduğunu söylemiştir. Baş şeyhi Hâfız Baba, bundan sekiz sene önce ölmüştür. Hoç'ta şimdi bir şeyh ve iki derviş oturmaktadır. Epirililer tarafından yağma edilmiş fakat yakılmamıştı.

(162) Görice'nin bu üç tekkесinin hepsinin de aynı zamanda kurulmuş olduklarını Melçan'da birisi söylemiştir. Sonuncunun otuz beş senelik olduğu da söylenmiştir; Bu son tarih, herhalde o kadar eski olmayan binalar hakkında doğru olsa gerektir.

X. ARNAVUTLUK

Bugünkü Arnavut Prenslüğünde başlıca Bektaşîlik mıntakası güneydeki Malakastra'dır. Daha yukarılarda Bektaşîlik Gegaların güçlü Sünni fikirleri ve bunun sonucunda muhalefetleri dolayısıyla dağınık bir haldedir. Malakastra ve Veyusa nehri ile Berat (Lioumi Beratit) arasında yerleşen bir Toska mıntakasıdır. Buranın Bektaşîliği Tepedelen'in kinin devamı olup tamamen sun'î bir hudutla ayrılmıştır.

Harpten önce Malakastra'da bulunan pek çok Bektaşî tekkeleri, şimdi boş ve yıkık bir durumdadır. Epirli Hıristiyan gayri muntazam askerlerin elinden kurtulanlar da sonradan Tiranlı Esad Paşa'nın Gega taraftarları tarafından yıkılmıştır (163). Bu mıntakanın Bektaşîliği kabûl edişinin tarihi belli değildir. Her şey bunun kısmen geç zamanlarda olduğunu göstermektedir, denilebilir. Hattâ Rum Arnavutluğundakinden de daha geçtir. Bana en eski tekkeler olmak üzere Galava, Kapani tekkeleri zikredilmiş ve tarihleri sırasıyla Yüz ve otuz beş sene evvel olmak üzere gösterilmiştir. Propagandanın başlangıcında Ali Paşa zamanına kadar çıkması çok muhtemeldir. Çünkü tarikatın biraz daha kuzeyde (meselâ Karuya'da) onun zamanında yerleştiğini ve bazı Bektaşîlerin Ali Paşa'nın akrabalarından Beratlı Ömer Viryoni ile Avlonyalı Mahmûd Bey adında birinin bu harekete katıldıklarını iddiâ ettiklerini biliyoruz (164). Bektaşîlik izleri gerek Avlonya ve gerek Tiran'da mevcuttur. Fakat ne Ömer ne de Ali Paşa halk söylentisinin bütün olaylarını ayırt etmeden kendisine yakıştıracığı büyük sîmâlar değildirlir.

Malakastra mıntakasında şu aşağıdaki tekkeler mevcut idiye de bunların bazılarının harîtada yerlerini gösteremiyorum:

Gılava

Melani

Dabiya

Aranitasi

Karas, burada medfun azîz Muharrem Baba'dır.

Dokasi

Perişte – Burasının önemli bir tekke olduğu söyleniyor.

Dervişiye

(163) Esad, Mimi'nin, Kanla'nın, Toron'nun oğludur.

(164) Doğran (Degrand) bunlarla çağdaş Kovayalı İbrahim Bey adında birini de bu tarikate mensup olmak üzere göstermektedir.

Boyneri – Buradaki üç tekke Epirililer tarafından yakılmıştır.

Kapani

Karamanar

Kumari

Osman Zeza

Maritsa

Garaşişa

Panarit, yeni tekkedir.

Şetepmerayın, yani evliyâ yeri ki bu isim Sanı Saltık'ın burayı ziyaret ettiği hakkındaki menkabe-ye dayanır.

Paç (Patsh), Avluniya'da Bektaşî azizlerinden Kusum Baba (165)'nin mezarının ve Hekalı'da Bektaşî taşlarını bulunduran kabirlerin bulunduğu bir mezarlığı kaydetmektedir (166).

Malakastra mıntakası dışında, son zamanlara kadar Bektaşî tekkeleri vardır veya vardı. Yerleri de Güney Arnavutluk'ta Berat'ta ve bunun doğusunda Devol üzerindeki Deriza'da ve Nomorbetsa (167)'da, güneyinde Trepel'de ve kuzeyde Marteneş'teydi.

Söylediğimiz şekilde, müslüman halkın çoğunluğu Sünnî olan Kuzey Arnavutluk'ta ise şu yerlerde tekkeler vardır.

Elbasan – Burada gömülü olan ve “Mustafa Baba” tarafından kurulmuş tekkenin, son zamanlarda “Gega”lar tarafından yıkıldığı söyleniyor. Doğan'ın “Sanı Saltık” menkabesi hakkındaki açıklamasından “Drac” ve “Şyah”ta da Bektaşî ziyaret yerleri olduğu çıkarılabilir (168).

Aynı yazar, Tiran halkının da çoğunun Bektaşî ve Rûfâîliğe mensup bulunduğunu söylemekte (169).

Karuba – Bu kasabanın halkının hemen hemen tamamının Bektaşî olduğu sanılabilir. Buranın Bektaşî ziyâretgâhı olmak bakımından olağanüstü önemi Dogran'ın kasaba içinde ve civarında

(165) Berat, II.

(166) Aynı yer, 118.

(167) Bu kazâda Tomor tepesinde bir Bektaşî (?) âdeti hakkında bakınız: Baldacci: Bull.R. Soc. Geog. (Roma) 1915, 978.

(168) Haute Albanie, 240

(169) Aynı eser, 194.

mevcut geleneğe göre 366 azizin mezarları hakkında verdiği meraklı bilgilerle sabittir (170). Bektaşiliğin buraya on sekizinci asır sonlarına doğru, Ali Paşa'nın adamlarından Şeyh Mimi tarafından getirilmiş olduğu sanılabilir. Bu zat 1807'de Karuba'da bir tekke kurmuş ve Yanyalı Ali Paşa'nın hasmı olan komşu İşkodra paşasına karşı (171) mahallî beylerden Kaplan Paşa Topdânî ile el birliği etmişti. Sonradan Bektaşî şeyhi herhalde Kaplan Paşa kendisine İşkodra paşası tarafından satın alınmış olduğunu söylediği veya belki de kendisi Kaplan Paşa'nın Ali Paşa'ya ve Bektaşîliğe karşı aynı şekilde sadâkatsizliğinden şüphelendiği için Kaplan Paşa ile bağlantısını kesmiştir. Bunun üzerine Kaplan Krova'dan çıkmasına Mimi'ye emretmiş, şeyh de bundan intikam almak için paşayı katle kalkışmış olsa da o kadar güçle Mimi'nin lehinde idi ki Topdânî ailesi orada daha fazla kalamayarak Tiran'a göçmüştür (172). Gördüğümüze göre Topdânî ailesinin Bektaşîlerle kavgası, bugünkü temsilcisi Esad Paşa tarafından yaşatılmaktadır.

Karuba Bektaşî azizlerinden Sarı Saltık'ın sergüzeşleriyle ilgili yerlerden biridir (173). Sahip olduğu iki tekkeden birisi Mâlî Karuş bu azizin; ikincisi (şehirden bir buçuk saat mesafede) Fuş Karuş ise Ali Baba'nın mezarının bulunduğu yerdir. Bu sonuncusunu İppen ayrıntılarıyla tarif ediyor (174). İşkodra'dan Bektaşîler Ali Paşa zamanında siyâsî sebepler dolayısıyla sürülmüşler ve bir daha burada kök tutturamamışlardır.

XI. AVUSTURYA-MACARİSTAN

A. Bosna

1903'ten beri Bosna'da hiçbir Bektaşî tekkesi yoktu. Fakat tarikat şu anda hayatını sürüklemekte ve Bektaşî toplulukları ara sıra Arnavutluk'taki şeyhler tarafından ziyaret edilmektedir (175).

B. Budapeşte

Bektaşiliğin en ileri karakolu Türk işgali zamanından kalma Gülbaba tekkesidir ki bugün Macar başşehrinin ufak seyir yerlerinden biridir (176).

(170) Aynı eser, 221 ve devamı; İppen; Skutari, 71 ve devamı Wiss Mitth. Aus Bosnien, VII, 60.

(171) Kaplan'ın on sekizinci asrın sonunda Bektaşî azizlerinden Hamza Baba'ya bir türbe inşa ettirmek suretiyle rakibine karşı zaferini kutladığını görüyoruz. (İppen, aynı eser, 71).

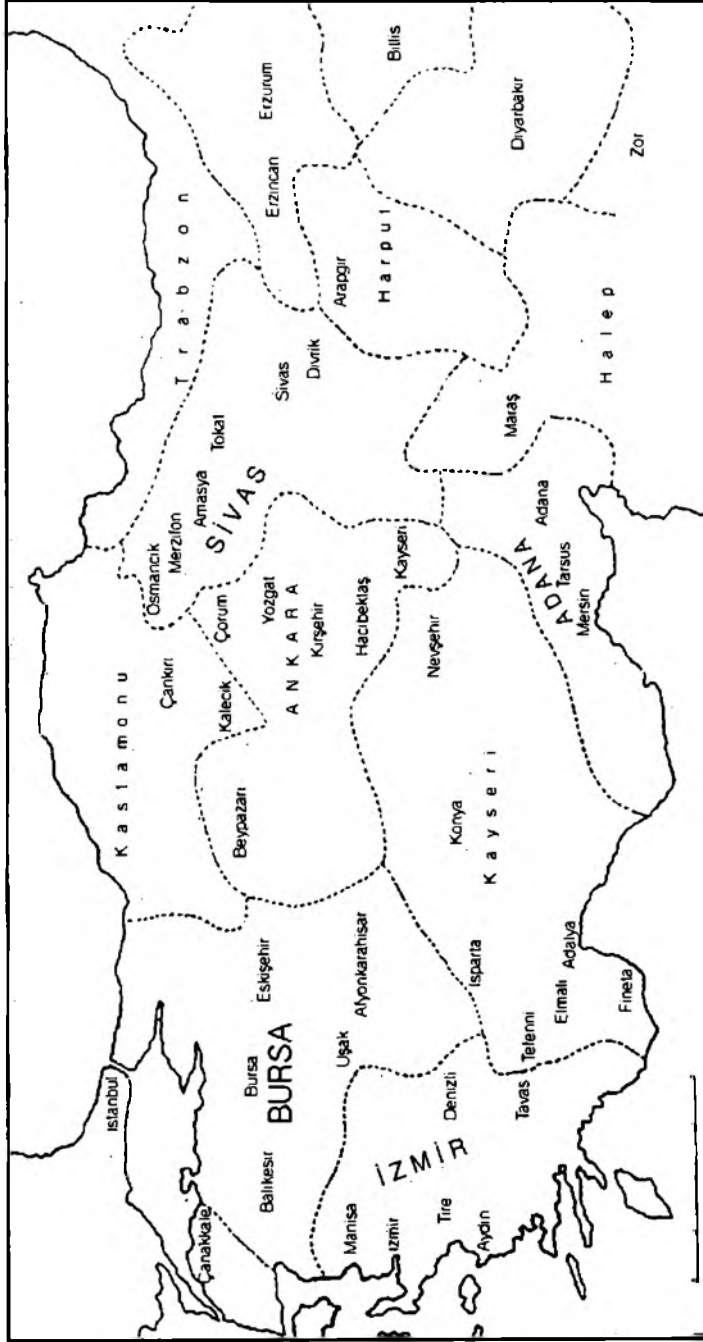
(172) Dogran.

(173) B.S.A, XIX, 207; XX, 106 ve devamı: Ben İşkodra ile Yakova arasında da Hâs denilen bir yerde şimdiye kadar söz edilmemiş bir Sarı Saltık mezarı hakkında, biraz kapalı, bir haber işittim.

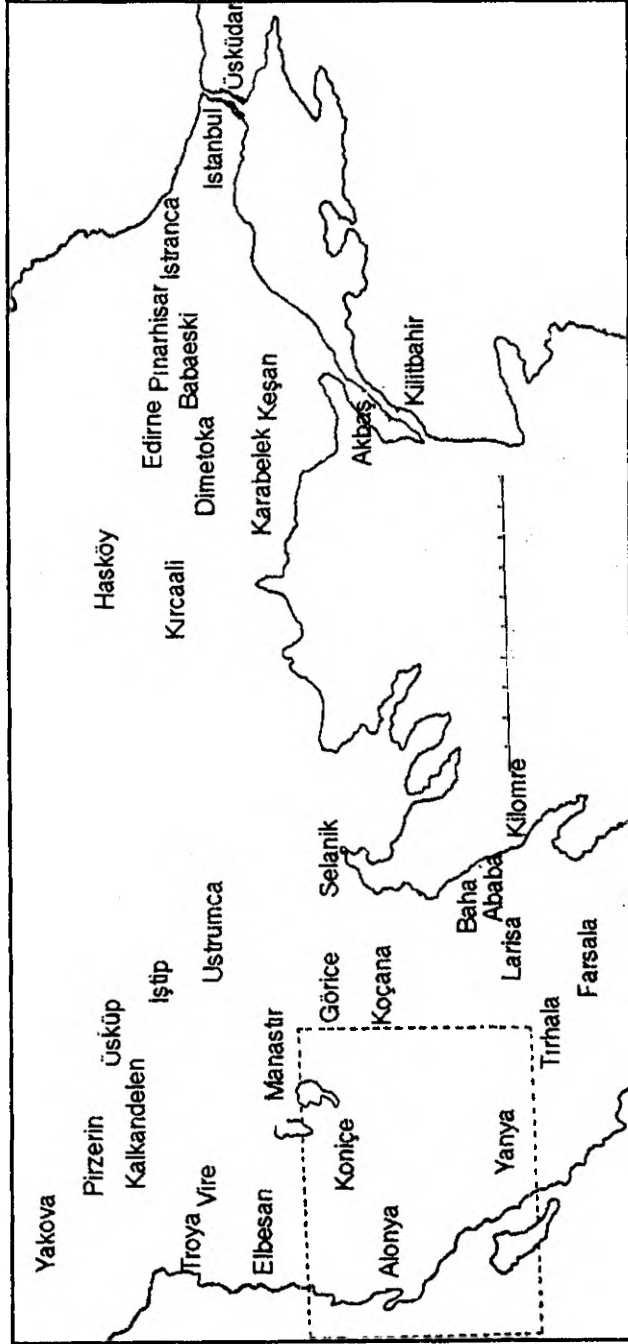
(174) İppen, Skutari, 63.

(175) Aynı eser, 73.

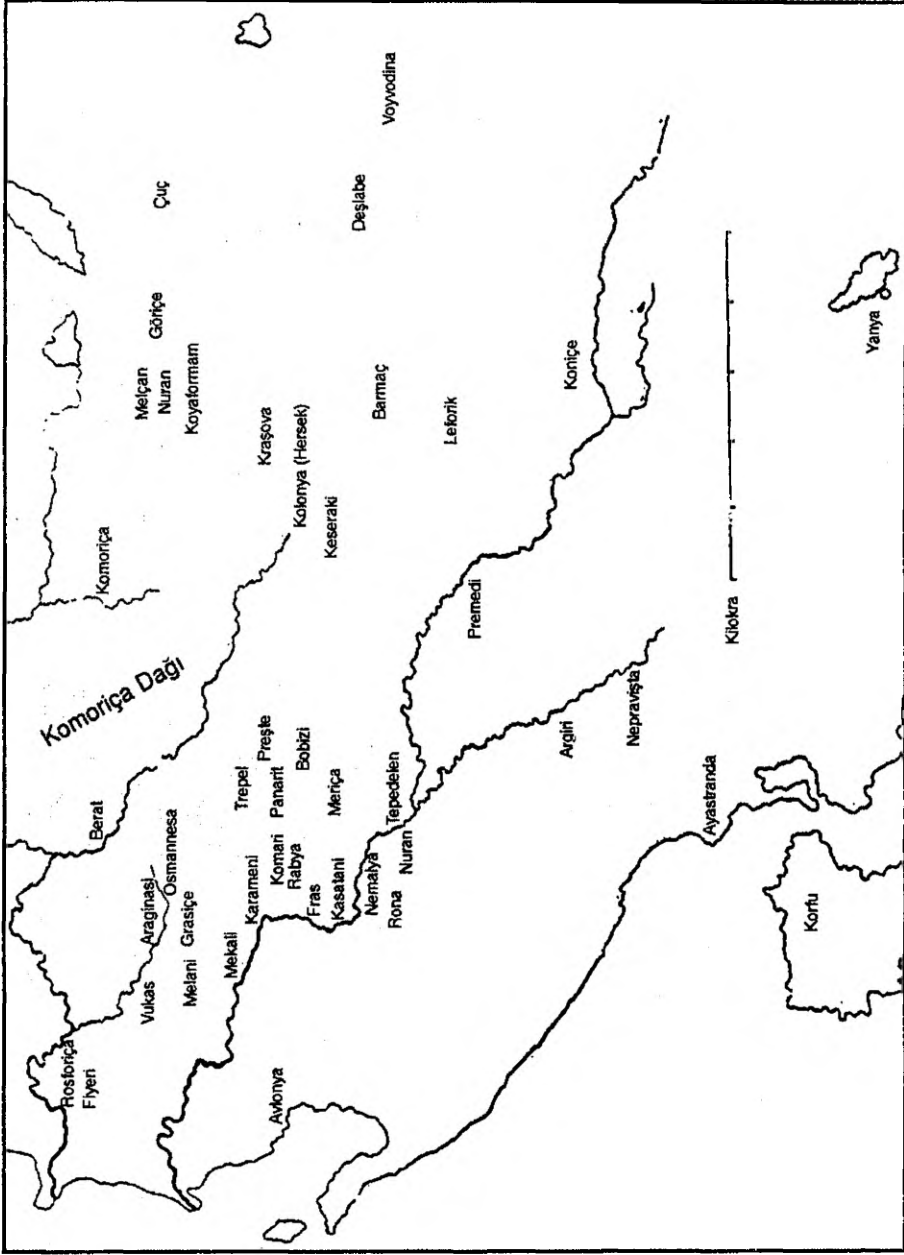
(176) Bakınız E.Browne: Travels (1673), 34, M. Walker: Old Tracks, 289; 96, (III), Ungarn, Die Osterreich-Ungarische Monarchie in wort und Bild; J. P. Brown: The Dervishes, s. 88; Bedeker Ungarn: Osterreich ilh.

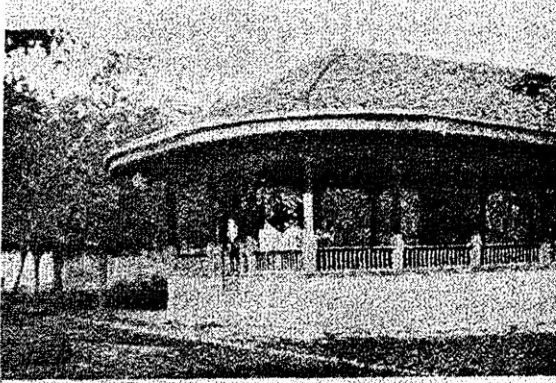
Şekil -1 Bektaşlıların Anadolu'daki Dağılımını gösterir Harita Krokisi

Şekil 2- Bektaşîlerin Avrupa'daki Dağılımlarını Gösterir Taslak Harita

Şekil 3- Güney Arnavutluk'ta Bektaşilerin Dağılımını Gösterir Taslak Harita.

I-II Kalkandelen Tekkesi ve Tekkenin Câmii- III Obri Gölünde bir Manastır

Haslok- Bektaşilerin Coğrafi Dağılımı

Tesalya'daki Bektaşî Tekkelerine Dâir Fikir Veren Bir Bölüm (177)

Bu köyün (Skotosa sancağındaki İrini ve Rini'nin) güney doğusunda yüksek ve gölgeli ağaçlar (cınar, bodur meşe ve kızılçık) arasında tepelik ve hoş manzaralı bir yerde bir Bektaşî tekkesi vardır ki bütün Tesalya'da meşhur bir kurumdur. Hükümetin istatistiklerine göre, burada otuz dokuz derviş yaşamaktadır. Fakat benim ziyaretim sırasında (1888) hizmetçiler hariç olmak üzere hepsi de cahil ve hurâfe düşkünü Arnavut olarak elli dört kişi vardı. Aydın bir derviş bana bu tekkenin vaktiyle batı kilisesine (178) mensup bir manastır olduğunu ve Türklerin burasını 1630-40'ta zabt ettiklerini söylemiştir. Burada bir Aya Dimitri kilisesi vardı. Fakat dervişler bunun Aya Yorgi'ye adanmış olduğunu söylediler. Çünkü bu sonuncusuna karşı daha büyük bir hürmet hissi beslerler (179). Bir müddet bu tekke Konya'daki Kulaklı Baba tekkesine mensup Türk dervişleri tarafından işgal edilmişti (180). Fakat meşhur Tepedelenli Ali Paşa'nın katı idaresi zamanında (Fonitulau)(181) gazetesine göre Bektaşîlere verilmişti. Ali Paşa liberal Bektaşî taraftan olduğunu söylemekle dine karşı hafife alışı ispat ediyordu. Bu sıralarda Tesalya'da birtakım tekkeler kurulmuştu. Bunlar dîni kurumlar olmaktan çok etrafındaki halk için siyâsî, sosyal merkezler idi. Böyle dört tekke vardı. Her biri en işlek yollara hâkim, asker sevki noktalarında kurulmuştu. Bunlar Rini civarında Golos'tan Farsala ve Kardiçe'ye giden yol üzerinde Torbalı Sultan; Lâmiye, Yenişehir ve Farsala arasındaki yol üzerinde kurulmuş Tatar Köyü civarında Bâli Baba; Köpekli Köyü civarında Şâhîn Baba ve Yenişehir'den Çakezi'ye giden yol üzerinde meşhur Tempe vâdisindeki Baba Tekkesi'dir.

(177) Bu bölüm Golos'ta çıkan Προμηθεύς isimdeki gazetenin, 1893 senesi, 55'nci sayısı, s. 442 ve devamındaki makalenin tercümesidir ki bunu bana gösteren Goloslu Mösyö Periklis Apostolizis'tir. Söz konusu gazete, Aynoros keşişlerinden Zosimas tarafından yazılıp yayınlanmaktaydı.

(178) Bu nokta hakkında Mösyö Apostolizis bana lütfen şu aşağıdaki tamamlayıcı bilgileri vermiştir: Bana Reyni tekkesinde bulunan Latin harfli bir yazıt taşıyan bir taş levhanın korunmuş olduğunu söylediler. Bu, bir Fransız başkeşişin mezarı olabilir. Makrinyotisa Manastırının bir yaldızlı berâtına göre bu kurumun arâzisi Seratsi İrini (Σερρατζή Ιρίνι) 'ye kadar uzanıyordu. Buna göre buranın yeri Latinler devrinde Fransızlar tarafından işgal ve üzerinde bir manastır inşa edilmiş olması pek muhtemeldir. On yedinci asırda Tesalya'da bir Latin manastırının varlığı bana tamamen imkansız görünüyor. Herhalde hakikî veya farzî muhal olarak Latince (Frenkçe) sarılan harfler işi karıştırmıştır.

(179) Προμηθεύς , 1891 (s. 268)de aynı yazar yazıyor ki : "Dervişlerin bu güne kadar Aya Dimitri'nin bir resmini koruduklarına ve önünde kandil yaktdıklarına dair mahalfi bir söylenti vardır. Bu mesele hakkında dervişlerden araştırmada bulundum , fakat resmi görmeme izin vermediler."

(180) Konya büyük tekkesi herhalde Mevlevî tekkesinden başkası olamaz. Bunun dervişleri külah denilen bir başlık giyerler.

(181) Herhalde bu isimdeki Golos gazetesinde (1882-1884) 'tür. Fakat ben bu yeri aradımsa da bulamadım.

Bu tekkeler civarındaki halkı soyup yağma eden birtakım caniler için muntazam sığınaklar verilmişti. O şekilde ki 1826'da Sultan Mahmud tarafından yeniçeriler ortadan kaldırıldığı zaman Bektaşîlerin ortadan kaldırılması için padişâh tarafından bir emir verilmiş; bunun üzerine Müslüman ve Hıristiyan halk hep birlikte tekkeler üzerine hücum ederek içindekileri def etmişlerdir. Bunlardan ikisi Tatar ve Köpekli köylerindeki tekkeler, yakılmış; Reyni'deki ise ya içindekilerin daha sert direnişleri dolayısıyla veya Farsala'dan az çok bir mesafede olduğu için zarara uğramamıştı. 1833'ten sonraları (182) her tür serseriler, hatta haydutlar, çilekeşlik iddiasıyla buralarda toplantılar yapmaktaydılar. Bu hal Türk hükümetinin son zamanlarına kadar, Müslim Ağa'nın eski hizmetkarlarından Bayram Ağa isminde birinin idaresinde devam etmekteydi. Şu anda tekkenin reisi, odur. Bunun zamanında soygunculuk ve yağma sistemi son derecesine varmıştı: Bütün memleket buradaki silahlı haydutların akınlarından bîzâr olmuştu. Bu adam kurnaz ve basiretli olmak bakımından katılmadan sonra bu suç hareketlerini uydurma belgelerle ispat etmiş ve tekkenin kendi şahsî mülkü olduğu hakkında Türk memurlarından evrak almıştır. Kendine yardım eden daha bir iki dervişle birkaç hizmetçisi vardır.

Tekkenin Aya Yorgi adına yapılmış bir eski Bizans manasurunun yerinde inşa edilmiş olduğuna dair bir söylenti vardır. Fakat Arnavutlar burada kaldıkça bu araştırmayı doğrulamak mümkün değildir. Tekkenin ufak bir istihkâm gibi savunma sistemi vardır (183). İçerisine girmek yasaktır. İlhak (katılma) zamanında tekkedeelli derviş vardı:Şimdi yalnız üç kişi vardır. Bir de Bayram Baba'nın, hepsi de Arnavut olmak üzere hizmetkârları mevcuttur. Vaktiyle burada yaşayan dervişler sağ kulaklarında büyük bir demir küpe (184) ve göğüslerinde asılı sekiz kenarlı bir taşla dikkat çekerlerdi (185). Acemilerse beyaz bir başlık giyerler ve hepsi haftada bir başlarını tamamen tıraş ederlerdi."

İki Taraflı Tapınaklar ve Bektaşî Propagandası (186)

Eski dünyanın meşhur ibadethanelerindeki tapınma âyinlerinin, genellikle mahalli mitolojileri yansıtacak bir tarzda dereceli bir şekilde teşkili, uzun zamanlardan beri eski tanrılar ve dinî manzûmelerin yerini yenilerinin aldığına ait kesin bir delil olarak kabul edilip yorumlanmaktaydı. Fâtih bir ırk veya misyoner teşkilâtına sahip bir ruhban sınıfı tarafından yabancı memleketlere getirilen bir din, iknâ gücü ile kendisini yerli âyinler üzerine koyar. Bu olay mitolojik terimle alında, rakib tanrıların bir mücadelesi veya yeni tanrının eskisi tarafından kabulü şeklinde ifade

(182) Yani Tesalya'nın Yunanistan'a katılması ki 1882'dedir.

(183) Bu saçma bir abartımadır. Başlıca savunma tertibatı iki çoban köpeğidir.

(184) Bu, Bektaşî tarikatının bekâr dervişleri için simgedir.

(185) Besbelli Bektaşîlerin teslim taşı dedikleri şey olacaktır, fakat bu, genellikle on iki köşelidir.

(186) B.S.A. , XX, 94 ve aşağısı.

edilir (187). Bazen ilahlardan biri veya diğeri mağlup olarak yok olur veya daha aşağı bir duruma düşürülür. Yahut da her ikisi az çok tamamen birbirlerinin aynı sayılarak kaynaşabilir.

Eski zaman dînlerinde bu yer değıştirmelerin fiilen ne gibi metodlar ve tarzlarla gerçekleşmiş olduğuna dair birtakım faraziyelerden başka bir şey yapmak ender olarak mümkün olur. Bu makale , çağdaş bir islam tarîkının-Bektaşîliğin- Türkiye'deki karışık halkın tapınakları, özellikle Hıristiyan büyüklerinin ziyaretgâhları üzerine etki etmesi şeklinde, böyle bir sonradan ekleme olayına ait bir inceleme tecrübesidir. Görebildiğimiz bütün durumlarda, Bektaşîliğin Hıristiyanlık aleyhine bir zemin işgal ettiği yerlerde bu durum zorla oluşmaksızın ya eski dünyaca yeni tanrının eskisi tarafından kabulüne benzer bir hareket veyahut iki şahsiyetin birbirlerinin aynı olarak temsili şeklinde hasıl olmuştur. Her iki dîn mensupları tarafından mensubiyet iddia ve düzenli olarak ziyaret edilen bu iki taraflı tapınak, ayrı bir gelişme mertebesi arz eder. Bu safha, gerek Hıristiyanlıktan Bektaşîliğe, gerekse siyâsî ve diğ. şartlar uygun olduğu zaman Bektaşîlikten Hıristiyanlığa geçme şeklindedir.

Bektaşîlik ve Sünnî Müslümanlık

Bektaşîlik en çok bir derviş tarîkati olmak üzere bilinir. Fakat diğ. tarîkâterde olduğu gibi bunda da tarîkatin teşkilâtını yalnız meslekî dervişler vücuda getirdikleri halde tarîkatin ferdlerini sadece (muhibb=dost, seven) denilen (188) ve bunların mezheblerini açıkça veya gizlice belirten dışandan birtakım insanlar teşkil eder. Her mahallî topluluğun tabiatı, sosyal merkezi ve müşterek ibadet yeri, en yakın bir Bektaşî tekkesidir. Tekke, duruma göre bir baba veya pîrin idaresi altında bir miktar meslekî dervişleri ihtivâ eden bir hânkâh (tekke, zaviye) veyahut mahallî topluluğun manevî reisi sıfatıyla bir baba'nın ve mâiyetinin yerleştiği bir kulûbe olur. Burası daimâ tarîkate mensup bir azizin (genellikle tekke kurucusunun) mezarını ve genel ibâdet için (meydan denilen) bir odayı kapsar. Bektaşî tarîkati hiçbir millet veya ırkın hudutlarıyla ıptıp uygunluk arz etmeyip Irak'tan Arnavutluk'a kadar bütün eski Osmanlı İmparatorluğu çevresinde yayılmış bulunur.

Bektaşîlerin dînî emirleri, bütün zihinlere ve mizâçlara cevap verebilecek bir tarzda tertiplenmiştir. Mezhepleri, diğ. dinler gibi bazı mertebelerden geçmek üzere gizli bilgiye (marifete) eriştirecek tedricî bir yol gösterme usullerini ihtivâ eder. Bunlar büyük kavramlara tapınmanın büyük bir rol oynadığı kaba ve âmiyâne dîn ile pek serbest ve bazı hususlarda aydınca bir felsefenin arasında bir sıra basamaklar teşkil eder. Bektaşîliğin ilâhiyâtı vahdet ve cömertlikten ken-

(187) Son hadise hakkında en güzel örnek Asklepios'un Atina'daki Amunos tarafından kabûlüdür. (Ath. Mith., XXI, 307 ve aşağısı; Kutsch, Artische Heilgötter und Heroen, 12 ve aşağısı).

(188) Herhangi bir derviş tarîkatinin dışandan olan mensuplarına verilen bu unvan "Âl-i Nebî Dostu" veya "Tarîkatin Dostu" olmak üzere çeşitli tarzda açıklanmaktadır.

di varlığından soyutlanmaya kadar gider. Akîdeleriyle âyinlerinin ise bu sonrakiler hakkında bilbildiklerimize göre bir taraftan açıkça itirâf edildiği şekilde Şi'î müslümanlığı ile, diğer taraftan kendisini akrabâ saydığı Hıristiyanlıkla pek çok bağlantı noktaları vardır. Nihayet Bektaşî teorisinde zorlama ve şiddetten sakınma ve bütün insanlara acıma ve şefkat telkin edilir. İyi bir Bektaşî, hareketinde Müslüman ve gayrimüslümana karşı bir fark gözetmez. Gayrimüslüman dinlere mensup olanlarda tarîkate kabûl edilebilir. Bu hükümler o kadar uygulanmaktadır ki geçen asrın ellinci senesinde Antonaki Varsamis isminde bir Rum, Bursa vilayetinde bir mahallî lûce'nin (tekke binâsının) reisi olmuştur.

“Kendisinin bu mevkii kazanmasına sebep ise mahallî büyük bir önem ve nüfûza sahip olan (ve hakkındaki anlatımlara göre herhalde Arnavut olması lâzım gelen) bir Bektaşînin evvelce sahibi bulunduğu arâziyi satın almasıdır (189). Zamanımızda da Monsenyör Petit Arnavut Bektaşîleri hakkında şöyle yazıyor: "Arnavutluk'taki tekkelerinin ihtiva ettiği elli veya altmış derviş arasında yapılacak kısa bir araştırma bile birtakım Hıristiyanları meydana çıkaracaktır ki bunlara da diğer hâlis Müslümanlara olduğu gibi tarîkatın sırları ifşâ edilmiş, fakat bunun için kendilerinden dinlerini fedâ etmeleri istenmemiştir. Bunlar esasen pek kısa süren –günde beş altı dakikalık görevlerini ifâ edebilirler (190)

Tarîkate kabûle aday olanların hepsi Allâh'a imanlı ve güzel ahlâka sahip şahıslar olmalı ve bu sonuncu özellik güvenilir bir kefil tarafından kefalet altına alınmalıdır.

Bektaşîlik ırsî değildir ve bir Bektaşî baba'nın oğlu akı ve ayırt etme çağına geldiği zaman Bektaşî veya herhangi bir diğer tarîkate girip girmemek hususunda tamamen hürdür. Ehli sünnet (Sünnî) müslümanlar Bektaşîlerin yalnız Şi'î inanışlarından değil, her günki yaptıklarından da şiddetle etkilenirler. Bunlar özellikle Peygamber'in evlenme, kadınların örtünmesi, muntazaman namaz ve içkiden kaçınma hakkındaki emirlerine karşı kayıtsızlıklarıyla bilinirler. Bu sonuncu hüriyet, şüphesiz ki bunların saflarının hoş gitmez birtakım adamlarla dolmasına meydan vermektedir. Bundan başka, özel ibâdetleri de câmi değil, özel bir mescid veya tapınak (meydan)ta ve kapılar kapatılarak icrâ edilir. Her iki cinse mensup kişiler ibâdete iştirâk eder. Bu özellik gizli dinler hakkında beslenmesi alışıl gelmiş olan birtakım kötülük şüpheleri doğurur.

(189) Mac Farlane, Turkey and its Destiny, I, 496 ve devamı. Lady Blunt'un, People of Turkey, II, 278'inde zikredilen şahıs da herhalde o olmalı.

(190) Les Confreries Musulmanes, 17; Monsenyör Peti'nin Bektaşîlik hakkında verdiği haber şu bakımdan kıymetlidir. O, bunu Bektaşî mıntakasına mensup bir Arnavut olan âlim Sâmî Bey Fraşeri'den almıştır.

Yabancı ibâdethânelerin zorla alınması, daha başından beri Bektaşîliğin yayılmasında önemli bir rol oynamış görünmektedir. Bir defa, artık genellikle kabûl olunuyor ki tarikat bugünkü ismini bile böyle bir gâsıplık (zorla ele geçirme) sonucunda kazanmıştır. Anadolu azizlerinden Hacı Bektaş Veli'nin hakîkatte ismini taşıyan tarikatın inanışlarıyla hiçbir alâkası yoktur. Bektaşîliğin hakiki müessisi Fazlullah isminde İranlı bir mutasavvıf olup tarikatın asıl ismi de Hurûfiyye idi. Hacı Bektaş'ın vefâtının geleneğe göre naklediliş tarihi –pek şüpheli olmakla beraber- 1337-38'dir. Fazlullah ise kendi dinî anlayışlarının kurbanı olarak 1393-4 senelerinde Timur oğullarının elinde katledilmiştir. Ölümünden pek az sonra talebeleri, Hurûfilîği (Anadolu'da Kırşehir'de yerleşmiş olan) Hacı Bektaş tekkesinin yoldaşları arasına bizzat Hacı Bektaş'ı gizli talimâtı olarak sokmuş ve onun nâmının himâyesi altında Hurûfilik o zamandan başlayarak (ehli sünnet müslümanlara karşı) ters düşen inanış ve hükümlerini – yaymıştır (191). Bu mezheb az çok gizli kapaklı olarak yayılmaya devam etmiş ve on altıncı asrın sonlarında resmen tanınmak suretiyle yeniçerilerle bağlantı hasıl ederek büyük bir siyâsî önem kazanmıştır. O zamanlardan beri Bektaşîlik, zındıklık ve gayri dürüstlük şüpheleri altında kalmış, nihâyet ikinci Mahmûd 1826'da bir darbede yeniçerilerle onların derviş taraftarlarını mahvetmeye teşebbüs etmiştir. Onun etkisiyle yeniçeriler, daimî yokluğa yönelmiş; fakat Bektaşîler yalnız sakatlanmışlardır: Son Asrın ellinci senesinde bunlar, yeniden geniş bir oranda canlanmışlar (192) ve bugün özellikle Anadolu'nun (merkezi ve güney doğu kısımları, Doğu Anadolu gibi) hücrâ taraflarıyla Arnavutluk'ta, kendilerine bağlı insanlar arasında önemli bir etki icrâ etmekte bulunmuşlardır (193).

Bu son memlekette Bektaşîlerin sayısı 80.000 müride (194) eriştiği söylenir. Memleketleri dışındaki tekkelerde de çok kere Arnavut dervişleri mevcut bulunurlar. Son zamanlarda Anadolu'yu ziyaret eden bir zat Anadolu'nun göbeğinde yerleşen Hacı Bektaş merkezî tekkesinde bile der-

(191) Browne, J.R. *Asiat. Soc.*, 1907, 535 ve aşağısında; G.Jacob, *Beitrag zur Geschichte des Dervischordens der Bektaschi*, Hurûfilîğin Hacı Bektaş cemaatine eklenmesi konusuna dair dolaşan menkabeler hakkında Degrand, *Haute Albanie*, 228 ve aşağısına bakınız. Bektaşîler Hurûfi akidelerinin kendi mezheplerine esas teşkil ettiğini inkâr ederler, fakat bir çok Hurûfilerin Timur devrindeki takibât sırasında kendilerini Bektaşî ve Mevlevî kisvesi altına soktuklarını kabûl ediyorlar.

(192) Scarlatos Byzantios, *Κωνσταντινούπολις*, III, 496) İstanbul'un Türk nüfusunun beşte birinin zamanında Bektaşî farz edildiğini söyler. Aynı zaman zarfında bu tarikatın batı Anadolu'daki etkisi hakkında bakınız: Mac Farlane, *Turkey and its Destiny*, I, 497 ve aşağısı. Bektaşîler bu genişlemeyi Sultan Abdülmecid'in (1839-1861) gösterdiği müsâmahaya yorurlar.

(193) Arnavutluk'taki Bektaşîlik için bakınız: Leake, *N. Greece*, IV, 284; Degrand, *Haute Albanie*, 230; Durham, *Burden of the Balkans*, 208; Macedonia Brailsforde, 243 ve aşağısı.

(194) (Blunt), *People of Turkey*, II, 277 Bana Epir'de bunu doğrulamıştır. Bektaşîlerin bürün mevcûdu kendileri tarafından 3.000.000 takdir edilmektedir.

vişlerin çoğunun Arnavut olduğunu haber vermektedir (195). Bunların bir çokları, şüphesizdir ki kendilerini memleketlerindeki tekkelerin de reisliğine aday saymaktadırlar.

Bektaşilerin Hacı Bektaş ziyaretgâhını benimsemek için kullandıkları usul, açıktır ki bunlar tarafından diğer yerlerde de mezheplerini yaymak için kullanılmıştır. Herhalde bunların, Bektaşiliğin gizli marifetine (bilgisine) az çok tamamen ithal suretiyle temin ettikleri etki ve nüfûz sayesinde, aşîret veya diğer mahallî ibâdethâneleri idare eden şahısları elde etmiş olduklarını farz edebiliriz. Bektaşiler bu tapıncıları kendi azizlerini Hacı Bektaş veya onun halkasına mensup (196) başka bir azîle ilişkili gösteren esrârengiz birtakım menkabelerle veya daha fazla birtakım kerâmetler ortaya koymak suretiyle iknâ ve tatmîn ediyorlar. Ondan sonra ibadethane ve ziyaretçileri Bektaşî teşkilâtına sokuluyorlar.

Türkiye'nin her yerinde olduğu gibi az çok isimsiz veya taraftarı olmayan azizlerin veya dede'lerin mezarları söz konusu olduğu zaman ise mesele çok daha basit idi. Bu azizlerin sadece hakîki mahiyetlerini rüyâda Bektaşî dervişlerine sunmaları (göstermeleri) gerekiyordu. Bunun üzerine mezarları artık Bektaşî taçlarıyla belirleniyorlardı. Crowfoot'un Orta Anadolu'daki Anadolu Şî'i (Kızılbaş) aşîretleri arasında yaptığı incelemeler bu kanşım aşamasının geçiş sürecini meydana çıkarmıştır (197).

Ankara civarında bir Şî'i köyü olan Haydar-es-Sultan'da bir lakab sahibi olan azîz Haydar belki aslen bir aşîret azîzi iken, tamâmen akla uymayan bir tarzda ve Bektaşilerin etki ve idaresi altında Bektaşî geleneğinde Hacı Bektaş'ın pîri olan Hoca Ahmed Yesevî ile veyahut yine ihtimale göre aslen bir aşîret azîzi iken (198) Bektaşî evliyâları halkasına katılmış olan (199) İranlı velî Şehzâde Karaca Ahmed ile bir sayılmıştır. Haydar es-Sultan tekkesinin Bektaşîlerle sıkı münasebeti vardır.

Bektaşiler tarafından gerçekleştirilmiş böyle bir mass (aynılaştırma) olayına başka yerlerde de kolayca rast gelinebilir. Lucas tarafından (Aydın vilâyetindeki Denizli civarında bulunan Yata-

(195) Profesör White, *Conten. Porary Review*, Teşrîni Sâni , 1913, 694.

(196) Nasıl ki eski Atina'da yeni gelen Asklepiyos (Asclepios) her ikisinin de Chiron'un talebeleri olduğunu söyleyerek yerli Amunos'un üzerine hîle ile ilhâk edilmiştir. Türkiye'deki aşîretlere ait tapınaklar meselesinde bu gibi mitolojilerin yayılması özellikle kolay olur. Aşîretler, soyguncu ve akıncı sıfatıyla doğudan olan göçlerini hayal meyal hatırlıyorlardı. Bektaşî geleneğinin hayâlî silsilesi ise Hacı Bektaş ile yârânını aynı taraftan hicret eden irşad erleri gibi göstermektedir.

(197) *J.R. Anthr. Inst.*, XXX (1900) , 305 ve aşağısı.

(198) Dersimli (Kızılbaş) Kürtlerine mensup bir aşîret Haydarlı nâmını taşımaktadır. *Geog. Journ.* , XLIV, (1914) 28. Haydar (Arslan) unvânı Şî'iler arasında pek özel bir nîvâyettir; çünkü Tanrı Arslanı Ali'nin unvânıdır.

(199) Haydar es-Sultan hakkında aşağıda 47'inci sayfaya bakınız.

ğan'da (200) iki yüz dervişli büyük ve zengin hânkâhın (tekkenin) böyle bir vâkıya misal teşkil etmesi muhtemeldir. Burada Yatağundiye denilen bir Müslümanın cesedi büyük bir dikkat ve önemle korunmakta olup bunun bütün memleket içinde büyük kerâmetler gösterdiği söyleniyor (201). Yazar Çakır oğlu'nun göçebe Türk aşiretleri hakkındaki listesi Aydın vilâyetlerinde sık sık dolaşan Yatağanlı isminde bir tanesini kaydetmektedir (202).

Yatağan'da gömülü azîz, herhalde Haydar gibi Bektaşiler tarafından kabûl edilmiş aşiretin Yatağan Dede'nin unvânıydı. Tekkenin bu tarikat dervişlerinin elinde bulunduğu iddiâsı, görüldüğü kadar uzak değildir. Çünkü diğer tarikatlere mensup tekkeler nâdiren büyük kasabaların kenarlarında bulunur (203).

Türbedarlıkları az çok cahil halkın elinde bulunan bu gibi aşiret azîzlerinin mass (aynılaştırma) ve temsîli (birisini, bir başkasına benzerme) nisbeten kolaydır. Gerçekten Bektaşiler, hiç olmasa, karşı karşıya buldukları insanların ifadesine göre rakîb tarikatleri de süpürmek hususunda aynı derecede başarılıdırlar. Fakat Hacı Bektaş'ın kendisi genellikle Sünnîler tarafından Nakşibendî tarikatine mensup bir azîz sayılır. Bektaşilerin 1826'da yok edilmesinden sonra merkezi tekkede minareli bir Sünnî camii inşa edilmiş ve buradaki topluluğa ait dînî hizmeti îfâ için bir Nakşibendî şeyhi yerleştirilmiştir (204). Aynı suretle nakşibendîler, Bektaşilerin Bursa'daki Ramazan Baba ve Kahire'de Kasru'l-Ayn'daki tekke dahilinde gömülü azîz de dahil olmak üzere diğer Nakşibendî evliyâlarının türbelerini de kaygısızca gasbettiklerini iddia ederler (205). Sultan Mahmûd'un Bektaşilere karşı açtığı mücadele tarihini yazan Esad Efendi'ye inanmak lâzım gelirse bu gibi gasblar çoktu: Baba ve Abdâl unvanlarının sadece Bektaşî azîzlerine delâlet ettiği

(200) Arundell, Asia Minor, II, 50.

(201) Voyage dans la Turquie fait en 1714, II, 171.

(202) Περὶ τῶν ἰουδαίων, 15.

(203) Yukarıdaki satılan yazdıktan sonra Yatağan tekkesinin 1826'da harap olan Bektaşî tekkeleri arasında bulunduğunu araştırdım. Bugün Yatağan Baba türbesi mevcut ise de tekke önemli değildir.

(204) Ben Bektaşî tekkelerinde daima bir mescid veya ibâdethane buldumsa da hiçbir zaman lâzım gelen tesîsâta sahip bir câmie rast gelmedim. Mescitlerde sırf Sünnîlik dış görünüşünü kurtarmak ve Sünnî ziyaretçilere hoş görünmek için yapılmıştır.

(205) Bu azizin Nakşibendîler tarafından Molla Aynî isminde bir zat olduğu iddiâ edilmiştir. Bektaşîler ise tekkeyi bugünkü Mukattam Bektaşî tekkesinde gömülü olan Kaygusuz Sultan tekkesiyle bağlantılı göstermişlerdir. (Bakınız Browne, J.R. Asiat. Soc., 1907, 573).

Kasru'l-Ayn tekkesinin ise Wilkinson tarafından, aslen Bektaşî söylenir. (Modern Egypt, I, 287) Pokok da bunu zikretmekte (Desc. Of the East, I, 29), fakat zamanında hangi tarikate mensup olduğunu söylememektedir. Burası İbrahim Paşa tarafından Kâdirilere nakledilmiş (Wilkinson, aynı yerde) olup şimdi Rûfâilerin elinde bulunmaktadır.

bahânesiyle Bektaşiler, hukûkan nakşibendî, Kâdirî ve diğer tarîkatlere mensup bütün evliyâların meşîd ve medfenlerini benimsemişlerdir (206).

ANADOLU'DA BEKTAŞİLİK VE HİRİSTİYANLIK

Bu sûretle Bektaşilerin aşîret ziyâretgâhlarını ve diğer tarîkatlerin mübârek yerlerini gasb ettiklerine ait deliller bulmuş oluyoruz. Hıristiyan kilise ve azizlerinin mezarları hususunda tuttukları usûl ise daha ziyâde ilgi çekicidir.

Bunlar, yalnız Hıristiyan ibâdethanelerine el koymakla kalmamışlar, kendi ibâdetgâhlarının kapılarını da Hıristiyanlara tamamen açık bırakmışlardır. En ziyade dikkate değen yön de burasıdır. Çünkü Türk memleketindeki Hıristiyanlar Nakşibendî gibi Müslüman Sünnî tarîkatlerine göre çok daha az emniyettedirler.

Bektaşilik ile Hıristiyanlık arasındaki pekçok müşterek nokta Jakob tarafından ayrıntılarıyla açıklanmıştır (207). Hıristiyanlar arasında yapılan açık propagandaya ait tek tarihî belge, on beşinci asrın ilk senelerine mensup olan Bedreddin Sîmâvî (208) isyanıyla ilgili rivayetlerde mevcuttur. Bu rivâyetler, şimdîye kadar açık şekilde belirtilmemiş ve iddia edilmemiş olmasına rağmen Bektaşî-Hurûfî tarîkatiyle pek de ilgisiz olamaz. Bu isyan, kısmen dînî, kısmen sosyal bir hareketti. Bunun proğramı, dînî kaynaşma ve müşterek mallarla ilgili Bektaşî-Hurûfî hükümlerini ihtivâ ediyordu. Hıristiyan müridler, coşkulu bir istekle karşılanıyor ve Hıristiyanların dîninin de hak olduğunu inkâr eden bir Müslümanın, asıl kendisinin dinsiz olduğu açıkça söyleniyordu. Bu esasları ihtiva eden bir beyannâmeyle Sakız'da yerleşmiş bulunan bir Hıristiyan keşişine gönderilmiş olan bir dervîş heyeti, onu bu davâ lehine kazanmayı başarmışlardı (209). Âşîlerin Hıristiyanlar lehine olan eğilimleri, Müslümanlarca, elde ettikleri reisleri cezalandırmak için çarmlıha germek suretiyle açıkça söylenmiş oluyordu.

(206) Esad Efendi, Destruction des Janissaires, (1833), 300. Arnavut Bektaşileri Şems Tebrîzî, Akşehirdi Nasreddin Hoca ve Ankaralı (Bayrâmiyye tarîkati kurucusu) Hacı Bayram'a da mensûbiyet iddiâ ederler (Degrand, Haute Albanie, 230)

(207) Die Bektaschijje in ihrem Verhältniss zu verwandten Erscheinungen, XI-XV (1909), (Abh.

D. Philos-Philolog. Klasse d.k. Bayr. Ak. D. Wiss.),III, Abth., 29 ve aşâğısı.

(208) Lucas, II2 B; Hammer-Hellert, Hist. Emp. Ott., II, 181 ve devamı.

(209) Metin Dukas tarafından kaydedilmiştir. sîşîlerin reisi Giridliye gönderdiği mektupta şöyle diyordu:

'κἀγὼ συνασκητῆς σου εἰμι καὶ τῷ Θεῷ ᾧ λατρεύεις κἀγὼ τὴν προσκύνησιν φέρω' »

Bununla Macaristanlı Kôrki'nin Sakız'da rast geldiği Hurûfî dervîşinin hareketini karşılaştığımız: "Intrabat ecclesiam christianam et signavat se signo crucis et aspergebat se aqua benedicta et dicebat manifesta uestra lex est ita bona sicut nostra est." (XX bölüm, De Ritu Turcorum).

Bununla beraber böyle bir hür teori, kitlelerin hayâli üzerinde pek o kadar etki edemezdi. Müslüman veya Hıristiyan, tahsilsiz kimseler için bir mezheb, ancak bir sıra yasakları ihtiva etmek bakımından önemlidir: Bunların canlı ve müsbet dîni azizlere karşı tapınmaya bağlı olup bilhassa mezarlar, mübârek metrûkât (kalıntılar) (210) gibi kutsallaştırılacak somut konu ve eşyâya ihtiyaç gösterir. Her şeyden önce inancına dayanak olacak mucize ve kerâmetler ister. Bektaşilerin Hıristiyanlar arasındaki propagandası bilhassa evliyaperestlik alanında en çok iz bırakmıştır. Bu hususta kabûl edilen esaslar, başka bir yerde arz edilmiş olan teorimiz gereğince (211), Konya'daki Mevlevî dervişlerinin orta çağlarda aynı maksatla takip ettikleri usûlün aynı veya ona paralel bir şeydi. Bir taraftan Müslüman tapınakları iki taraflı veya Hıristiyanlar için de elverişli yapılır ve bunun için (1-) Müslümanlar tarafından Müslüman diye değer verilen evliyânın gizlice Hıristiyanlığa girmiş olduğu veya (2-) Müslüman evliyânın türbesinde bir de Hıristiyanın bulunduğu suretinde birtakım menkabeler ortaya atılır. Diğer yandan Hıristiyan ibarethanelerine de (3-) Hıristiyan azizinin bir Müslüman azizi olduğu beyanıyla Müslümanlar için elverişli bir mahiyet verilir. Bu üç safha veya ameliyeye kısa olmak için ihtidâ, hulûl veya teşhîs denilebilir: Çünkü son usûlün çok kere Müslümanlar tarafından- meselâ Konya'daki Eflâtûn gibi- az çok belirsiz bir şahsiyetin çeşitli Hıristiyan azizlerine temsili kâbil "hazır manken" gibi kullanıldığı olmuştur. Türkiye'de, özellikle orta köylü zihniyeti ve genel anlayışın aşağı bir seviyede bulunduğu ve Hıristiyanlarla Müslümanlar arasındaki farkın açıkça hissedilir bulunmadığı yerlerde kerâmetleriyle meşhur olan kutsal yerler her iki din mensupları tarafından da ziyaret edilir (212). İhtidâ, hulûl ve teşhîs olayları bu tabîi birleşme noktasını kuvvetlendirecek, onu mantıkî bir tesviyeye getirecek tarzda tertip edilmiştir. Teşhîs'te örtülü olarak gizli iolan tenâsüh (ruh göçü) fikri, Ortodoks Hıristiyan düşüncesine yabancı ise de, İslâmiyetin Şi'i şekillerinde pek çok yaygındır (213).

√Anadolu için Bektaşilerin hazır manken'i herhalde Proteen (?) Hızır'dır. Hızır, bütün Müslümanlar tarafından büyük bir önemle yüceltilmekte ve çok kere Hıristiyanların Aya Yorgi'sine

(210) Halk dininde mezarlar ve evliya türbelerinin büyük önemine, Burkhard tarafından İslâm mübârek makamları bahsinde dokunulmuştur. Her ne kadar Peygamber'in Medîne'deki makberini ziyaret ihtiyârî ve Mekke'deki Ka'be'yi ziyaret mecbûrî bulunuyorsa da Peygamber'in kabri Medîne halkına Ka'be'nin Mekke halkına yaptığından daha fazla bir etki icrâ etmektedir. Ziyaretçiler evvelki türbeye ikincisine olduğundan daha çok içtenlikle koşmakta ve etrafında daha fazla süsleme bulundurmaktadırlar. Mekke halkı Ka'be adına pek kolaylıkla yemin ederler de Ebû Tâlib'in mezarı adına edemezler (Arabia, I, 235, II, 195 ve 197).

(211) B.S.A. XIX, 191 ve devamı.

(212) Bu temsilde dil, mühim bir âmildir. Bu zikrettiğimiz olay, bütün ırklann Türkçe konuştuğu orta Anadolu ile, bütün dinlerin yaşadığı ve halkın Arnavutça konuştuğu Arnavutluk'ta, açık bir şekilde meydana gelir.

(213) Acem Şâhı Abbâs, Ali ile Aya Yorgi ve Compostella 'daki Ayos Yuannis'in aynı şahıs olduğuna kuvvetle inanıyordu (P.della Valle, Viaggio, II, 257 ve devamı).

benzetilmektedir. Bu zâtın Anadolu kızılbaşları arasında (214) özel bir yeri vardır. Bunların Bektaşilerle ilgisi ise biraz şüpheli ve karanlık ise de iyice belgelidir. Dersim'deki Kızılbaş Kürtler Ermenilerin Serciyos dedikleri azizin Hızır olduğunu kabûl ederler (215) ve aziz Serciyos 'a mensup Ermeni kiliselerini tapınakları gibi ziyaret ederler (216). Daha batıda aziz Serciyos'a Ermeniler kadar önem vermeyen Rum halk arasında Müslümanlarca Hızır ve Aya Yorgi ile Aya Elyas arasında genellikle kabul edilen bağlantı, galiba aksine dönmüştür. Pontus Karadeniz tarafındaki Şeyh Elvan tekkesinde Hızır'ın Aya Teodoros'un (217) yerine geçtiği anlaşılıyor. Bu aziz ise atlı ve ejder boğan bir tip olduğu için Aya Yorgi'ye yaklaşıyor. Şimdiki halde bu Hıristiyanlıktan İslamîliğe geçiş hususu kesin bir şekilde Bektaşilere dayandırılmazsak da burası herhalde nüfûz mıntakaları sırasında bulunur.

Söz konusu halk kitlesi ne kadar cahil is bu gibi teşhisler o kadar sık yapılabilir. Her türlü ihtimale göre kendilerine önemli bir miktarda Ermeni kanı karışmış olan Kızılbaş Kürtler Ali'yi İsa'ya, on iki imâmı on iki havâriye, Hasan ile Hüseyin'i de Petros ile Pavlos'a benzetmişlerdir (218). Cahil Hıristiyanların, daimâ maddî çekimlerin de yardımıyla dinlerini değiştirmeleri, İslâmîyetin bu uyumlu şekillerinin etkisi altında pek kolay olmaktadır.

Bektaşilerin etkileri altında ortaya çıkan bu gibi dinî kaynaşmalara ait misaller aşağıdaki Anadolu ziyâretgâhlarında açıkça görülmektedir.

1. Kırşehir Civarında Hacı Bektaş Tekkesi

Bektaşî tarikatine mensup merkez tekkesi Hıristiyanlar tarafından ziyaret edilmektedir. Bunlar, burada vaktiyle Ayos Haralambos unvanlı bir Hıristiyan manastırını mevcut olduğunu iddia ederler (219). Hacı Bektaş'ın gömülü bulunduğu türbeye girerken Hıristiyanlar haç çıkarırlar. Bunların mezarın Ayos Haralambos'a (220) mensup saydıklarını söylerler. Halbuki bunun, Kappadok-

(214) White, Trans. Vict. Inst., XXXIX (1907), 156; aynı şekilde, Jerphanion, Byz. Zeit., XX, 493. Nasiriler hakkında da aynı şey vardır (R. Dussaud, Religion des Nosairis, 127-135).

(215) Grenard, Journ. Soc. Asiat, III (1904), 518.

(216) Molineux Seel, Geog Journ, XLIV (1914) , 66. Ermenilerin Aziz Serciyos ile Georgios'u karıştırdıkları söyleniyor (Viaggio, P. Della Valle, II, 253).

(217) Anderson, Studia Pontica, I, 9 ve devamı; Bakınız, III, 207 ve devamı. Aynı şekilde Gregoire, Byz. Zeit., XIX, 59-61; Yerfanyon, aynı yerde, XX, 492.

(218) Molineux-Seel, aynı yerde.

(219) Levides, 'ΑΙ ἐν μοναστηρίοις μοναί Καππαδοκίας (s.62...Eski yazı kitapta), 98.

(220) Cuinet, Asie Mineure, I, 841, tekkeyi ziyaret etmiş olan Talash Mösyö Sirinizes'e atfen durumu onaylamıştır. Hacı Bektaş ile Ayos Haralambos'un şahsiyetleri o kadar kaynaşmıştır ki bir arslana binen Ahmed Rûfâi'ye karşı Hacı Bektaş'ı duvan yürüttüğü (Degrand, Haute Albanie, 229) hakkındaki hikâye Mister Dowkins'e Anadolu Rumları tarafından Muhammed(?)'e karşı Ayos Haralambos'a yakıştırılarak nakledilmiştir.

ya (Orta Anadolu) ile hiç bir ilgisi yoktur. Sonradan böyle bir teşhis meydana gelmesi ,galiba Hacı Bektaş'ın bir salgın esnasındaki müdâhalesi sebebiyledir. Bu tür müdâhaleler Haralambos'un özelliklerindedir (221). "Teşhis"in çok eski bir zamana ait olduğu, Serpiskopos Kirillos (1815)'un hikâyesiyle sabit olmaktadır. Gerçekten bu zat Hacı Bektaş'ı Ayos Haralambos'a değil, Ayos Evestasyos'a denk saymaktadır (222). Bu sunucusu ise Synaxaria (223)'da Anadolu ile değil Roma ile ilgili görülmektedir ve doğu kilisesinde asla üstün rol oynayan bir aziz değildir (224). Bunun Hacı Bektaş ile bağlantısı hadisesi, herhalde resimlerinde muntazaman gösterilen hak yola getirme özelliği ile ilgilidir. Gûyâ avlanırken boynuzlan arasında bir "haç"ı taşıyan bir erkek geyik görünmüş ve bir insan sesiyle ona "Beni niçin kovalıyorsun? Ben Mesîh İsâ'yım." diye bağırmıştır. Bu Hıristiyan hikâyesi fikri pek yaygındır. Fakat geyiğin dervişlerle sıkı bir ilişkisi vardır ve bu itibarla onlardan hürmet görür (225). Meşhur Bektaşî azizi Kaygusuz Sultan da Ayos Evestasyos gibi yaralanan bir geyiğin muhterem bir derviş haline dönüşmesiyle avcılıktan hidâyete ermiştir. Başka bir rivayette Hacı Bektaş, bizzat kendisi tarafından yaralanmış olan geyiğin yaralannı üzerinde göstermek suretiyle bir münkiri îmâna getirmiştir. Hacı Bektaş'ın Ayos Evestasyos ile bir sayılması herhalde böyle bir hikâye zemini üzerinde oluşmuştur.

2. Ankara Civarında Haydar es-Sultan Tekkesi (226)

Burada gömülü olan Haydar ve Bektaşîlerin etki ve idâresi altında Hacı Bektaş müridlerinden Hoca Ahmed (Karaca Ahmed) 'e benzetilmiştir. Hacı Bektaş ise Mene isminde Kayserli Hıristiyan zevcesiyle burada yerleşmişti. Mahallî Müslüman rivâyeti, buranın yeri bir Hıristiyan manas-

(221) Bakınız, Polites, Δελτίον τῆς Ἱστοῦ Ἐταιρείας I, 22 ve aynı yazarın Παραδόσεις numara 908'de ; M. Hamilton, Greek Saints, 71.

(222) Ἰστορικὴ Πεκτάς, ὅπου τεκέσ, II Περὶ γράφῃ τῆς Ἀρχιστρατηγίας Ἰκονίου [v]
ἦτοι : μοναστήριον πεκτάσιδων δερβισιδων, παρωνομασμένον
ἀπὸ τὸν ἅγιον Εὐστάθιον, X. Πεκτάς λεγόμενον παρ' αὐτῶν, τὸν
ὁποῖον θέλουσι ἀρχηγόν τοῦ τάγματος αὐτῶν

Bir güzel tesadüf olarak kitabımın bir nüshasını "Yunan Arkeoloji Cemiyeti Kütüphanesi"nde bulabildiğim bu nâdir eserin yazarı Konya Başpiskoposu ve sonradan (1815-1818'de) Altıncı Kirilos namıyla İstanbul patriği olmuştur.

(223) Eylül- 20.

(224) Fakat Ortodokslar tarafından kendisi adına, meselâ Konya'da , kiliseler inşâ edilmiştir (Ramsay, Cities of S. Paul, 377).

(225) Carnoy ve Nicolaides, Traditions Populaires de Constantinople, 10.

(226) Yukarıya s.52'ye ve bu makale sonundaki nota bakınız.

tır olduğunu kabûl ediyor (227). Bektaşilerle olan bağlantı menkabede açık şekilde görülmektedir: Köy Kızıbaş veya Şi'dir. Bu itibarla onların dîni sultanı altındadır (228).

3 . Eskişehir Civarında Seydi Battal Tekkesi

Hiç olmazsa on altıncı asırdan beri (229) Bektaşiler elinde bulunan bu derviş manastırını Arap kahramanı Seyyid Battal Gâzi'nin türbesinin bulunduğu iddiâ edilen yerdir. Arkasında da zevcesi yatmakta olup geleneğe göre bir Hıristiyan prensesi idi (230).

4. (Kastamonu Vilâyetinde) Alaca'da Şemspur Tekkesi

Mahallî Müslümanlar bu (Bektaşî) tekkesinin eski bir Rum manastırını olduğunu söylüyorlar(231). Burada gömülü olan azîz Seyyid Battal'ın babası Hüseyin Gâzi'dir (232). Fakat tekkenin ismi bunu, Türk geleneğinde Kırşehir civarındaki kalenin kumandanı olup Seydi Battal mahiyetinde tek başına bir çarpışmada katledilmiş olan Şemmâs ile bağlantılı gösteriyor (233). Bu Seyyid Battal Destanındaki bir olayın halk tarafından yorum ve hayranlığıdır. Bunda Amuryun vâlisinin kardeşi Şemmas, Kahraman tarafından katledilmiş (234) ve aynı destanda Kahraman, Şemmâs isminde bir keşişi İslâm yapmıştır (235). Bütün bu söylentilerden Konya'daki Mevlevî

(227) Crowfoot, J.R. Anthr. Inst., XXX., 305-320.

(228) Bu nokta hakkında White'in Trans. Victoria Inst., XI, (1908), 231'deki yazılarına bakınız. Anadolu Kızıbaşlarını asıl Bektaşiler tarikatlerinin aşağı bir şubesi gibi sayar ve bunlara aşağılayıcı tavırla "sofu" derler. Bunların şeyhleri merkezî Bektaşî tekkesinin babasından (Ahî Dede) 'den değil, tekke dışında yaşayan Çelebi dedikleri esrârenğiz bir şahsiyetten "el alırlar". Bu Hacı Bektaş'ın hakikî halefi ve dolayısıyla tarikatın meşrû reisi olmak iddiâsındadır.

(229) Burada da kronolojik sebeplerle Seyyid Battal kalıntılarının bir Selçuklu prensesi tarafından bulunduğu söylentisi kabul ediliyorsa, yine Bektaşiler tarafından yapılmış bir gasb konusu düşünülür. Tekkede Hacı Bektaş'ın burasını ziyaret ettiği hakkında bir menkabe söylenilir ve bunu güçlendirmek üzere bunanın duvarları üzerinde ellerinin ve dışlarının izleri gösterilir. (Mordtmann, Πραέρτημα του Θ'τόμου, Mordtmann Φιλολ. Σύλλογος Κων 'πόλεο XV.). Tekkesinin Hacı Bektaş ile veya onun eski müridleriyle olan bağlantısına ait daha başka Bektaşî menkabeleri Evliya Çelebi'den naklen Jakob tarafından zikredilmektedir (Beitrag, 13).

(230) B.S.A. , XIX,1186.

(231) Hamilton, Asia Minor , I, 402; H.J. Ross; Letters from the East, 343. Murray'in Asia Minor'unda Wilson. Profesör Vevayet de Trans Victor. Inst., XXXIX, 159'da tekkeyi bir tılsımlı şifâ yeri olmak üzere göstermektedir.

(232) Bu sonuncu için bakınız B.T.A., XIX, 188.

(233) Ainswoth, Travels, I, 157.

(234) Ethe, Fahrten des Sayyid Bathâl , II, 27.

(235) Aynı yerde, 21, Şems Arapçada "diyakon" demektir.

tekkesinde (236) gömülü keşişin veya piskopos gibi bir Hıristiyanın imâl edilerek Şemspur tekkesine sokulmuş olduğu hatıra gelebilir.

5. Zile'de Nasreddin Tekkesi

Tekke anlaşılan Sivas'ın Kırk Şehidler'inin mezarının bulunması bakımından Hıristiyanlar tarafından hürmetle ziyaret edilmektedir. Buraya önceleri Kırklar Tekkesi denilirdi ve Gregovar'ın ifadesine göre bu unvan altında Hıristiyan bir mâzisi de vardır (237). Tekkenin kuvvetle Şi'i bir mıntaka içinde bulunuşu bunun Bektaşilerle ilişkili olduğu yolundaki ifadeye güç kazandırıyor.

6. Rum Kale'de Sen Nerses

Bu eski Ermeni kilisesi on yedinci asrın sonlarında Müslümanlar tarafından işgal edilmekteydi. Bunun da sebebi Mösyö Fevor'a göre azizleri yüceltiklerini ve bu kilisenin namına inşa edilmiş olduğu azizin de kendilerine mensup ve onlar gibi olduğunu anlatmak istemeleri idi (238). Rum Kale, yukarı Fırat üzerinde ve Bektaşilerle dînî bağlantılan olan Kızılbaş Kürtlerin memleketinden az mesafededir.

7. Adaliye Mescidi

Savari Dö Breves Adaliye'de içinde halen bir Hıristiyan münzevisinin mezar gösterilen Hıristiyan duvar resimleri ve izlerini taşıyan mağara halinde bir mescid bulmuştur. Bu adam, oradaki Türklerin ifadesine göre ölüm yatağında Müslümanlığı kabul etmiş ve bundan dolayı Müslümanlar ona kendi azizlerine layık hürmeti göstermişlerdir (239). Bektaşî tarikatının bugün Adaliye'de bir müessesesi vardır.

8. İzmir'de Aynos Polikaryos Türbesi

Buradaki ziyaretgâhın tarihi başka bir yerde uzun uzadıya anlatılmıştır (240). Ne kadar uzak bir geçmişe gidilirse gidilsin şeklen Müslümandır ve ilk defa Müslüman elleriyle bulunmuştur. Polikarpos'un önceleri bu türbeye bakan dervişler tarafından kendilerine ait bir aziz olduğu iddiâ edilirdi. Civardaki mezar üzerinde görülen Bektaşî taşları bir zamanlar bu tarikatın üyelerini göstermektedir. Azizin olduğu farzedilen bir başlık, ziyaretçilere gösterilmekteydi (241).

(236) B.S.A. , XIX, 195.

(237) B.C.H. , 1909, 25 ve devamı. Bakınız Studia Pontica, III, 243 ve Jerphanion, Mel. Fac. Orient (Beirut), 1911, XXXVIII.

(238) Mösyö Fevre, Theatre de la Turquie, (1682),40.

(239) Voyage (Paris, 1628), 23. Böyle iki taraflı bir azizin bu defa Hıristiyanlığa girmesi hakkında buna benzer bir gelenek için bakınız: B.S.A. XIX, 195.

(240) B.S.A., XIX,81 ve devamı.

(241) Aşağıda 12 numarada Babaeski'ye bakınız.

9. Ereğli Limanı (Karadeniz Ereğlisi) Civarında Ayos Neodoros Türbesi

Ereğli limanının birkaç mil batısında alaylı yukarılarındaki tepe üzerinde, azîz Teodoros Strate-lates (242)'in türbesini bulundurmakta olduğuna inanılan ve her sene Hıristiyanlar tarafından ziyaret edilmekte olan bir ziyaret yeri vardır. Geleneğe göre bu zat Licinius zamanında Ereğli'de şehid edilmiş ve Euchaita'da gömülmüştür (243).

Türbenin geniş bir ahşap bina olduğu anlaşılıyor. İçinde Rumlar tarafından Ayos Neodoros ve mü-rîdi Varro (244) ya, Türkler tarafından ise Gâzî şehid Mustafa unvanlı bir mücahide atfedilen, dış görünüşü Müslüman iki mezar (245) vardır. Bunlara bir kadın türbedarlık etmekle olup Müslüman ve Hıristiyan ziyaretçilerin para ve mum şeklinde getirdikleri hediyeleri kabul etmektedir (246).

Bu iki taraflı ziyaretgâhın Bektaşilerle ilgisi kuvvetle iddiâ edilemez, fakat civârında "Bitişler" (Von Diest) tarafından Bektaşiler diye yorumlanan bir köy vardır (247).

10. Nevşehir Civarında Mamasun Tekkesi (Ziyaret Külliyesi)

Bu ziyaretgâh anlaşılan her halde son asır içinde (248), bir sıra keramet vakaları sayesinde keş-fedilmiştir. Mevkii (sırf Türk olan) Mamasun köylülerinden birinin anbarı (249) ile işgâl edilmek-teydi. Fakat içine konulan kuru ot devamlı olarak ateş almıştı.bina ahır yapıldığı halde yine bir-

(242) P. Makris, 'Ἡρακλέα τοῦ Πόντου (Atine, 1908) , 115 ve devamı.

(243) Ayaneodoros menkabeşi için bakınız Delahaye, Saint Militaires bölümü, ii.

(244) Varro Οὐάαρρον Ayaneodoros Ortodoks menkabeşinde yoktur. Makris bu yerde önceleri korunmuş olan eski bir kitabeden söz ediyor. Belki de ismi de vardır.

(245) Makris bunları şöyle tarif ediyor: δύο Ἐόλινα κίβωτια ἀπερ εἶνε φέρετρα ve ilâve ediyor: (sanklar) τῆς κεφαλῆς φέρουσι κιδάρεις (tesbih) πρὸς τὸ μέρος και μέγα κομβολόγιον

(246) Peder Jirar Cumont'a , ayrıntı vermeksizin sadece Ayos Teodoros ile Pontus'ta Gaghni denilen bir azize ait kaşık bir ziyaretgâhtan söz etmiştir (Stud. Pont, II, 143, Not:3).

(247) Von Diest, Pergamon zum Pontus, 81. Betesh yahut Petesh, Bektaş'ın asıl şekli olduğu anlaşılıyor. Maca-ristanlı Görğing on beşinci asrın ortasında yazılmış olan De Turcorum Moribus (Fasil 15) inde Hartschi Peresth diye yazılıyor ve adiutorus peragrinationis diye tercüme ediliyor. Bektaşî tabiri göbek ile taş kelimesinden mü-rekkep yanlış bir türemeye dayanmış görünüyor.

Leake diyor ki : Bektaşilerin bu unvanı almaları göbeği üzerinde bir taş taşıyan kapad ve kayalı (orta Anadolu-lu) bir şeyhe mensup olmalıdır. (N. Greece, IV, 284).

(248) Baş piskopos Kirillos'un Περιγραφὴ τῆς ἀρχιεπισκοπίας Ἰκονίου

(1815) eserinde olmadığı gibi genellikle sırf Müslüman tekkelerini bile gösteren 1812 tarihli haritasında zik-redilmiş değildir.

(249) Nikolayides de öyle söylüyor, Rott'un hikâyesinden anlaşılıyor ki kayalara oyulmuş bir sıra tekkelerden biri olup bunlar şu anda anbar gibi kullanılmaktadır.

takım felâketler oldu. İçindeki hayvanlar birer birer öldü. Bu ihtarlar, sonunda sahibini, burasını pek muhtemeldir ki bir dervişin delâletiyle ve binayı tekinsiz yapan tılsımı bulmak maksadıyla tahliyeye mecbur etti (250). Bunun üzerine kaba içerisinde oyulmuş bir Hıristiyan mabedi ile içinde insan kemikleri keşfedilmiş ve bunlar da galiba köyün ismine atfen Ayos Manas 'a yakıştırılmış (251).

Kilis, bugünkü iki taraflı ziyaretler için adapte edilmiştir. Doğu ucunda seyyar Hıristiyan papasların etrafında dinî merasim icra etmelerine izin verildiği bir mübarek masa ve Ayos Manas'ın resmi vardır. Güney duvarındaki mihrabda ise Türk ziyaretçileri Mekke'ye dönerler. Hıristiyan ve Müslüman ibaretçiler arasında hiçbir fark yoktur, yalnız bu sonuncular, namazlarını kılarken resmi gözleri önünden kaldırabilirler. Ziyaretgâh dervişler tarafından idare edilmektedir (252).

Anadoludaki bu on tane iki taraflı ziyaretgâhlara ait gerçeklerin tahlili şu sonuçları vermektedir:

- 1) Bunlardan beşinde (1, 2, 3, 4, 8) Bektaşilerle ilgi ve bağlantı vardır. Kalan ziyaretgâhlarda Bektaşilerin faaliyet alanları dahilinde bulunmaktadır ve başka ellerde buldukları mechuldür.
- 2) Hıristiyan azizleri Müslümanlarca ihtidâ veya benzer sebeplerle, dört, belki de beş vaka da, (5(?), 6, 7, 8, 10) iddia edilmektedir.
- 3) Açıkça Müslüman azizleri iki vakada (1, 9) Hıristiyan diye Teşhîs edilmiştir. Müslüman ziyaretgâhları da Hulûl vasıtasıyla iki, belki de üç, halde. (2, 3 (?), 4).

AVRUPA'DA BEKTAŞİLİK VE HIRİSTİYANLIK

Bektaşî propagandasının Rumeli Hıristiyanları arasındaki "göstermelik"i Sarı Saltık (253) olup buna ait ayrıntılı menkabe Annual'in son cildinde anlatılmıştır (254). Tahminimize göre aslında

(250) Bu tür uygulamalar hakkında Polites'in Παράδοσις 'inde, 839 numaradaki Papas ile Türk Büyüğü masalına bakınız.

(251) Mamasun, Mamas'ın Türkçe tamlanımına oldukça yakın görünüyor. Fakat bu aziz Paflagonya (Kastamonu taraflarında) Çankın'da doğmuş ve Kayseri'de işkence çekmiştir. Köyün ismi galiba eski Momoassos'un bozulmuş şekli olsa gerektir (Ramsay, Hist. Geog 285).

(252) Tekinsiz yapı geleneği ve ziyaretin kaynağı hakkında bakınız Carnoy ve Nicolaides'in Traditions de l'Asie Mineure, 193; Kilise câmiî hakkında Levides, Αί ἐν μονολί θοις μοναί, 130 ve devamı ; Pharasopoulos, Τα Σύλατα ,74 ve devamı. Bu yazarlarda bulunmayan birinci elden bilgileri Talaslı Mösyö Sirinides'e borçluyum. H. Rott'ta Kleinas Denkmaler, 263'ünde kilise câmiinin Rumlar, Ermeniler ve Türkler tarafından ziyaret edilmekte olduğunu kaydediyor.

(253) Hızır'ın Arnavut Bektaşiler için de bugün hudûdu iyi tayin edilmeyen bir önemi vardır. (Durham, Burden of the Balkans, 208).

(254) B.S.A. XIX, 203 ve devamı.

bir aşiret ermişi olan (255) Sarı Saltuk, genellikle Aya Nikola 'ya benzetilir. Rumeli'nin doğu taraflarında bu azizin adına yapılmış bazı kiliseleri işgal ettiği anlaşılmaktadır.

Bunların hepsi San Saltuk'ın Avrupa'daki gizli ve esrarengiz sergüzeştleriyle ilgili en eski mitoloji çevresiyle ilgili görülebilir. Bu çevrenin , nihayet Sarı Saltuk ölüyor ve vücudu mucizevî bir ruh göçü neticesinde yedi vücuda dönüşüyor ki bunlardan dördü Türkiye toprağında (Trakya, Bulgaristan, Romanya ve Kırım'da), üçü de Hıristiyan Avrupa'da (Bohemya, Dançığ, İsveç'te) (256) dir. Dogran tarafından Tiran'da bulunan bir yazmada mevcut daha başka bir hikaye de Sarı Saltuk'ın vefatından sonra kırk cesedi bulunmuştur. Bunlardan biri mucizevî tarzda tecrid edilerek asıl vücudu sayılıyor ve diğer otuz dokuzdan mürekkep bir daire içinde gömülü bulunduruluyor (257). Böyle bir "çeşit", kırklara ait bir ziyaretgâhın gasbedilmesi için bir bahaneye ihtiyaç hissedildiği fikrini uyandırmaktadır (258).

Bektaşî propagandasının doğudakine göre çok daha geç bir tarihte etkilemeye başladığı batı bölgesinde –ki burası tarikatın Arnavutluk'taki en sağlam kalesini kapsamaktadır- Sarı Saltuk Naum ve Spyridon isimindeki Hıristiyan azizlerine benzetilmiştir. Bugün arnavutluk'ta dolaşan Sarı Saltuk efsanesi Arnavutluk'u bu azizin özel bir faaliyet alanı haline getirmiştir. Bu efsaneye gö-

(255) B.S. A. XIX'da sırf bir tecrübe maksadıyla ortaya sürülen bu fikir ileride düşüncelerden güç almaktadır: 1) Renkler (kara, beyaz, kırmızı, mavi) ve mesela san , genellikle aşiret adlarına katılmakt. Herhalde bunlar aşiretin bölünen kısımlarını ayırt eden işaretlerdir. 2) İbni Batuta, Sanguinetti Tercümesi, ii, 416, 445) Kırım'da bir ehli keşif adına Baba Saltuk unvanlı bir kasaba zikredildiği gibi Bektaşî geleneğince San Saltuk'ın hareket noktası olan Babadağ'a da herhalde Kırım'dan gelen Tatarlar yerleşti. 3) Trakya'da Eski Baba (Baba Eski) yöresinde Saltuklu'nun bir köy adı ve Firigya'da Sandıklı civarındaki Saltuk'ın da bir köy adı olduğu anlaşılıyor. 4) Görülüyor ki Saltuk adı da Beteş gibi (s. 105, Not 28) alelade Türkler için hiçbir anlam taşımaz. Nitekim buna ait bir türev bulmak üzere sık sık oluşan tespitler, buna delildir. San Saltuk şu çeşitli tarzlarda tercüme edilir: Kumral mürşid (İppen, Scutari,72)

Sen Naum Manastırın baş keşişinin açıklamasına göre (aşağıda 19 numaraya bakınız) *λεψαυον* sanı bedenli, başlı (Bodliyen Kütüphanesindeki Ravlinson yazması, C.799, Varak 50 arka); Ohri beğlerinden biri bana San Saltuk tercümesini göstermiştir, Dogran (Haute Albanie, 240)ta yerli bir kaynaga dayanılarak "salmak" masdandırndan çok daha kanşık bir türev gösteriyor.

(256) Bu söylenti , on yedinci asır seyyahı Evliya Efendi tarafından Kılğara dervişlerinin ifadesine atfen kaydedilmiştir. (Travels, Hammer Tercümesi, II, "-")

(257) Degrand, Haute Albanie, 240. Söz konusu yazmanın Hâcim Sultan'ın Vilâyetnâme 'si olduğunu Jakop söylüyor (Beitrag 3, Not.4).

(258) Kırklar ziyareti için B.S.A. XIX, 221 ve devamına bakınız; s. 224'te bahsettiğimiz kırk kilisedeki kırklar ziyaretine, hatta Arnavutluk'taki Aya Seranda S. Puaranta'ya da Bektaşîler hak iddiasına çalışıyorlardı. Burada her biri bir azize mahsus olmak üzere kırk itane yer altı odası bulunan harap bir manastır var olduğu söyleniyor. Bektaşîler ve Sarı Saltuk ile ilgisinden aşağıda bahsedilecek olan Yanyalı Ali Paşa, civarındaki kaleyi yenileyip imar etmiştir.

re saltuk kır veya (Akça Hisar)da görünüyor. Orada bir ejderi öldürüyor sonra işkenceden kaçıp kurtularak mucizevî bir şekilde Korfu'ya geçiyor ve orada ölüyor (259). Menkabenin bu kısmının tarih ve önemi bahsine tekrar döneceğiz.

Avrupa kıtasında da şu aşağıdaki iki taraflı ziyaretgâhlar zikredilebilir:

11. (Bulgaristan'da) Kilgara'da Sarı Saltık Tekkesi

(Bugün metruk olan) bu Bektaşî ziyaretgâhı, Bulgaristan'da Kilgara Burnu üzerinde bulunup eski derviş oturanları tarafından Sarı Saltuk'ın ejderle mücadelesine sahne olmak ve azizin gömülü bulunduğu yedi yerden biri bulunmak üzere bilinir (260). Şimdiki yöresel Hıristiyan ahali buranın, Bizans zamanlarında aralarında bir birliklilik meydana gelmiş olan Aya Nikola'nın mezarının bulunduğu kabul ediyorlar. Türkler için ise bugün orada saygı gösterilen aziz, Hacı Baba'dır (261).

12. (Trakya'da) Baba Eski'deki Tekke

On yedinci asırda burada görevli Bektaşî dervişleri burada gömülü azizi kendilerinin Sarı Saltuk'ı ve Hıristiyanların Aya Nikola'sıyla bir sayıyorlardı (262). Tekkenin önceleri bir Hıristiyan kilisesi olduğu söyleniyor. Bugün bile Hıristiyanlar tarafından ziyaret edilmektedir (263). Aya Nikola'ya ait olduğu söylenen bir papas başlığı ve diğer tereke (eşyalar), evvelce ziyaretçilere gösterilmekteydi. Fakat Hıristiyanlar bunun gerçekliğine inanmıyorlardı (264).

Ἡ Παρυουσσός , II, 462; bakınız Leake, N. Greece , I, 11) . Fakat orada hiçbir zaman bir Bektaşî tekkesi olmamıştır. Diğer yandan tarikat Yenişehir'deki kurklar ziyaretgâhını kendisine mensup saymaktadır.

(259) Degrand, Haute Albanie, 207.

(260) B.S.A. XIX, 205.

(261) Mitth. , Arch. Epig, X (1886) , 188 ve devamı: " En sonunda işaret feneri yanında yekdiğerine oturma odaları gibi bağı, dört tane ufakça , sanatkarane süslenmiş ve oymalı kürsüleri olan kubbeli binalar mevcuttur. Alçak bir duvarla çevrili bir köşe vardır ki burası Hıristiyanlarca Aya Nikola'nın (Türklerce Hacı Baba'nın) mezar yeridir.

(262) B.S.A. XIX, 205.

(263) M. Christodoulos, Περιγραφή Σαράντα Ἐκκλησιῶν , 47: Τὸ ἀρχαῖον ὄνομα ἀντικατέστη διὰ τοῦ σήμερον ἐκ τοῦ τάφου πολιούχου Δεσβίση(Βαβῆ) χαίροντος ὑπόληψιν παρὰ Τουρκοῖς τε καὶ χριστιανοῖς κειμένου ἐν τῇ παρὰ τῆ κόμῃ εἰς τεκὲν μεταβληθέντι ἀρχαίῳ Ναφῷ τοῦ Ἁγίου Νίκου ἐν ᾧ καὶ κατόκει.

1909'da Hıristiyanların olan burasını ziyaret ettiklerini haber aldım.

(264) S. Gerlach, Tagebuch, 571 "Bu silahları, Türkler der ki Aya Nikola kullanmıştır. Rumlar ise bunları Türklerin asmış olduklarını söylerler."

13. (Türkiye’de) Pınarhisar’da Binbıroğlu Tekkesi

Macintosh 1836’da Pınarhisar’ın tam doğusunda Aya Nikola adına inşa edilmiş eski bir Rum kilisesinin kalıntısı olduğu söylenen bir kubbeyi ihtiva eden, kule şeklinde bir bina ile göze çarpan kabristanı bulmuştur (265). O zaman (837’de), artık terk edilmiş olan tekkeyi tasvir eden Boue, azîzden söz ederken bunu memleketi fetheden Ahmed Paşa unvanında bir zat olarak gösteriyor (266). Rumeli’ndeki Bektaşî azîzleri çok kere eski "gâzî"ler olarak takdim edilir. Azîzin tam adı ve tekkenin mensup olduğu tarîkatin unvanı (ki Bektaşîdir) 1847’de burasını Ziyaret etmiş olan Joctimus tarafından kaydedilmektedir (267). Ziyaretgâhın iki taraflı mahiyeti Amavutluk ve diğer yerlerdeki benzerlerine göre (268) Macintosh’un sözlerinden de anlaşılmalıdır .

14. (Romanya’da) Balçık Civarında Akyazılı Baba Tekkesi

Bu tekkenin Bektaşîler elinde bulunduğu , ancak şimdi açık söylemekte ise de hadise diğer belli Bektaşî ziyaretgahlarındakine o kadar benzer ki bu hemen hemen muhakkak gibi görünmektedir (269). Aslında tamamen Müslüman olduğu anlaşılan (270) aziz Aya Atanasyos adında bir de Hıristiyan yönü geliştirilmiştir. Bugünkü şartlar altında mevkiin bütün itibar ve şerefini açığa çıkarıyor gibidir (271).

17. (Trakya’da) Silivri’de Aya Osabya

Amavutluk’taki bugünkü gelişmesinden anlaşıldığına göre (272) bir Hıristiyan azizinin Bektaşîler tarafından kabul edilip benimsendiğine dair bir olay da Kantemir tarafından sağlam koruna-

(265) Military Tour, I, 73.

(266) Itinéraires dans la Turquie d’Europe, I, 132: Burada çalılıklarla örtülü bir memlekettten başka bir şey görülüyor. Ortasında küçük bir mescid ve karşısında bir duvarla çevrili dört köşeli bir bina vardır. Mescid, sadece memleketin fâtihî ve akrabasının kalıntılarını ihtiva eden bir türbeden başka bir şey değildir. Mezarın etrafında üzerinde namaz kılınacak bir hasır vardır. Binanın etrafında bir mezarlık vardır. Burası ziyaretgahtır. Dört köşeli bina ise bu dindarların iskânına yarar. "Tekke herhalde 1726’da tahrip edilenlerden biridir ve şimdi çiftliktir.

(267) J.R.G.S. , XXIV, (1854), 44.

(268) Özellikle aşağıdaki 17, 18 numaralar.

(269) Sonradan olayın böyle olduğunu öğrendim.

(270) Galiba bir aşiret ermişî idi. Akyazılı adında bir köy evvelce Bulgaristan’da vardı. (Mitth., Arch. Epig, X, (1886), 101) . Bitina (Bursa) vilayetinde Ayyazı köyü vardır.

(271) Kanitz, Bulgarie, 473 ve devamı; Jireshek, Bulgarien, 533, Bakınız Mitth. Epig. Arch. X (1886) , 182, J. Nikolaou, 'Οδησός (Varna, 1894), 248-250. Mahallî sakinlerden biri bana, türbe üzerindeki hilâl yerine, bir Bulgar papası tarafından haç konduğunu söylemiştir. Bu ziyaretgahın gelişmesi hakkında başka yerde ayrıntılı bilgi verebileceğimi umuyorum.

(272) Daha aşağıda numara 19, 20’ye bakınız.

ği olan Trakya'da kaydedilmektedir. Bu zat diyor ki "Silivri'de Aya Evfemya'nın bütün bıraktığı eşyalar aynen korunmaktadır. Türkler buna kadîd (iskelet) adını verirler ve merak sebebiyle ziyaret ederler (273). Kantemir'in îmâ ettiği şey Silivri'de (274) Meryem Kilisesi'nde şu anda korunan Milaslı Aya Xene (dinî ismi Eusebia)nın cesedidir. Burada da Arnavutluk'ta olduğu gibi eğer var sayımımız doğruysa, Bektaşîler halk tarafından bilinen bir azîzin elle tutulabilir kalan eşyasının bulunduğu bir kilise seçmişler ve bunu yeni bir isim altında propaganda maksatları için kullanmışlardır.

Avrupa Türkiye'sinin, bugün Bektaşîliğin en güçlü ve korunaklı mevki olan Arnavutluk'u da kapsayan batı kısmında bu zikrettiklerimizden başka daha bir çok böyle iki taraflı ziyaretgâhlar keşfedilebilir. Türklerin Arnavutluk'u ele geçirmeleri sonradan ve kısmîydi. Burada, Rumeli'nin başka yerlerinde olduğu gibi memleketin saf Türkler tarafından bayındır kılınması hiç gerçekleşmemiş veya önemsiz kalmıştı. Bu bakımdan Arnavutluk Müslümanları çeşitli tarihlerde, adı Müslüman olan geniş bir ölçüde Hıristiyan halktan oluşmuş bulunmaktadır (275). Bunlar, genellikle Müslümanlıktan bakımından gevşek sayılır ve Hıristiyan memleketteşalarının boş inanışlarının çoğuna katılırlar. Toskaların büyük bir kısmı Şî'dir (276). Arnavut Hıristiyanları için esasen Müslüman olmanın maddî sebepleri daimâ önemli olmuştur. Bektaşî propagandası için de bundan daha uygun bir zemin bulunamazdı.

Batı sahasında aşağıdaki iki taraflı ziyaretgâhlar zikrolunabilir ki bunların hepsinin Bektaşî propagandası ile ilgili oldukları ispat edilebilir. Bunların gelişmesinin tarihî zemini, daha sonra anlatılacaktır.

(273) Empire Ottoman, Jonkiyer Tercümesi, I, 121. Herhangi tılsımlı bir sandukayı şifa için Türkler ve Rumların, din farkına bakmaksızın ziyaret edecekleri tabîdir. Buranın adı da böyle bir olaya tahsis edilmiştir. Fon Hammer (Hist. Emp. Ott. III, 14) "kadîd'i, "mumya" diye tercüme ediyor. Fakat ben buna dair belgeli bir kayıt bulamadım.

(274) S. Xene 24 Kânûnı Sâni Synaxaria'sında görülmektedir. Silivri'deki kalıntısı daha 1614 'te "Tepeteru Della Vallah" tarafından zikredilmektedir (Viaggio, i, 47) ve zamanımızda Ortodoks hacıdan tarafından sıklıkla ziyaret edilen bir çekim merkezidir. Bakınız Θερακική , I,28; *Επετηρίς Ξενοφώνης , II. 256-322. Azîze ait bir öreke ve daha bazı eşya gösterilmektedir. Bu gibi kalan eşya Ortodokslukta çok ender, cahil halk Müslümanlığında ise son derece boldur.

(275) Arnavutluk'un din değiştirmesi hakkında bakınız T. Arnold, The Preaching of İslam, 152 ve devamı.

(276) İbrahim Manzour, Memoires sur l'Albanie, XVII, 607'de , Arnavutluk'ta Ali'nin ruh göçüyle sıçrayan şahsiyeti olduğunu iddia eden sahte bir peygamber çıkmıştır (Ambassade de J. de Gontaut Biron, Paris, 1889, 138).

16. (Tesalya'da) Relestino (277) Civarında Reni'de Ali Sultan Türbesi Tekyesi

Burası, eski Yunanistan'da kalmış olan Bektaşî tekkesidir. Hıristiyanlar tarafından Aya Yorgi Ziyaretgâhı olarak ziyaret edilmektedir. Buranın vaktiyle bu azîz adına inşa edilmiş olan bir Hıristiyan manastırının yerini işgal ettiğine dair bir söylenti vardır. Fakat evvelce Hıristiyanlar tarafından işgal edildiğine dair hiçbir eser yoktur (278).

17. Kalkandelen'de Sersem Ali Tekkesi

Burada gömülü olduğu var sayılan Bektaşî azîzi, mahallî Hıristiyanlarca Aya Elyas sayılmaktadır. Bunun da sebebi anlaşılan Ali ile Elyas arasındaki benzerliktir (279). Yapıya dair olan rivayet aşağıda belirtilecektir.

18. Üsküp Civarında Karaca Ahmed Tekkesi

Bugünkü (Üsküp'le Komanova arasında yerleşmiş olan) Elkasandro ve Vastasyonu civarındaki Bektaşî tekkesi Evans tarafından ayrıntılarıyla tarif edilmiştir. Bu zat Türklerin zamanında Hıristiyanların burasını Aya Yorgi günü ziyaret ettiklerini (280) kaydeder.

Karaca Ahmed'in (281) Aya Yorgi'ye benzetilmesi, Hıristiyan halk katında o kadar sağlam kök tutmuştur ki Balkan Harbi ve Sırp'ların bu yöreyi zabt etmelerinden sonra ziyaretgâh, üzerine bir haç dikilmesiyle açıkça Hıristiyan olmak üzere şekillenmekle beraber içindeki görevli dervişlere yol verilmemiştir (282).

19. Ohri Gölü Üzerinde Aya Naum Manastırı

İslavların yedi havârisinden biri olan azîzin mezarının bulunduğu bu manastır, yöresel Müslümanlarca Hıristiyan azîzin adetâ kendisi sayılan Sanı Saltık olarak bilinir (283). Sınır komşusu olan Görice kazâsındaki Bektaşîler bu türbeyi ziyaret etmektedirler. Daha son asrın yirminci senelerinde Walsch "Türklerin Aya Naum'u kendi dinlerine mensup bir ermiş" (284) olarak be-

(277) Abvali istasyonunun güneşinde, Velestino ile Farsala arasında.

(278) F.W.H.

(279) F.W.H.

(280) J.H.S., XXI, 202, Bakınız Archaeologia, XLIX, 110.

(281) Karaca Ahmed de Sanı Saltık gibi bir Bektaşî "tufeyli" sîmâsıdır. Aşağıda s.61'e bakınız.

(282) Yöreden bir Müslüman haberciden (1914).

(283) Bir Bektaşî geleneğine göre, Sanı Saltık, dinini değiştirip manastırda yerleşmiş, hattâ belki de Hıristiyan keşişin yerine geçmiştir. Bu da eski menkabenin akla daha uygun gelen bir ikinci şeklidir (B.S.A, XIX, 204).

(284) Constantinople, II, 376; Bakınız E. Spencer, Travels in Turkey, II, 76.

nimsediklerini yazar. Altmışıncı senelerinde de Von Hahn, türbede Müslüman ziyaretçiler için hazır bulundurulmuş bir seccâde bulmuştur (285). Bu seccâde Müslüman ibâdetinde zarûri bir şart, alışılâgelmiş bir unsur olduğu için herhalde azizin bıraktığı eşyâlardan olmak üzere sayılmakta veya sayılmaya başlanmaktadır. Ben 1914'te Aya Naum'da iken, Bektaşilerin manastırla olan ilgileri hakkında kendisinden bilgi aldığım Rum papası bana Görice'deki Bektaşî tekkeleri şeyhlerinden birinin kendisini ziyaret ettiğini ve San Saltık'ın, bu manastıra gelirken Hıristiyan papası ile birlikte, bir kerâmet gösterisi olarak Ohri Gölü'nu bir hasır üzerinde geçtiklerini söylediğini anlatmıştır. Böyle seccâdeler üzerinde yapılmış seyahatler derviş masallanında muntazaman tekrar eden bir motiftir (286). Ohri'nin masala katılmış bulunması, Bektaşiler taraufından bu şehirdeki Ayo Klementis'in kilise ve mezarının benimsenmesine başlandığına delâlet etmektedir.

20. Korfu'da Aya Spridon

Söylediğimiz şekilde Aya Spridon, Bektaşiler tarafından, kendilerinin ermişlerinden San Saltık'a benzetilmiştir (287). Aya Spridon'un cesedinin baş Kilisede korunduğu Korfu'nun Sarı Saltık menkabelerinde Kruya (Akçahisar) çevresine taşınması, bunu açıklar (288). Arnavut Bektaşilerin Korfu'daki azizi muntazaman ziyâret ettikleri söylenir (289).

Avrupa tarafındaki bu on tane iki taraflı ziyaretgâhın tahlili şu sonuçları meydana çıkarıyor:

- 1) Sekiz halde (11,12,13,14,15,16,17,18,19,20) Bektaşilikle bağlantı mevcuttur.
- 2) Bektaşî ziyaretgâhları beş halde (13,14,16,17,18) "reşhîs" tarafıyla Hıristiyanlar için de elverişli yapılmıştır.
- 3) Dört veyahut beş halde (11,12,15,19,20)'de Hıristiyan ziyaretgâhları "temsîl" (birinin yerine bir başkasını koyma) yoluyla Bektaşiler için elverişli kılınmıştır.

(285) Drin und Wardar, 108 ve devamı.

(286) Bu olay San Saltık menkabesinin ilk düzülüşünde olur. Bunda San Saltık ve yârânı Avrupa'ya bu şekilde geçiyorlar. Ali türbesi rekkesinin şeyhi de bana Kruya-Korfu çevresinde aynı şeyi söylemiştir. Bu sonuncu hikâyede dervişler kendi elbiseleri (hırka = ράσσο) üzerinde seyahat ederler. Hıristiyan ve diğer dinler için aynı konuya dair bakınız: Saintyves, Saints Successeurs des Dieux, 254.

(287) Miss Durham bunu Karuya'da işittirmiştir (Burden of the Balkans, 304). Ben ise Üsküp'te güneş Arnavutluk'a mensup Reni rekkesi şeyhi olan bir Bektaşiden ve Aya Naum baş keşişinden işittim.

(288) B.S.A, XIX, 207. Ki burada iyi açıklanmamıştır.

(289) Korfu'nun eski sakinlerinden Korfulu bir İngiliz, Mister Weale, küçüklüğünde bir çok Müslüman Arnavut'un Aya Spridon baş kilisesini iki yortu zamanı ziyaret edip azizin kalıntılanna saygı gösterdiklerini söylemiştir. Bunlar, çok kere hediye olmak üzere mumve hatta canlı hayvanlar getiriyorlardı (Korfu'da yaptığım incelemeler bunu bol olarak tasdikler).

Şurası kaydedilmelidir ki Bektaşilerle Hıristiyanların bu iki taraflı ziyaretgâhlara karşı besledikleri zihniyetler biraz farklıdır. Vahdeti vücûd ve tenâsüh fikirleriyle alışkanlık kurmuş olan aydın Bektaşiler Hıristiyan azizlerini kendilerinininkilere temsil etmeyi kolay ve tabû bulurlar. Daha basit ruhlar için kerametlerin etkileri kâfi gelmediği zaman, Sanı Saltuk'ın Sviti Nikola'nın (290) kisvesine büründüğü gibi birtakım masallar aradaki açıklığı kapamak için işe yarayabilir. Gözleri önünde Müslüman fâtihi tarafından el konmuş bir çok kiliseler görmüş olan Hıristiyanlar ise Bektaşî tekkelerinin önce Hıristiyan geleneğinin yerleşmiş bulunduğu yerleri işgal ettikleri fikrini beslemekle beraber asıl Müslüman ermişlerin türbe odasında ve Müslüman ziyaretgâhlarındaki alışkanlıklara uyarak ibâdet ve tapınışlarını gerçekleştirirler. Bu husus bazı hallerde orada gömülü azizin Hıristiyan bulunduğu ve siyâsî değişimler sonucunda er geç tekkenin Hıristiyan olmak üzere seçildiği ve Hıristiyanlığa geçmesine imkân vereceği inancını doğurmaktadır (291). Bu uydurma teşhislerin ilan ve kabulünde ilgili gurupların maddî menfaatleri de önemli roller oynamıştır. Çünkü bu suretle iki taraflı ziyaretgâhların sahipleri, Hıristiyan veya Bektaşî olsunlar, "müşteri" bulmuş ve dolayısıyla gelirlerini arttırmış oluyorlar. Ziyaretçiler ise kerâmet etkisiyle ortaya çıkan şifâ ve şefâat gibi elle pek tutulmaz fakat kıymeti bundan dolayı eksilmez birtakım menfaatler sağlıyorlar.

Hıristiyanlığın Bektaşîliğe ve Bektaşîliğin Hıristiyanlığa yapıtı izin verişler, ilk bakışta tamamen uygun gibi görünür. Hıristiyan kiliseleri geçerli Bektaşî geleneklerini kabul ederek Bektaşî ziyaretçileri elde ediyorlar. Karşılık olarak Bektaşî tekkeleri de Hıristiyan geleneklerini kabul ederek Hıristiyan ziyaretçileri kazanıyorlar. Fakat bu dış eşitlik görüntüsü, pek yüzeyseldir. Bektaşîlerin son gâyesi, Hıristiyanlığı eşit şartlar dahilinde Bektaşîliğe karıştırmak değil, belki Hıristiyanlığı Bektaşîlik içinde eritip kaynatmaktır. Bektaşîlerin Aya Naum ve Aya Spridon gibi kiliseleri kısmen benimsemeleri hakikatte özellikle Hıristiyan mülkiyetinden tamamen Bektaşî işğaline kadarki geçiş safhalanını göstermektedir.

Arnavutluk'ta bu uygulamanın on sekizinci asırda Ortodoks kilisesinin tekrar canlanması yüzünden durdurulduğunu anlayabiliriz. Trakya'da Hıristiyan bir kilisenin tamamen Bektaşî olduğunu gördüğümüz Baba Eski örneğinde daha sonraki bir tarihe ait başarılı bir geçiş örneğini görüyoruz. Anadolu'da da hiç olmazsa eski zamanlardave uygulamadan hiçbir iz bırakmayacak bir şekilde tam bir başarıyla aynı usullerin tatbik edilmiş olması mümkündür. Fakat farzedilen Hıristiyan söylentilerinin sahte menkabeleri açıklamış olmak için tekkelerin görevli dervişleri tarafından kazanca dayalı sebeplerle yöresel Hıristiyanlar tarafından da milliyetçilik fikirleriyle ortaya çıkarılmış veya sessiz kalınarak kabul edilmiş olmaları ihtimalini daima hatırdta tutmamız gerekir.

(290) B.S.A, XIX, 204.

(291) Bakınız, yukarıdaki numara 14 ve 18.

SIYASÎ GİZLİ AVÂMİL

Bektaşîlik gibi bir dînin yayılıp genelleşmesi, özellikle bu din ehli sünnet Müslümanlar tarafından bâtil diye telakkî edilmesi yönüyle mülkî, idârî makamların koruma veya müsamahasına dayanmakla büyük bir korumaya kavuşmuş olur. Bektaşîlerin etkisi altındaki iki taraflı ziyâretgâhların batı Arnavutluk gurubunda da ortaçağ Konya'sındaki benzer dînî olayların açıklanması sırasında ortaya koyduğumuz şekilde, siyâsî bir uyumun izleri keşfedilebilir. İşte Bektaşîliğin Arnavutluk'taki yayılması da genellikle Yanyalı Ali Paşa'nın (ölümü 1822) propagandacılar gösterdiği arka çıkmaya borçlu olduğu kabul edilmektedir (292). Bu fikrin sağlam olduğu iddiâ edilebilir. Aynı zamanda Ali'nin Bektaşîlerle olan münasebetlerine paralel olarak diğer Arnavutluk ve Rumeli nüfuz sahiplerininkilerin de mevcut olduğuna dair benzerlikler vardır. Ali'nin doğduğu yer olan Tepedelen'de hâlâ onun dervişlerle olan ilişkisinin, bu taîkatin başarısında mühim bir etken olduğu söylenir (293). Ali'nin kendisi de bu dervişlere dindarane inanıyordu. Bunun da sebebi vardı. Çünkü rivayete göre kendisi daha fakir ve sıradan bir çocuk iken, kendisiyle anasının fakirliklerine rağmen evlerine kabul edip ağırladıkları, ermiş sanılan bir gezgin, kendisinin büyük bir istikbali olacağını îmâ etmişti. Bu aynı ermiş ona, uğurlu bir yüzük vermişti ki bunu hayatının sonuna kadar taşımıştı (294). Kendisinin keşf hakkındaki bâtil inancı (sonradan kilise ileri gelenleri arasına katılan) Rum keşîşi ve Evangelist Kozmos ile teması sonucunda kuvvet bulmuştu. Çünkü bu kişi de ona, daha 1778'de berât paşası üzerine üstünlük sağlayacağını güney Arnavutluk (Epir) beyi olacağını, sultan ile harbedeceğini ve İstanbul'a kırmızı sakal (295) ile gireceğini söylemiş ve bunların hepsi de vakti gelince gerçekleşmişti.

Anlaşılan, hayatının son zamanlarındadır ki Ali dîne girmiştir. Şüphe yok ki onu çeken şey Sün-nî sofuluk değil belki dervişlerin şöhretli olmayanlarının hoşgörü ve hurafe düşünlükleri ile kudretli siyâsî etkileriydi. Hobhouse 1809'da şöyle yazıyor: Genç yaşlarındayken Ali Bey de sıkı bir Müslüman değildi. Fakat sonradan dindarlaşır sarayında bir çok derviş besledi (296).

(292) Brailsford, Macedonia, 233, 244. Güney Arnavutluk Bektaşîlerinin genellikle bu fikirde olduklarını gördüm. İçlerinden bazıları, her ikisi de Ali'nin çağdaşlarından olan berâtî Ömer Vıryoni ile Avlonyalı Mahmûd Bey'i de hareketle ilgili gösteriyorlar.

(293) Duderham, Burden of the Balkans, 239.

(294) İbrahim Manzur, Mem. Sur la Grece et l'Albanie, 271. Yazar bir Fransız mühtedî (sonradan doğru yolu bulan kişi) olup Ali'nin sarayında birkaç sene (1816-1819) geçirmişti. Miss Durham'a da Tepedelen'de buna benzer bir hikâye söylenmişti.

(295) Zotos, Κοσμάς ε Λεξικόν τῶν Ἀγίων Maddesi, 621; Aynı şekilde Sathas Νεοελλ . Φιλολογί , 491. Dikkate değen bir husus da şu ki Bektaşîler tarafından kendilerine mensup daha üç aziz; Şeyh Mîmî; Şeyh Ali ve Nasîbî'ye de buna benzer bir "keşif" yakıştırılıyor.

(296) Travels; 1; 124.

Bir Bektaşî şeyhi bana Ali'nin bu tarîkate 1807'de henüz sağ olan Buhâralı meşhur şeyh Mîmî tarafından kabul edilmiş olduğunu, kesinlikle söylemişti (297) Hobhoz'un söz ettiği değişim, bu olsa gerektir.

Hayatının sonlarına doğru paşa, dervişler topluluğuna pek düşkünleşti. Yanya bunların içinde en ziyade kötü şöhret kazanmış olanların sığınakları olmakla şöhret kazandı (298). İbrahim Manzur, kendi zamanında Ali'den vakıflı tekkeler veya diğer kurumları çoğaltmakla lutuflara kavuşmuş olan yediden fazla seçkin şeyh sayıyor (299). Bunlardan birini Ali düzenli olarak siyâsî memuru gibi kullanıyordu. Bir diğeri Arnavutluk'u dolaşır, tarikat için vergi ve şüphesiz aynı zamanda efendisi için haberler topluyordu. İstanbul'daki Üsküdar Tekkesinden bir şeyh de Yanya sarayını senede bir gelip düzenli olarak ziyaret ediyordu (300).

Bu konu hakkında kendisiyle görüştüğüm yöresel (Epirli) bir Bektaşî, İbrahim Manzur tarafından kendi tarikatlerine mensup olarak gösterilen şeyhlerin isimlerini bilmedi. Bunlardan yalnız biri, şeyh Hasan müstesnâdır ki o da galiba Yanya dışında gömülü bulunan Bektaşî azîzi Hasan Baba'dır (301). Bana bildirilen civardaki yöresel halkın mutaassıp Sünniliği dolayısıyla Yanya ve güneyinde, hiç zaman bir Bektaşî tekkesi bulunmadığını kabul ediyorlar. Ali'nin kendisi bile bu tarikatle olan ilişkisini alenen kabul etmemişti (302). Şüphesiz çevresinde bulundurduğu dış görünüş bakımından Sünnî dervişlerden bazıları ya Bektaşî idiler veya (daha sert bir kelime kullanılmamış olmak için diyelim ki) inanışları konusunda geniş meşrepli idiler (303).

(297) Aşağıya bakınız : Aravantinos; (Ἰστορία Ἀλῆ Πασσα) , 417) diyor ki Ali Bektaşî olmakla öğünüp gezerdi . Yanyalı Ali'nin mezarındaki kitabede bir zamanlar on iki yüzeyli bir baş giyimi (taç) vardı ki Vales'in Constantinople and the Seven Churches'indeki resimlerinden birinde görülmektedir. Unutulmayacak kadar yakın bir zamanda bu taş kaldırılmıştır.

(298) Leake, N. Greece, IV, 285: "Yunanistan'da hiçbir yer yoktur ki orada bu kanşıklık sonucunda seyahat ve dilencilige çıkan Müslüman dervişleri, Yanya'da olduğu kadar çok olsun."

(299) Memoires; 211.

(300) Aynı eser; 291.

(301) Diğer yandan yalnız Şeyh Bursalının izini bulabildim ki bu şahsın mezarı hâlâ Preveze'dedir. Fakat Sünnî bir ermiş sayılıyor.

(302) İbrahim Manzur, Memoires, XIX: Ali'nin oğullarından Muhtar Paşa'nın Şi'i olduğunu açıkça söylüyordu; Bir İslav kadından olan diğer oğlu Selim'in ise bir derviş şeyh olduğu söyleniyor (North, Essay on Ancient and Modern Greeks, 191).

(303) Bektaşîlikle diğer tarikatler arasındaki fark , kesin değildir. Başka tarikatlere mensup bazı şeyhlerin Bektaşîliğe geçtikleri hakkında iki yeni olay işittim.

Ali'nin Bektaşilerle bağlantısı, belki de başlıca siyaset konusu idi (304). Fakat kendisinin şahsî dîni, görüldüğüne göre hurâfelerle değişikliğe uğramış bir mühlidlikle diğer din ve mezheblere, özellikle Hıristiyanlığa karşı, Bektaşîliğin aşağı şekillerinde olduğu gibi hoşgörüden oluşan karışık bir şeydi. Leake diyor ki "Hıristiyanlığın Fransa'da gözden düştüğü sırada elindeki Fransız esirlerin dîni ve ruhun ebediyeti hakkındaki inançlarıyla alay ediyor ve bana Muhammed'den söz ederken «καὶ ἐγώ εἰμαι προφήτης εἰς τὰ Ἰωάννινα, ben de Yanya'da peygamberim." diyordu (305). Bununla birlikte büyücülük ve falcılığa itimâdı vardı. Hıristiyanlara karşı olan hoş görülü davranışına gelince... Bunda Kozmas'ın keşfinin etkisi olsa gerektir. Bunun hâtasını doğrulamak için kalıntısını bir sandukaya koyup üzerine bir manastır inşâ ettirmiştir (306) Rum hanımının Yanya'daki sarayında özel bir Ortodoks mabedi vardı (307). Bir çok Hıristiyan kiliseleri izniyle inşâ edilmişti. Böyle bir hoşgörü (308) devrinde şeriate uygun değilse de istisnâiydi. Diğer taraftan hiçbir zaman bir câmi inşâ ettirmemiş olduğu söyleniyor (309). Sarayında Hıristiyanlar kötü muamele değil, iyi muamele görüyorlardı (310). Burada da Bektaşilerle olan dayanışmasındaki gibi –ki bu her iki tarafın menfaatine uygun bir dayanışmaydı– siyâsî etkenlerde gözden uzak tutulmamalıydı: Hıristiyanları ısındırmak ve aksi takdirde kargaşalık çıkarabilecek önemli bir azınlık gösterisini talep etmek.

Ali'nin Bektaşilerle bağlantısı ve Yanya'daki faaliyeti hakkında söyleyeceğimiz, işte bu kadardır. Paşa'nın Bektaşilere karşı özel teveccüh ve iltifâtını bilen Leake, o zaman Epir'e bağlı olan Tesalya'da Tırhale ve Aydınlı (Ayiya civan)nda Ali'nin harcamalarıyla yapılmış tekkeler kaydetmektedir (311). İşkodra paşalığı dahilinde bulunan ve bugün kuzey Arnavutluk'ta Bektaşîliğin en güçlü mevkii olan Kroya birkaç sene Ali'yi bu tarikate kabul etmiş olan Şeyh Mîmî'nin yaşadığı yerdî. Mîmî'nin Kroya'daki müşşidlik faaliyeti, açıkça başarılıydı. O burada 1807'de, anlaşılan evvelce mevcut (veya bilinen) bir azizin mezan yanında bir tekke inşâ etmiş ve şehrin mülkiye baş

(304) Leake, N. Greece, IV, 285: "Her ne kadar fiilen hürriyet ve eşitlik taraftan değilse de Bektaşîlerin dîni direktiflerini kendisine tamamen uygun buluyor."..... Ali herkesten alıyor ve sırf dervişlere veriyor. Çünkü bunların şüphesiz siyâseten faydalı buluyor." Aynı yer; I ; 407.

(305) Aynı yerde.

(306) Zotos, Belirtilen yer.

(307) Beau Champ, Vie d'Ali Pacha, 181.

(308) Juchereau, Empire Ottoman; III; 65.

(309) Miller, Ottoman Empire; 64; fakat bu ifade düzeltilmeye muhtaçtır; Bakınız Holland, Travels; I, 412; Leake, N. Greece; 152.

(310) Beau Champ; Belirtilen yer.

(311) N. Greece; IV; 284, 413; Bakınız Pouqueville, Voyage de la Grece, III, I 384.

memuruna karşı yaptığı entrikaların kurbanı olmuştu (312). İşkodra paşasının da bulunduğu yerdeki bütün dervişleri Ali'nin misyonerleri diye şehirden sürmüş olması olayının bununla ilişkisi mümkündür (313). İşte bu şekilde Ali'nin Paşalığın bir kısmını teşkil eden Tesalya'daki Bektaşilerle bağlantı ve birlikliği hakkında doğrudan doğruya bir delil elde ediyoruz. Yanya'nın kuzeyinde (Erkeri, Premdi, Koniçe, Leskovik, Kolonya, Körice) gibi kazâlara mensup ve bugün Bektaşî olan Toskaların dîne girmeleri de bu türdendir (314). Patsch , Berat kazâsından söz ederken Toska ve Lap Arnavutların ilk önce Ali Paşa devrinde yeni bir dîne girdiklerini, fakat bunların zâhiren uysalar da gerçekte câmi ve namaza pek önem vermediklerini söylüyor (315). Bektaşilerin Körice'de gömülü Aya Naum'a bağlılık iddiâları Ali'nin oralarda hakim bulunduğu devre ve onun etkilerine bağlanabilir. Aya Naum manastırı 1806'da (316) yeniden inşa edilmişti. 1809'da burasını ziyaret eden Leake de kendisine Ali tarafından gösterilen özel lütufkarlığı kaydediyor (317). geçen asrın altmışıncı senelerinde Fon Han'a, manastırın şöhreti nisbeten geciktiği ve mahalli bir Müslüman (Bektaşî) ailesinin (318) resmî himâyesi altında bulunduğu söylenmiştir ve Türklerin Aya Naum'a karşı gösterdikleri hürmet Ali'nin ölümü sıralarında "Valeş" tarafından zikredilmektedir (319).

Sarı Saltık- Aya Spiridon paralelliğine gelince. Buna ilk defa Kroya çevresindeki Sarı Saltık menkabesinde rastlıyoruz. Bunun tamamı ermişin naklettiği en eski rivayete, tamamen yabancıdır. Azizin Kroya'daki menkabeleri Ali'nin oradaki adamı olan misyoner şeyh Mîmî tarafından asıl menkabeden alınıp yerli halkın ihtiyaçlarına uygun kılınmıştır. Ali'nin büyük siyâsî emellerinden biri Ayyonyen adalarını, özellikle Ayamavra ve Korfu'yu mülküne katmaktı. Çünkü bunlar, yerleşme yeri olan Yanya'nın limanlarını teşkil eden Sayada ve Aya Seranda'nın tam karşılarında idi (320). Ayamavra'yı hemen hemen almaya muvaffak olabilişti (321). Korfu ise kesinlikle inanıp güvendiği Şeyh Ali adlı bir derviş (vefâtı 1817) tarafından keşif yoluyla kendisine vaad edil-

(312) Degrand, Haute Albanie, 209; aynı yer ,240.

(313) İppen; Scuarî; 36.

(314) Bu yönü, gerek Hıristiyanlar ve gerek Bektaşîler kabul etmektedirler.

(315) Das Sandschak Berat.

(316) Ath. Mitth, 1902; 442.

(317) N. Greece , IV, 149.

(318) Drin und Wardar, 108.

(319) Constantinople , II, 376 (yukanda zikedilmişti).

(320) Beauchamp, Vie d'Ali Pacha, 163; 194; Holland; Travels; I; 405;450 ilh.

(321) Leake; N. Greece; III, 13. Lake zamanında Ayamavra karşısındaki düzlükte yerleşen ve bugün tekke denilen kale , fiilen bir derviş zaviyesi idi.

mişti (322). Söz konusu olan Sarı Saltık'ın mezarı da Korfu'da menkabenin eski şekliyle, Hıristiyan Avrupa'nın bazı taraflarında da güvenildiği gibi, sâlikleri (dervişleri) için bir dilenme merkezi teşkil ediyordu (323).

Kalkandelen tekkesi (324) de böyle değişmiş bir menkabeye örnek teşkil eder. Mahallinde edinilen bilgilere göre "Muharrebe" Baba isminde bir Bektaşî dervişinin tavsiye ve iltimasıyla Rızâ Paşa isminde bir zat tarafından inşa edilmiştir. Rivayete göre, bu zâta İstanbul'dayken (anlaşılan rüyâda olacak) Kalkandelen'deki büyük Bektaşî azîzi Sersem Ali'nin mezarının yeri mekşûf olmuştur (bildirilmiştir). Kalkandelen tekkesi şimdi diğerleri arasında Sersem Ali'nin mezar ile kuruculan olan Muharrebe Baba ve Rıza Paşa'nın da mezarlarını ihtiva ediyor.

Sersem Ali'nin on altıncı asır ortalarında (325) vefat etmiş olduğu kabul edilir. Kendisinin bu meşhur türbesinden başka Arnavutluk'ta hiçbir ilgisi yoktur. Rızâ Paşa'nın türbesinin tarihi ise 1237 Hicrî (1822-23 Milâdî) dir. Bu suretle Sersem Ali'nin mezarının belgeli olduğu ve dervişin rüyâsının Arnavutluk'taki Bektaşî propagandası ürünü olduğu anlaşılıyor. Rızâ Paşa'nın ölüm tarihine göre karar verilecek olursa (ki Ali'ninkinin aynıdır) tekke pekala Ali'nin hakimiyeti devresinden kalma bir sıra tekkelerden biri olabilir.

Gerek Kroya ve gerek Kalkandelen'de eski Bektaşî işgaline ait mevcut olan uydurma deliller, buralarda Bektaşî tekkeleri kurulmasını haklı göstermek için vesile teşkil ediyordu. Bunlardan evvelkinde Ali Paşa'nın bilinen adamı tarafından, ikincisinde galiba onun etkisi dışında, Kalkandelen o devirlerde Üsküp'le birlikte eskiden kalma (326) irsî paşalar idaresinde idi. Rıza Paşa da bunlardan biriydi.

Aynı tarihlerde Rumeli'ndeki yöresel paşalar da Bektaşî hareketiyle temastaydı. Rusçuk paşası Hasan Pehlivan Baba dört yüzsene önce orada yaşadığı farz olunan bir azizin, Demir Baba'nın tekkesini kurmuştur (327) Tekkenin muhakkak Bektaşî olduğu anlaşılıyor. Çünkü tarikatın meşhur yok edicisi İkinci Mahmûd (328) zamanında yok olmuştur. Paşanın baba unvanı Bek-

(322) İbrahim Manzur ; aynı eser, 234. Şeyh Ali'yi Bektaşîler kendilerinin sayıyorlar.

(323) B.S.A.; XIX; 206.

(324) Yukarıda numara 17.

(325) Jacob, Bektaschije, 28.

(326) Grisebach, Reise durch Rumelien, (1830), 230 ve devamı.

(327) Jireshek, Fürstentum Bulgarien, 411; Kanitz, Bulgarien, 535'te tekke ve menkabelerine ait tasvirler vardır. Pehlivan Baba'nın çağdaş tarihinde (Reiches. Gesch. Des Osm., V, Jorga, 190 ilh.) zikredilmekte olup menkabede tekkenin azizine hayâli hikâyenin içinde pek kanşık bir rol vardır.

(328) Kanitz; aynı eser.

taşı merâtüb (mertebeler, dereceler) silsilesinde (zincirinde) yüksek bir yer işgal etmiş olduğuna delil olmakla birlikte kendisinin Sultan'a sâdık olduğu görülüyor. Çağdaş başkanlardan, Bektaşilere arka çıktığı aklı uygun bir şekilde iddiâ edilebileceklerden biri de meşhur Pazvan oğlu'dur (329). Bu üçüncü Selim'e karşı (1899'da) yaptığı başarılı isyan sonucunda (330) Vidin paşalığını elde etmişti (329). Bunun, (Bektaşiler tarafından yardım gören) yeniçerilerin ve eski idare tarzının (330) güçlü bir taraftarı olduğu anlaşılıyor. Kırcalı dedikleri vahşî, başı bozuk askerlerin devşirildiği (331) Kurca veya Kurcaali çiftlik ve arâzisi Seyyid Ali Baba'nın türbesini buldurması bakımından zamanında önemli bir Bektaşî merkeziydi (332).

Akdeniz'in Asya tarafına dönersek, derviş tarikatlarıyla yöresel beyler arasında, bu konuda şöphe etmek câizse de buna benzer ilgi ve düzenlere ait açık deliller bulamıyoruz. Gerek Rumeli tarafında ve gerek batı Anadolu'da on sekizinci asrın sonunda bütün gücün sınırlı birkaç aile elinde toplandığı çoktan beri anlaşılıyordu. Bu ailelerin başlıcaları Kara Osman oğlu, Ellez oğlu, Çapan oğlu'dur. Kara Osman oğlu mâlikânesi bugünkü Aydın (İzmir) vilâyetinin büyükbir kısmını işgal eder. Yerleştikleri yer de Manisa'daydı. Burası Mevlevî dervişlerinin merkezi olduğu için Konya'dan sonra ikinci derecede gelir (333). Ellez oğlu'nun arâzisi, güneyde bunlarınkine paralel olup Bodrum (Halicamassus)'a kadar (334), bugünkü Menteşe Sancağını işgal ediyordu. Yerleşme yerleri Yozgat olmak üzere daha doğuda bulunan Çapan oğlu ise, büyük kısmı yan göçebe Türkmen aşireleriyle meskûn ve Sivas ile Ankara vilâyetlerindeki merkez Bektaşî tekkelerini kapsayan geniş bir kısım arâziye sahip ve hakim bulunuyordu. Bu yan bağımsız derebeyliklerinin münasebetleri âhenk ve huzur içinde idâreleri, özellikle Hıristiyanlara olan davranışları bakımından kontrollü, fakat aydınca idi. Bunlar her üç sülâle zamanında da refah ve gelişmeye mazhar olabilmişlerdi (335). Bu üç hâ-

(329) Pazvan oğlu hakkında bakınız, Ranke, Servia, 487; Jorga, adı geçen eser, V, 1190, ilh.

(330) Bu devrin siyâsî, dinî teşkilât ve ilişkileri için bakınız B.S.A. XIX, 216 ve devamı.

(331) Son zamanlardaki Rumeli'nde seyahat edenlerin çoğu Kırcalı çetelerinin Edirne kazâsı ve diğer yerlerde yaptıkları tahribatlardan söz ederler.

(332) F.W.H. . Seyyid Ali'nin mezarnın da Pazvan oğlu zamanında bir derviş tarafından keşfedilmiş olduğunu işittiğimiz zaman hayret etmemeliyiz.

(333) Garnett, Women of Turkey, II, 438. Manisa 1826'ya kadar Bektaşîliğin de sağlam bir mevkii idi.

(334) Spectateur Oriental, Numara 297 (8 Kânûnu Evvel 1826).

(335) Kara Osmanoğlu hakkında bu nokta, genellikle bilinen bir husustur. (Bilhassa bakınız Keppel, Journey across the Balkans, iii, 323). Ellez oğlu'nun Hıristiyanlara muamelesi hakkında bakınız Cockerell, Travels, 162; W. Turner, Tour in the Levant, iii, 10, Tchihatchef, Reisen, Kebpert baskısı, 23; Milas yöresindeki Türk beyleinin aynı eğilimleri hakkında Ξενοφάνης, III, 452; W. Turner adı geçen eser, III, 67. Çapanoğlu zamanındaki Hıristiyanların halleri hakkında: Bakınız Perrot, Souvenirs, 386; bunlar hakkında en iyi bilgiler Kinner'in Journey through Asia minor (85 ve devamı).

kim ailenin kudretleri, ispat ettikleri sadâkat ve bağlılığa rağmen (336) Anadolu'nun geniş muntakalan üzerinde aynı zamanda gelişen İkinci Mahmud'un merkezî devlet siyaseti sonucunda memleketin pek çok zaranna olarak kırılmıştı (336).

Bu âhenkli, hoşgörülü ve (Türkiye için) istikrarlı derebeylik hükûmetinin arkasında Yanyalı Ali Paşa'dan daha zeki ve basiretli beyler idaresinde Mevlevîlik veya Bektaşîlik gibi hür prensipli dînlere ait serbest teşkilâtın (337) mevcut olduğu var sayılabilir.

NOTLAR (338)

Haydar, Hoca Ahmed ve Karaca Ahmet Hakkında

Haydar es-Sultan'daki (339) azîz Haydar hakkında Kravfot şu yolda bilgiler vermektedir: Haydar, İran şâhının oğlu olup Yesevî adındaki şehirde (Yesi olmalı) gelmiştir. Kendisine Hoca Ahmed de denilirdi. Hacı Bektaş'ın müridlerindendi. Bununla birlikte Kayseri'ye seyahat etmiş ve orada Mini isminde birini eş olarak alıp (340) beraberinde, türbesinin bulunduğu yere gelmiş, orada çocukları doğmuş ve orada ölmüştür. Bütün köy, kendisinin neslinden olduğunu iddia eder (341).

Yalnız bu köy söz konusu olduğu zaman bu son kayıt Haydar'ın şahsiyetini, kim olduğunu meydana çıkanyor. O, bunların ermişleştirilmiş ceddidir. Kravfort'un ortaya koyduğu gibi (342) İran'daki Safevî hânedânının kurucusu olan İsmail'in (oğlu değil) babası olan Haydar'la karıştırılmış olup olmadığı meselesi ise burada konumuz için önemli değildir.

Bektaşîlerin bu yöresel menkabeye yaptıkları ek, göreceğimiz gibi, Haydar'ın Hoca Ahmed ile karıştırılmasıdır. Her iki Ahmed de Bektaşî halkasına kabul edilmiştir. Türkistan'daki Yesili Ah-

(336) 1808'de İkinci Mahmud (Yeniçeri-Bektaşî birleşik topluluğunun tahta geçirdiği) Dördüncü Mustafa'yı tahttan indirip tahta geçince Kara Osmanoğlu ile Çapan Oğlu'nun yardımlarını görmüştü. (Times, 15 Teşrinî Sâni, 1808; Juchereau, Hist. Emp. Ott., II, 247).

(337) on dördüncü asırda Ankara Türkmenleri arasında böyle bir hazırlığın mevcut olduğu muhakkaktır (Für Numis. Wiener Zeitschr., 1877, 213; Hammer – Heller, Hist. Emp. Ott., I, 214).

(338) B.S.A. XX, 120.

(339) Yukanda, s.70.

(340) Kadının adının bilinmesi enteresandır. Ziyaretgahın başlıca cazibesini teşkil eden keşif kuyusuna göre bu yer Hıristiyan sakini Aya Menas olsa gerektir. Bu, adının $\mu\eta\gamma\upsilon\sigma$ kelimesinden gelme halk türetmesine dayalı, Ortodokslar tarafından gizli şeyleri keşfeden bir şahsiyet olarak anlaşılıyor. (Bakınız Carnoy ve Nicolaidès, Trad. Pop. De l'Asie Mineure, 195.)

(341) J.R. Anth. Inst., XXX, 309.

(342) Aynı yer. S. 11.

med 1166-67 Milâdî'de (343) vefât etmiş olup Anadolu ile veya şahsen Hacı Bektaş ile hiçbir ilgi ve bağlantısı yoktur. Çünkü sonuncusu genellikle kabul olunan rivayetlere göre –bu zâun ölüm tarihi 1337'dir. Hattâ mevcut olup olmadığı bile meseledir (344). – Hemen hemen iki yüz sene daha sonradır. Bununla birlikte Ahmed Yesevî, pek akıl dışı olarak Hacı Bektaş'ın ve yazılarından en çok etkilenen diğer dervişlerin (345) (Haydar es-Sultan'da söylenildiği gibi mürid değil) pîri (manevî üstâdı) idi (346). Hacı Bektaş'ın Ahmed Yesevî'ye kadar çıkan manevî şecerresi (soyu) Bektaşîler tarafından Sünnîliklerinin üstü örtülü işâreti olarak değerlendirilip gizleniyor.

Bektaşî menkâbesinde genellikle Hacı Bektaş'ın müridi olarak görülen Hoca Ahmed değil, Karaca Ahmed'dir. Bu zat, Saadeddin tarafından Orhan devri azîzlerinden olarak gösterilmektedir:

"Eş-şeyh Karaca Ahmed Acem şehirlerinde bazı hükümdarların soyundandır. Cezbe erip Anadolu şehirlerine geldi. Akhisar'a (347) yakın yerde yerleşti. Şerefli kabri orada meşhur ziyaretgâhtır. Duâların kabul edildiği bir yer ve temiz toprağının hastalıklara şifâ olduğu Anadolu şehirlerinde halk arasında meşhurdur (348). "

On yedinci asır gezgini Evliyâ da Hacı Bektaş ile Karaca Ahmed arasındaki müridlik ve müridlik ilişkisini bir gerçek olarak zikretmektedir (349). Öyle anlaşılıyor ki Karaca Ahmed türbesi de daha bir çokları gibi Bektaşîlerin ikbal devrinde bu azîz pîrin yârânından olduğu bahânesiyle bunlar taraufından işgal edilmiştir. Muhtemelen Bektaşîlerin nüfûz ve etkisiyle Karaca Ahmed hürmeti Sakarya boylarında Akhisar civarındaki –ki burada iki, hattâ üç tekke, onun ismini taşımaktadır- asıl yerinden çok daha uzaklara yayılmıştır (350).

(343) Gibb. , Ottoman Poetry, I. 71. Not.

(344) Jacob. Beitrage. 2.

(345) Evliyâ, Travels. Fon Hammer Tercümesi.II. 20. Hacı Bektaş'ı Hoca Ahmed'e bağlayan rûhânî ilgi için Abdi Efendi'nin (Vefâtı 1783'tür) Turukı Aliyye Silsile'sine bakınız. (Mouradja d'Ohsson. Tableau. II. S.102).

(346) Bu kronolojik güçlüğü Bektaşîler de kabul ediyorlar. Bunların yorumuna göre Hoca Ahmed Hacı Bektaş'ın geleceğini önceden haber vermiş ve ahdnâme gibi kendisine bir kitap miras bırakmıştır.

(347) Bu iki şehirden küçüğü Sakarya boyundadır.

(348) Seaman, Orkhan; 120).

(349) Kendisinden (Haydar es-Sultân'daki Haydar gibi) bir İranlı şehzâde diye bahsedilmektedir. Rivayete göre Orhan'ın sarayına gelerek Hacı Bektaş'ın müridi olmuş ve vefâtında Akhisar'da defnedilmiştir. (Travis; II; 21; Aynı şekilde 214; s 20'de). Kan (?) Ahmed Sultan'ın Ahmed Yesevî tarafından Horasan'dan Rûm'a gönderilmiş dervişlerden biri olduğu söyleniyor.

(350) Sakarya kıyılarında Pursak (Porsuk) ile birleştiği yer civarında (Neue Forschungen; Von Diest; 28) (2) Lefke'nin yukansında, paşalarda (Von Diest; Von Tilsit nach Angora; 18); (3) tam Taraklı'nın doğusunda (Skene, Anadol; 275).

Ramsesi (Ramsay) Uşak kazasında (351) üç defa daha fazla sayıda türbe sayıyor. Bundan başka İstanbul (352) civarında Üsküdar , büyük mezarlığında da Karaca Ahmed türbesi mevcut olduğu gibi Rumeli'nde Üsküp civarındaki Türbe Köyünde de bir tane vardır (353).

Haydar es-Suitan'da Hoca Ahmed Yesevî ile Karaca Ahmed arasında mevcut olan karışıklık Evliyâ Çelebi'de de vardır. Evliyâ, kendi ceddî olan Ahmed Yesevî'nin Hacı Bektaş'ın müridi olduğunu, aynı sayfada, Hacı Bektaş'ın Ahmed Yesevî müridlerinden biri tarafından talimat aldığını ve ona kızını verdiğini söylüyor (354). Bu hatâ, aynı isimde iki şahsın yani burada biri iddiâ edilen pîr, biri de Hacı Bektaş'ın iddiâ edilen müridi olmak üzere iki azîz arasında tabiatıyla ortaya çıkan benzeşmeden ileri gelmektedir.

ANADOLU'DAKİ ARAP MEZARLARI (355)

Anadolu'nun eski dinî anıtları arasında sekizinci-dokuzuncu asırların mücadeleleri esnasında öldürülmüş Arapların gömüldükleri yerler olduğu varsayılan türbeler pek açık ve son derece merak uyandıran bir gurup teşkil ederler. Bunların belgeleri, genel sebepler dolayısıyla pek çok şüphelidir. Çünkü Arapların seferleri daimi bir işgale dönüşmemiştir. Belki bir müddet için fetretmiş oldukları arâzî, tekrar Hıristiyanlara verilmiş veya yabancı ırklar eline düşmüştü. Yalnız, sulh zamanlarında Hıristiyanlarla Müslümanların eşit şartlar altında karşılaşmaları hudut mıntakalarında Arap mezarlarına ait gerçek bir gelenek veya bunlarla ilgili devamlı bir yüceltmenin geriye kalmış olduğunu farz ve kabul edebiliriz.

Kaynaklarını, Arap dönemlerine kadar ulaştırabileceğimizi var saydığımız bu hudut, Müslüman ziyaretgâhlarından yalnız iki tanesini gösterebiliriz. Bunlardan biri Tarsus'taki Peygamberin kız kardeşi'nin mezarı, diğeri de Kıbrıs'taki Ümmü Harem'in kabridir.

(351) (1) Uşak'ın altı saat batısında ; (2) Kübek'in(?) üç saat kuzey batısında ; (3) Liken'den bir saat mesafede. Burası Meşhur bir şifâ yeridir (Ramsay, Pauline Studies, 171). Tefenni Köy (Tavium)'un güneyinde Karaca Ahmedli adında bir köy vardır. Pek mümkündür ki Kara (siyah) ve Karaca (siyahımsı) Ahmed; Haydar gibi; Lakablı bir aşiret reisi olup aynı ismi taşıyan sonraki reisler çeşitli yerlere gömülmüşlerdir. Kızıl (kırmızı) Ahmedli Kastamonu kazasında yerleşmiş bir aşiretin adıydı. Aynı aşiretin muhtelif kısımları genellikle renge ait sınıflarla ayırt edilmektedirler.

(352) Cuinet; Asie Mineure; IV; 604; Bakınız Evliyâ, Travels; I.2; 81 (Kara Ahmed Sultan Tekkesi) ; 83 (Karaca Ahmed Sultan Tekkesi) ; Bugün türbe ile ilgili bir tekke mevcut değildir. Bununla birlikte türbe yoğun ilgi görmektedir. Mezar başkalarının eline geçmiş olmakla birlikte Bektaşiler şu anda azizi benimsemektedirler.

(353) Yukarıya bakınız; numara 18.

(354) Travels; II; 20.

(355) B.S.A. XIX. S. 182-190.

Birincisi Willberand Von Oldenburg tarafından (1210) Ermeni Hıristiyan kralları zamanında bile Müslümanlar tarafından ziyaret edilen bir yer olmak üzere zikredilmiştir.

Burası Ayos Petros Kilisesi ile Ayasofya arasında ve şehrin ortasında bulunur (356). Herhalde bu mezarın hakikatte Frank vaka-nüvisi tarafından yanlış adlandırılan halife Me'mûn'un mezar olması mümkün görünüyor. Me'mûn, Milâdî 833'te Podandos (Pozantı)ta ölmüş ve o zaman Arapların mühim bir sınır beldesi olan Tarsus'ta Cum'a Câmîinin sol tarafına defnedilmişti (357). Bu ziyaretgâhın burada dâimleştiği ve diğer hususlar hakkında hiçbir bilgi edinemedim. Şimdiki sadece Hıristiyan hakimiyeti altında bile Müslüman ziyaretgâhlarının bâkî kalabilmeleri imkânını göstermiş olmak, maksada yeter.

Ümmü Harem'in kabri ise, Mister Kobham'ın araştırmaları sayesinde daha belgeli bir şekilde anlaşılmıştır (358). Uzun uzadıya zikrettiği Arap kaynakları Ümmü Harem'in tarihî bir şahsiyet olduğunu, Arapların Kıbrıs seferi sırasında vefat etmiş bulunduğunu ve Milâdî 649'da orada defnedildiğini isbat için kâfidir. Bunun mezarının hiç olmaması üç asır daha sonralarına kadar gerek Araplar ve gerek Hıristiyanlarca bilindiği anlaşılıyor (359). Fakat adadak kesin yeri tayin edilememiştir. Kıbrıs'ın Türkler tarafından fethinden sonralara kadar bu mezarın tarihinde önemli bir boşluk hasıl oluyor (1573).

Ondan sonraki asrın ortalarında, ilk defa olarak bunu azizin ismini vermeksizin zikreden yeni yazar Hacı Halife'dir (360). Bugünkü Ümmü Harem Türbesi'ni Larnaka civarındaki Tuzl Göl sahilinde gösteriyor. Burası bugüne kadar Müslümanlar tarafından çok ziyaret edilen bir yer olup vakıfları kayıtlı, bir de tekkesi vardır. Bu yön özellikle önemlidir. Çünkü mezar işlek yol dışında değildir. Gerçekten Larnaka'daki Tuzlu göl daimâ gezginler tarafından ziyaret edilen görülecek yerlerden biridir (361).

(356) Leo Alltius neşri, « Συμμικτα », 14: " In angulo quodam extra foris Ecclesiae sepulta est soror Mahomet; cuius tombam Saraceni in multo petunt timore et devotione. " Söz konusu olan kilisenin yerinin, bugünkü Ulu Cami tarafından işgal edilmekte olduğunu Langlois söylüyor (Cilicie, 317).

(357) E. Caliphate, Le Strange, 133'te Mesûdî'yi zikreder (s.942). Aynı şekilde zikredilen Yakot'un lügati de (1225) mezarın halen görülebildiğini söylüyor. Anlaşılan her iki yazar sağlam mahalli haberlere sahip buluyorlardı.

(358) J.R. Asiat. Soc. , The story of Umm Haram, 1897, 71 ve aşağısı.

(359) De them, Const. Porph., III, 40 ve Kobham tarafından zikredilen el-Bilâzerî (593 Milâdî).

(360) Armain, Tercümesi, Vivien de S. Martin, Asie Mineure, ii, 667 : (Memliha) Burada bir tekke veya dervişler manastırı vardır ki bunda Peygamber zamanında yaşayan azize bir kadının kalıntısı defnedilmiş durumdadır. Eski Türk coğrafyacılarından Pîri Reis (1550) adayı tasvir ederken bu mezarı tasvir etmiyor. (Oberhummer, Cypren, I, 427).

(361) Tuzlu Gölü uzun uzadıya tasvir eden Kootwyk (1619) mezarı zikretmiyor (Cobham, Eşç. Cypr. 191): Buna ait en eski yabancı rivayeti Le Bruyn'unkidir. (1683, aynı yerde, 191).

Bugün Ümmü Harem ismiyle ilgili gösterilen asıl mezar dedikleri şeyin ise, aynı muntaka içindeki Faneromen (362) kiliseciğine ve Magosa (Famagusta)daki Aya Kanerini kilisesine benzer tarih öncesi bir yapı olduğu Kobham tarafından anlaşılmıştır. Bunların üçünün de tarih öncesi yer altı binaları olup herhalde veya ihtimale göre mezar olmadıkları anlaşılıyor.

Ümmü Harem mezarı meselesinde Maryeti (1860-1867) buranın keşfinin nisbeten geç ve işletilmesine sebep de bir derviş olduğu yolunda Hıristiyan kaynağından bir rivayet naklediyor. Müslümanlar arasında da genellikle esasen yer altı olan binanın bilinmeyen bir tarihte, büyük yağmurlarla meydana çıkarılmış olduğuna dair bir rivayet dolaşıyordu. Bu şartlar altında burasını çobanlar keşfetmiş ve söylentiye göre bunlara rüyalarında gördükleri beyaz elbiseli bir kadın buranın ne olduğunu açıklamıştı (363). Böylece ortaya çıkıyorki mezarın tarihindeki fasılanın doldurulması mümkün değildir. Buradaki ziyaretler devamlı olmamış ve mezarın belgeli olması şüpheli bulunmuştur. Daha başka Arap mezarlarının keşfi hikâyesi Ümmü Harem'ininki büsbütün şüpheli bir hale sokuyor.

Anadolu'daki meşhur Arap mezarlarından en mühimi Seydi Battal Gâzî'ninkidir. Eskişehir'den altı saat mesafede yerleşmiş ve mensup olduğu kahramanın ismini taşıyan tekkeye bağlı bir türbe içinde gömülüdür. Tekke vaktiyle Bektaşî dervişlerinin mühim bir durağıydı: İstanbul'dan Mekke'ye giden hacıların yolu üzerinde bulunması, halk arasındaki rağbet ve itibarını arttırmıştı (364).

Seydi Battal tekkesinin, Rasmay ve daha başka yazarlar tarafından daha eski bir Hıristiyan mübarek makamının yerini işgal ettiği farz edilir. Fakat fikrimce bu husustaki delilleri kâfi değil. Böyle bir kabul net olmayan arkeolojik verilere ve biraz da her mübarek makamın böyle bir şey olduğu hakkındaki biraz hayâli ve uydurma fikre dayanır.

Kabulün lehindeki şahitlik aşağıdadır:

1) Mevki, şüphesiz bir surette eski Nakolya (365)'dir.

2) Tekke binalarına bir Bizans manastırın harâbelerinin katılmış olduğu söyleniyor. Hatta Radet, câmiinin bir Hıristiyan baş kilisesi (366) olduğunu söylemeye kadar varıyor. Arkadaşı Ouvre, o ka-

(362) Arch. Zeit, 1881, 311. (2) J.H.S., IV. 12.

(363) Travels in Cyprus (Kobhamek'in tercümesi), 184.

(364) Tekkeyi bir çok Avrupalı gezgin ziyaret etmiştir. : Bir batılı tarafından en eski ve ilk elden olarak verildiğini bildiğim haber British Museum ilave yazmalar kataloğu (Add. MS.) 7021 (s. 35) reki ismi bilinmeyen yazıdır. Herhalde şöhreti dolayısıyla da "Menavino"ca biliniyordu (Cose Turchesche) (1548,60).

(365) Ramsay, J.H.S., III, 119; Bakınız. Hist. Geog., 144.

(366) Arche. Des missi., VI, (1896), 446.

dar emin değildir (367). Başka gezginlerin rivayetleri kapalıdır (368). Sonraki bir ziyaretçi , Brandenburg, üstü kapalı olarak bu fikri reddediyor görünmektedir (369). Türk kaynakları ise câmiin inşasını muhteşem Süleyman'a atfediyorlar (370).

3) Cuinet , türbede Hıristiyan elinden çıkma yağ mumları (371), Sir Çarizoysen ise bir maşra-ba (372) zikrediyor. Rade, bunları Acem-Bizans işi olarak gösteriyor (373). Herhalde böyle taşı-nabilir eşyaların şahitliğine aldırılmayabilir.

4) Seydi Battal'ın bir Hıristiyan prensesiyle evlenmesi menkabeti Ramsay'ın eserinde (374) es-ki bir Hıristiyan işgâline delil gibi gösterilmektedir. Fakat hudut destanlarından birinin kahraman-ına -esasen Seydi Battal'ın ism etrafında toplanan menkabeler silsilesi , onu bu sınıfa sokmak-tadır- düşman tarafından bir kızın "âşık olması" karakteristik bir şeydir. Karşı Bizans hudut kah-ramanı Digeres Acritas da emirin kızını kaçırıyor. Fakat bir Hıristiyan kahramanı sıfatıyla bundan dolayı bir defa vicdan azâbı çekmeye mecbur olmuştur (375). Bir Müslüman ise hiçkimse tara-findan kınanmaksızın haremine bir hatun ilave edebilir (376).

Bundan başka bir Müslüman erkeğin Hıristiyan ile evlenmesi , Alâeddin zamanında kesinlikle bi-linmez değildi. Seydi Battal'ın mezarının keşfi de buna atfedilir (377).

Tekke hakkındaki Müslüman rivayetleri açık ve bağlantılıdır: Bunun resmî şekli Ethe'nin Fahrten des Sayyid Batthal (378)'ında şu tarzda kayıtlıdır: "Kasru'l-Mesih Sultân-ı Rûm Alâeddin tarafından (1219-1236) cenerali Hezarasp'a verilmişdi. Bu sonuncunun çobanlarından Kutluca (?)

(367) Un Mois en Phrygie, 89.

(368) H. Barth, Reise, 889; Mordtmann, aynı yerde ; Sir C. Wilson, Murray'ın Asia Minor, 114'ünde, Ramsay, Pauline Studies, 168, ilh.

(369) Byz. Zeit. XIX, 106: In der sog. Kirche'd. H. Dem alteren Teil des Klosters ilh.

(370) Hacı Halife , Arman Tercümesi, Viviyen D. Sen Martin , Asie Mineure, II, 702.

(371) Asie Mineur, IV, 213.

(372) Aynı yerde.

(373) Aynı yerde, 447.

(374) Pauline Studies, 168 ve daha başka yerlerde.

(375) Rambaud, Etudes Byz., 79.

(376) Seydi Battal'ın herhalde daha iki Hıristiyan karısı vardır ki birisi imparatorun kızı, diğeri de veziri Akrates (herhalde doğrudan doğruya Akritas)in kızıydı. Ethe, Sayyid Batthal, 99,100.

(377) Meselâ Alâeddin'in babası Hıristiyan bir kadın almıştır (Sarre, Reise, 39 ve aşağısı).

(378) s. 213 ve aşağısı. Bu rivayet ileride döneceğimiz asıl destanı teşkil etmez. Mordtmann daha başka Türk-çe kaynaklar zikreder (A.D. Mordtmann. Gelehrte Anzeigen d. Bayr. Akad.,1460, 260-295;

Παράρτημα του Θ' τόμου , Κ' πώλεως Σύλλογος XIV ve aşağısı).

Kodlidja isminde biri kalenin karşısında koyunlarını otlaturken orada kerâmetli bir ışık görmüş ve bir tülma uğramış gibi olarak koyunlarını oraya toplamıştır. Hezârasp bu kerâmetden haberdâr olunca civârda bir mescid inşâ ettirmiş ve burası ziyâretgâh olmuştur. Bu yer evvelce Seydi Battâl ile alâkadâr değil iken kendisi bir gün, Peygamber sülâlesinden olan Alâeddin anasına rü'yâda görünmüş ve şehîd düşmüş olduğu Mesîh Kalesinde kendisi nâmına bir âbide inşâ etmesini ricâ eylemiştir. Bunun üzerine Alâeddin'in anası kasra gitmiş, tahkîkât yapmış ve başka bir "görüntü" rüyâsını tekid etmişti: Bunda yer açılarak bir kapı görünmüş, buradan yedi basamaklı bir merdiven vasıtasıyla inince karşısında silahlarıyla mücehhez bir halde Arap kahramanını görmüştür. Alâeddin'in vâlidesi bu yeni keşfolunan azîze bir türbe inşâ ettirdi. Buradaki binâlar da sonradan Mihaçoğlu ailesi ve (379) Osmanlı imparatoru Muhteşem Süleyman tarafından ilhâk edilmiştir (380). On altıncı asrın son kısmında Seydi Battal'ın ismi Türk ordularının harp narasıydı (381).

Tekke İkinci Mahmûd devrindeki (1826'da) Bektaşilerin düşkünleşmesinden beri bayındırlığından çok kaybetmiştir. Ziyâretgâhların çokluğu da vapur gezileri arttıkça azalmaktadır. Şu anda Seydi Battal ile Hıristiyan zevcesinin mezarları türbe içinde, dini bütün Kutlucan'ın ise tam onun dışarısında gösterilmektedir. Seydi Battal tekkesinin yanı başında, onun silah arkadaşı olup Akruenos'ta (382) şehit düşen Melik Gâzî (383)'nin mezarı bulunmaktadır. Herhalde bu mezar sadece Seydi Battal'inkine dahil sayılmalıdır (384). Her ikisi de kaydedilmelidir. Çünkü nehrin Eskişehir ve karşısında olan Bizans kasabasından daha ötedeki yanında yerleşmiştir (385): Vaktiyle Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında bu nehrin hudut teşkil etmiş olması, muhtemeldir.

(379) İlk Osmanlı sultanları zamanında Bursa civarlarında yerleşmiş bir mürted (dinsiz) ailesi.

(380) İhtimale göre imparatorun Bağdat'a giderken mezar ziyareti senesi olan 1534 tarihlerinde (Hammer-Heller, Hist. Emp. Ott., V, 212).

(381) Wann sie Krieg fürnemmen, so rüffen vnd schreyen sie zu dem Sedichassi dem Heiligen der Victori und dess Sieg. Soll begraben liegen auff (Breuning, Orient, Reyss.)den Grentzen Othomannorum und Caramannorum; Tekke daha o zaman Bektaşilerin elinde olup (Bakınız J.R. Asiat. Soc. 1907,568) Bunlar da yeniçerilerle bağlantılı bulunuyorlardı.

(382) Radet ve Faugeres taraflarından 1886 'da ziyaret edilmiştir (Arch. Des Miss, VI, 1895'teki haritaya bakınız). 40. El-Bartâl ile birlikte Melik bin Şuayb da şehîd olmuştu Kitâbü'l-Uyûn (11'inci asır). Bakınız J.H.S. Brooks, XVII, 202).

(383-384) Melik Gâzî rekkeleri (1) Sarımsaklı civarındaki Kaledağ'da (Kipert haritası, Kayseriye kısmında); Pontus'ta Niksar'da (Evliyâ, Travels, Hammer Tercümesi, II, 18, 104; Cumont, Stud. Pontica, III, 261) Galiba bu isimdeki Danişmend prensiyle ilgili sayılmak gerekir (1106-1113). Halbuki Niksar'da dolaşan menkabe Arap menkabeleri ile karışmıştır.

(385) Rade'ye göre Karacahisar. (Aynı eser, 515).

Seydi Battal mezarının böyle kerametli bulunuşu hikâyesi şüphesiz ki pek çok efsane ile karışmıştır. Fakat azizin ziyaret mahallinin keşfi ve yapımının, daha Selçuk zamanlarına kadar gittiğini kabul etmemek için elbette hiçbir sebep yoktur.

Kahramanın kendisi Abdullah Ebül-Hüseyn el-Entakî ismindeki tarihî şahıs olup el-Battâl (kahraman), bir övünç unvânıdır. Zamanındaki Arap ve Bizans kaynaklarında sekizinci asrın Arap seferlerine katılmış ve Milâdî 74'te Akroenos (Afyonkarahisar)da, bugün ismini taşıyan tekkenin birkaç mil güneyinde şehit düşmüştür.

Topoğrafik zorluk yönü bertaraf edilmiş olsa bile mezarın Akroenos Muharebesiyle Alâeddin'in saltanatı arasındaki tarihte ortaya çıkan aralığı kapatmak mümkün değildir. Meğer ki (pek gayri muhtemel bir şekilde) kalıntılarla birlikte bir kitâbenin bulunmuş olduğunu farzedelim.

Seydi Battal, tarihte bilinir: Esrarengiz maceraları, Bizans'taki benzeri Digenes Akritas'inki gibi pek çoktur. Destanın artık doğmatikleşen şeklinde mühim bir kitap teşkil etmektedir (386). Destadaki bazı olaylara ait rivayetler pek yaygındır. Kısaca kahramanın Mesleme tarafından İstanbul'un kuşatılması sırasındaki (Milâdî 717) sergüzeşleri, meselâ Ayasofya'ya kadar sokularak atla binanın içine (387) girmesi; sonradan eş olarak aldığı rahibeye karşı davranışları ve kendisini seven Hıristiyan prensesinin ihtar için atmış olduğu taşlarla meydana gelen destânî ölümü ve berikinin rivayete göre belki de vicdan azabından kendisini öldürmesi, bu kabildendir (388).

Bu halk menkabesinin çok geniş bir önem aldığı, Anadolu'daki bazı yerlerle olan bağlantısından anlaşılmaktadır. İstanbul civarındaki Maltepe'de (389) Seydi Battal'ın kayası; Erdek (390) ve Kapadokya'daki Karacadağ'da (391) kaleleri gösterilmekte; Kayseri'de (392) kendisinin kurduğu genel olarak rivayet edilen câmii; Kırşehir'de (393) ikinci bir mezarı-mevcut bulunmakta; niha-

(386) Seydi Battal'ın maceraları için Mordtmann'ın andığı (aynı yerde) başlıca yazarları ve özellikle destanın doğmatikleşmiş bir şekli olan, Arapça aslına dayanan ve 14-15'inci asra ait olup Eteh tarafından çevrilmiş Türkçe parçayı görünüz (Farhten des Seyyid Battâl), Layipzig, 1871).

(387) Arap kaynaklarında tarihî Seydi Battal'ın bu kuşatmada hazır bulunduğu anlaşılıyor (Brooks, J.H.S, XIX, 26).

(388) Kahramanın yanında gömülü olan bu prenestir.

(389) Oberhummer, Meyer'in Konstantinopol'inde, 332.

(390) Hamilton, Asia Minor, II, 96.

(391) Ramsay, Bell, Thousand and One Churches, 435.

(392) Hacı Halife, Arman Tercümesi, 667; Aynı şekilde Lostreniç, E. Caliphate, 146.

(393) Lostreniç, aynı eser; 152; aynı şekilde Kine, Asia Mineure, I, 332.

yet doğum yeri olan Malatya(394) da da aynı şekilde bir câmi (kubbe) namını anlatmaktadır. Bunlar gibi İstanbul karşısında Kadıköy ile (kâdî ve gâzî kelimelerinin söz olarak benzeşmeleri (395) birbirleriyle ilgili görüldüğü gibi Kız Kulesi menkabesinin bir şekli de bunun yapımına sebep olmak üzere Gâzî'yi göstermektedir. Rum vâlisi burasını-şüphesiz sonuçsuz olarak- kızını ve hazinelerini, müthiş Arap yiğidinden korumak için tahsis etmiştir (396). Seydi Battal Tekkesi yakınındaki Kırkkız Dağı (Kırk Bâkire Dağı) herhalde destandaki kırk prenses menkabesiyle ilgilidir (397).

Hüseyin Gâzi adının etrafında da buna benzer bir halk geleneği silsilesi meydana gelmiştir. Bunun merkezi galibâ Hacı Halife'nin (398) Hüseyinâbâd dediği Paflagonya'daki "Alaca" olup bu kelime Alaca nahiyesinin resmi adı olarak kalmıştır (399).

Malatya Seraskerinin kardeşi olan Hüseyin Gâzî, yöresel menkabeye göre, Ankara taarruzunda kesilmiş olan başını, şehrin bir buçuk saat doğusunda bir tepeye götürmüş ve orada ölmüştür. Burası üzerine bir tekke yapılarak anılmış ve on yedinci asırda çok kalabalık bir ziyaretgâh olmuştur (400).

Hüseyin'in ölümünün intikamını, oğlu Cafer Hıristiyanlardan Kırşehir yakınındaki kaleyi zapt ve kumandanı Şemas'ı teke tek çarpışmada (mübarezede) Müslüman etmek suretiyle almıştır (401). Bu sonuncunun adı da Alaca'daki Şemspor tekkesinde anılmakta olup burası Hüseyin'in daha başka meşhur bir mezar yeridir (402). Cafer (kasaba hattı üzerinde) adını taşıyan Tulum-pınar tekkesinde gömülü olan kahraman olsa gerekir (403).

(394) Hacı Halife, 660. Aynı şekilde Digenes'in de herhalde üç mezar vardır: Trabzon civarında, Girit'te, Karpatos'ta ve Kıbrıs ile Girit'te daha bazı âbidelerde. (Polites, Παροδοσις "I" 73, 74, 118-122, 132). Girit'i Araplarla şu anda tarihi Hıristiyan fâtihi Sarandapehis ise o kadar geniş bir ölçüde çoğalıyor ki dev anlamına gelen bir kelime oluyor.

(395) Evliyâ, Hammer Tercümesi, I 2, 78.

(396) Evliya, Hammer Tercümesi, I 2, 78.

(397) Ete, adı geçen eser , 89.

(398) Arman Tercümesi, 678.

(399) Murray'ın Asia Minor'ü, 20.

(400) Evliyâ, II, 228; Şimdi yalnız Ankara Bayramî dervişleri tarafından idare edilen bir türbe mevcuttur. Perrot, Galatie, I, 283.

(401) Ainsworth, Travels, I, 157; Barth, Reise, 74, 78. Şemmas destanında (Ete. zikredilen eser, 61) Battal tarafından Müslüman edilen bir keşiş olmak üzere görünüyor.

(402) Wilson, Murray'ın Asia Minor'unda, s. 36.

(403) (F.W.H).

Muhakkak tarihi bir şahsiyet olan başka bir Arap mücahidi de Abdulvehhab'dır ki mezarı, Sivas'ta ziyaret edilip yüceltilmektedir (404). Arap vak'a-nüvisleri (tarihçileri) bunun Milâdi 730-731'de Anadolu şehirlerinde şehit düşmüş olduğunu söylerler (405).

Bu şahısların hemen hemen hepsi Seydi Battal destanında zikredilmektedir. Bunda Hüseyin Battal'ın babası (406) Cafer- ki kahraman unvanını (407) almadan önceki Battal'ın kendisidir. Abdulvehhâb' da sürekli anılmaktadır (408). Fakat destanda savaşlar, genellikle (Hergan Kale) civarında toplanmaktadır. Burası tarih olarak Arap savaşları zamanında meşhur bir Bizans kalesiydi. 838'deki büyük kuşatmadan sonra Araplar tarafından tamamen tahrip edildiği için daha o zamanlar tarih sahnesinden silinmişti. Mevkii, Akronenos'un ki gibi ancak son zamanlarda ve Batlılar tarafından bulunmuştur. Yukarıda gördüğümüz gibi meşhur Arap mezarlarından hiç biri bu civarlarda yoktur. Fakat son zamanlardaki Arap tarihçileri galiba Amuryon ile Engüri(?)nin birbirine benzeyen Arapça isimlerini (409) karıştırmışlardır. Hüseyin Gâzi'nin vefatı sahnesi, destanda genellikle gösterilmeyorken mezarnı Ankara civarında göstermeleri bununla açıklanabilir (410).

İbni Batuta, Anadolu'da (Aydın Vilâyetindeki) Tavas'ta (411) ve Sinop'ta (412) olmak üzere Battal menkabeşiyle ilgisi olmaz görünen daha birtakım Arap anıtları anılmaktadır. Bunlardan biri Peygamber'in sahâbelerinden Suheyb'in doğduğu yer, diğeri Bilâl-i Habeşî'nin mezarına ait birer anıttır. Bilâl-i Habeşî'nin diğeri bir kabri de herhalde belgeli olmasa bile, hiç olmazsa Sinop'takinden daha eski olan Şam'da gösterilmektedir (413). Bütün bu şimdiki kadar söylediklerimizden anlaşılıyor ki Anadolu'daki Arap mezar ve anıtları, her ne kadar bir çok durumda tarihi şahısların ve Arap savaşları gibi büyük olayların hâtıralarını ebedileştirmekte ve aynı zamanda bu savaşların gerçekleştiği alanı belirsiz bir şekilde göstermekteyse de hemen hemen mu-

(404) Cuine (Kine), Asie Mineure, I, 169.

(405) Kitâbü'l-Uyûn, Brooks'un El-Hâkâtî. J.H.S. XVIII, 200: Abdulvehhâb'ın vefatı tarihi et-Tayrî tarafından ertesi sene olmak üzere gösteriliyor (Milâdi 923, aynı yerde)

(406) Ete, adı geçen eser, V.

(407) Aynı yer, 57; Evliyâ, I, 27.

(408) Aynı yer, 37 ilh.

(409) Lostreynic, E. Caliphate, 153.

(410) Ete, adı geçen eser, 11.

(411) Sanginetni Tercümesi, II, 277.

(412) Sanginetni Tercümesi, II, 349; Evliyâ, II, 38.

(413) Lostreynic, Palestine, 272.

hakkak bir şekilde uydurmadılar. Anlaşıldığına göre geleneksel yerler hep ilham yoluyla ortaya çıkarılmış ve yazılı kaynakların gayri ilmî olarak kullanımıyla veya sadece akıcı ve dalgalı geleneklere dayanarak bulunmuşlardır (414).

Bu bakımdan bunlar, bize Arap seferlerine ait bağımsız topoğrafik şahitlikler veremezler. Bundan başka şu yön hatırlanmalıdır: İbni Batuta'nın daha on dördüncü asırda iki Arap anıtını kaydetmiş olması bu gibi anıtların daha Selçuk döneminde aranmış ve bilinmiş olduklarını gösteriyor. Bunların hepsinden en eskisi, Peygamber'in çağdaşlarından İmrü'l-Kays'ın mezarıdır. Bu on üçüncü asrın başlarına ait coğrafyacılarından Yakut tarafından Ankara yakınında gösterilmiştir (415). Geleneğin rivayetine inanmak lâzım gelirse, Seydi Gâzi'nin türbesi de aynı devirde bulunuyor.

Bu gibi mezarların bulunmasına sebep, şuurlu veya şuursuz bir şekilde siyâsîdir. Irak fâtihinin kafasının içinde, fethedilecek arâziye ait daha eski bir hak iddiâsını besleyecek bir fikir yatıyordu (416). İstanbul'un Araplar tarafından kuşatılması zamanındaki büyük gâzi Eyüp'ün mezarının fiilen 1453 kuşatması sırasında rûhânî bir ifşâ yoluyla bulunmuş olduğu söylenir (417). Aynı şekilde Süleyman'ın (1534'teki) Bağdat kuşatmasında da –ki burada dinî düşmanlıklar, askeri teşvik için kullanılabilirdi- Şi'î mezhebi elindeki şehrin duvarları içinde Sünnî imâmı İmâm-ı A'zam'ın mezarı bulunmuştu (418).

Eyüp'ün mezarı meselesinde (Herhalde bütün bu tür buluşlarda) bulan kişi dindar bir şeyhti. Biz doğu âleminde rüyâ ve yorumların çok etkilerini aklımızda tutarsak dindar ve inançlı bir mutasavvıfın doğruluk ve samîmiyeti konusunun, münâkaşa edilemeyeceğini iyi biliriz.

(414) Zamanımızda Yozgat'la Kayseri arasında, bir Battal efsanesinin başlangışı Barth tarafından (Reise, 153) fark edilmiştir. Burada Dördüncü Murad (1623-40) devrine mensup ve Battal unvanı taşıyan tarihî bir şahsı efsanevi kahraman ile karıştırmışlardır.

(415) H.S. XXI, 6, 7 Brooks'un katkıları.

(416) Gerçek bir kabir de böyle bir davaya esas olabilir. Halife Me'mûn'un Tarsus hudut şehrinde gömülmüş olması, böyle bir maksat dışında anlam taşımaz. (Lostreniç), E. Chalifate, 132-3).

(417) Hammer-Heller, His. Emp. Ott., II, 595 (Burada Hammer Antakya önünde kutsal mızrağı bulmaları örneğini kaydeder); Bakınız Evliyâ, I 2, 35, Fakat bu olay, kuşatmaya ait çağdaş eserlerden hiç birinde anılmıyor. (Mordtmann, Belagerung K'pels, III) Herhalde biraz sonra gerçekleşmiştir (Bakınız Kantemir, Jengier Tercümesi, I, 106, Davson, Tableau, I, 305). Hikâyenin yeni bir şekli S. Adamson tarafından Harper'de (Haziran 1913, s. 30 ve devamında) Adı geçen olup burada, Ümmü Harem ve Seydi Battal mezarları meselelerinde olduğu gibi bu yerlerin kutsallıklarının ilk keşfi, çobanlara yükleniyor.

(418) Hammer-Heller; Hist. Emp. Ott., V, 221.

Fakat Ümmü Harem, SeydiBattal ve Eyüp örneklerinde gördüğümüz gibi bu gibi menkabelerden en iyi gelişmiş olan örnek, bu gibi keşiflerde iki etken ortaya sürer: Kendisine mevkiin kudsiyeti dışından bir keramet ile gösterilen çoban ve irfanına göre gördüğü rüyayı yorumlayıp ona göre davranan ârif bir kişi. Her ikisinde sonuç rûhî bakımdan doğrudur. Saf gönüllü ve inançlı köylü için haller ve şartların tesadüfî bir karışımı âdî bir keşfe dîni bir renk verir. Uzaktan mezara benzeyen herhangi bir şeyde gömülü bir azîz farz ettirir (419). Ondan sonra âlimler için bu azîze, bir isim ve tarihî bir temel vermek kalır.

TÜRK TARİH VE HALK MENKABESİNE DAİR TETKİKLER (420)

I. Kara Osmanoğlu'nun Ortaya Çıkışı (421)

I

On sekizinci asrın tamamı ve on dokuzuncunun bir kısmı zarfında Anadolu'da Saruhan eyâletinde hüküm sürmüş olan Kara Osmanoğlu sülâlesi yalnız Türk tarihinde geniş bir yöresel hakimiyet kazanmış ve bunu elde tutmuş değil, belki iktidâr mevkiini koruduğu bütün müddetçe, aile dayanışmasını ve filozofça idareyi akıl etmiş olmak bakımından özel bir yer işgal etmektedir. Söz konusu asırlar içerisinde sultanın hakimiyetine karşı isyan edip de istiklal iddiasında bulunanlar içinde pek azı bu iddialarını ırsileştirebilmişlerdir. İçlerinden hiç biri Kara Osmanoğulları kadar, haklı bir şekilde idareleriyle, mâlikânelerini fakirlik ve perişanlıktan, Roma İmparatorluğundan beri görülmemiş bir bayındırlık derecesine yükseltmiş olmakla gurur duyamazlar.

Bu büyük Türk hânedanının (422) gerçek veya efsanevî, tarihî halk geleneğinin nasıl ortaya çıktığı ve bunun tarihî gerçek ile ilişkisi hakkında ilgi çekici bir örnek teşkil etmektedir. Çünkü burada gerçekle hayal arasındaki tezatları kıyaslama, hatta efsanenin gelişmesinin izlerini bile takip edebilmek fırsatına sahip bulunmaktayız. Bu gün bile henüz sönmemiş olan sülâlenin ortaya çıkışından sonra geçen yüz elli seneden az bir zamanda gerçek kaynağı tamamen meçhul kalmıştır. Bunların gerçek tarihi yerine birtakım tamamen efsanevî olaylar ve kaynaşmalar konuluyor ki bunlar sayesinde sülale, eskiden olduğundan daha aşağı kalmayan bir itibar ve güce ulaşıyor.

II

Tarih olarak Kara Osmanoğlu'nun ortaya çıkışının temeli geniş ölçüde yapmış olduğu başarılı haydutluklar sayesinde on yedinci asır sonlarında kurulmuştu. İzmir'deki Flemenk kolonisine

(419) Amasya'daki Hulkat Gâzî türbesi Cumont, Stud. Pont, II, 169 Kahramanın yatmakta bulunduğunu söyledikleri (eski) lahdin bulunuşundan başka bir şeye dayalı olmasa gerektir. Aynı şekilde Karbatos'ta da iki eski lahdin Digenes Akritas ile karsına ait oldukları var sayılır (Polites, Παράδοσις I, 122.

(420) B.S.A, XIX, 198-220.

(421) B.S.A, XIX, 198-203.

(422) Şâir Bayrın, Bryde of Abydos (1813), VII'de bunun adını zikreder (F.W.H)

mensup Rahip Heyman galiba 1707 (423) de Aydın'ı ziyaret etmiş ve orada asıl Kara Osmanoğlu'nu vilayetin vâlisi olarak yerleşmiş bulmuştu. Diyor ki: "Bu paşaya Osmanoğlu diyorlar. Bu birkaç sene önce dört bin atlıdan oluşan bir eşkiyâ gurubunun reis olarak memleketin her tarafını istila ile zenginlerden vergi almış ve her tür zorlama ve zulüm yaparak bütün Anadolu'yu titretmiş olan adamdır. Bununla birlikte padişah, sonunda kendisini herhalde başka bir sebepten çok korku dolayısıyla affetmiş ve ona bu pek önemli mevkii başışlamıştır (424)."

Aynı hikâyeye, küçük değişikliklerle ve biraz daha kahramanlık çerçevesi içinde Şovazol Gofye tarafından söylenmektedir. Altmış sene önce, Kara Osman, mahallî "ağa"nın hizmetinde sıradan bir insan iken bir ordu ve bir müfreze teşkil etmiş, Bergama'yı ve gitgide bütün vilâyeti zabt etmişti. Başarsına karşılık Sultan tarafından idam edilmiş, fakat servesi oğulları arasında sülâlenin devamını sağlayacak bir şekilde kullanılmış ve kardeşi Bergama Ağa'lığına kadar yükselmiştir (425).

Bu iki rivayetdeki mahallî değişiklikler hayret uyandırmamalıdır. Bu mntakadaki her geniş ölçüdeki eşkiya reisi İzmir'e giden iki büyük kervan yolunu –Gedos ile Menderes vadilerini- tutarak bunların aralarındaki dağları hareket üssü (icâbında sığınak) edinmeyi düşünmüştür.

Manisa başkentleri ve Bergama mntakalarının ikinci şehri olduğundan, özellikle Kedos (Gediz) vâdisiyle ilgiliydi. Kara Osmanoğlu'nun doğuşu hakkındaki ihtilafı galiba Şovazol Gofya'nın ve ya ona haber verenin, Kara Osmanoğlu'nun isyanıyla Gedik Mahmûd Paşa'nın 1589'daki isyanını karıştırmış olmaları ile açıklamak mümkündür (426).

Tarih uyumsuzluğu ise bundan daha mühim değildir. Çünkü iki kaynaktan hiç biri açık değil (427). Herhalde ilk Kara Osmanoğlu'nun ortaya çıkışını mudaka 1697'ye doğru olmak üzere kabul edebiliriz. Edmond Chishull 1699'da Manisa taraflarında dolaşırken bu şehre Osmanoğlu tarafından esirler gönderildiğini söylüyor (428). Bundan, Osman'ın bu mntakada (Bergama'da) (429) bir süre yerleşmiş olduğu anlamını çıkarabiliriz. O zamana ait Türkiye'den gelen haber mektupları 1696-1697 senelerinde Anadolu'da ciddi bir isyandan söz ederler.

(423) Daha sonraki iki gezginin seyahatnamelelerini kendisinininkiyle karıştırmış olması dolayısıyla Heyman'ın seyahatnamesinden bu söylenen olayların gerçek tarihini bulmaktaki zorluklar hakkında Vivien Dosenmarnen'in Anadolu'daki Kitabiyat, Numara 91'e (Desc. De l'Asie Mineure, II ve Jöcher'in Gelehrtenlexikon, 787 f'e kadar (s.398) İzmir'de rahip bulunduğu anlaşılıyor): 1708'de Şam'da bulunuyordu (s.194).

(424) Travels (Londra, 1759), I, 122: Bu bölüm Arundell, II, Travels, 220'de tamamen nakledilmiştir.

(425) Voyage Pittoresque, II, (1809), 37.

(426) Bunn için bkz. Hammer-Heller. Hist. Emp. Ott, XII, 274-276; Rikolt, Hist. of the Turks.

(427) Şovazol'un kaynağı 1757'e kadar yayınlanmamış olan Edmond'un kitabı olsa gerektir.

(428) Travels, s.9.

(429) Bergama halkı haydutlukla meşhurdur. Rikolet, buraya geldiğinde şehir çöküşteydi. (Greek Church, 65). Eski şakıyı polis müdürü yapmak, bugünkü Türkiye'de bile garip bir iş değildir.

Bu tarihlerde Avrupa hudutlarındaki savaş Bâbüâli (Başbakanlık) için Anadolu'ya asker sevkini imkansız kılmaktaydı. Bu sonuncu senede, âsiler'in reisine –ki adı hiçbir yerde zikredilmiyor- cephe-de bir kumandanlık verilmek suretiyle bir dereceye kadar yatırılmıştı (430). Savaş 1699'da Karlof-ça Anlaşmasıyla bitmiş ve o sene Manisa'da bulunan Çiřhol, Osmanoğlu'ndan söz etmiştir.

III

1671'de, herhalde daha Kara Osmanoğlu'nun adı işitilmezden önce, o zaman İstanbul'da bir manastır reisi olan Thomas Smith yedi kiliseleri dolaşıyordu. Bergama'daki bir hamamda kabartma halinde atıllarla süslü büyük bir mermer vazö gördü (431). Bu vazö sonraları nasılsa (1837) Fransa hükümeti tarafından (432) elde edilmiş olup şimdi Louvre'dedir (433).

Bunun naklinden (1828) bir iki sene önce yine hamam binasında "Mac Ferlane" tarafından görülmüş ve hamam sahibi tarafından kendisine, şöyle bir hikâye anlatılmıştır:

"Ailemde bulunan bir söylentiye göre bu vazöyu elde eden ceddimiz bununla birlikte daha beş tane bulmuş. Bunların her biri büyük miktarda altın, gümüş sikkelerle doluymuş. Kanunlarımız göre böylece toprakta bulunan bütün gizli hazineler hukukan Sultan'a aittir. Buna göre ceddim namuslu bir adam ve vatansever bir Osmanlı olmak sıfatıyla, bu bulduğu şeyleri hükümete bildirmiş. İstanbul'dan gelen talimatta vazöların beşini teslim edip birini kendisine alması bildirilmiş. Fakat altıncı vazöunun hibesinde sikkelerden bahsedilmemiş. Ceddim bu altıncıdakilerden almış ve öncekilerin içine ilave etmiş. Vazöyla birlikte hazineyi de koruması fikrinde bulunan Sultan, bundan ö kadar memnun olmuş ki ceddime küçük bir "tumar" vermiş ve bunun oğuldan oğula intikali ve ö civardaki mıntakanın ürünlerinin resmî öşrünü devlet adına toplaması hakkını bağışlamış. Eğer ben bu vazöyu elimden çıkartsam mülklerimi ve ayrıcalığıma kendisine borçlu olduğum bir serveti heba etmiş olurum (434).

Bu hikâye, folklor bakımından bazı ayrıntılarında biraz şüphelidir. Meselâ 1.67 çapındaki Bergama vazösu, gömülmüş bir hazine için depo olmaya hiç de uygun değildir. Fakat doğuda itibar bulmayacak hiçbir mübalağalı define hikâyesi yoktur. Âdil hükümdar ile sadık teba da maalesef gerçek hayattan çok efsanede bol bol tesadüf edilen şahıslardandır.

(430) Mercure Historique, 1697, 264: Anadolu'daki isyanlar 1696 Haziran ile 1697 Temmuz arasında çeşitli mekruplarda zikredilmektedir. Bakınız Rikolet, History, III, 548, Hammer-Heller, XII, 297 (İsyan 1695'te başlamıştı).

(431) Septem Ecclesiarum notitia (Otraht, 1694), 15 vazöunun bir sene önce Rikolet tarafından bulunmuş olduğuna anlaşılıyor (Bakınız Spon, Voyage, I, 261 (Rikolet'in gezisinin tarihi için B.S.A, XII, 210).

(432) Teksiye, Asie Mineure, II, 232.

(433) Reinach, Repertoire, I, 73; Cat. Som. Des Marbres.

(434) C. Mac. Farlane, Constantinople in 1828, I, 311.

Hikâyenin Teksyeye tarafından hamam sahibinin sözüne dayanarak söylenen ve kısmen inanılan son şekli, aynı yol üzerinde biraz daha ileriye gitmiştir. Burada, yalnız söz konusu Sultan'ın adı ve rilmekle kalmamış, hattâ Kara Osmanoğlu'nun gösterişinin kaynağı da bu hazîne ile açıklanmıştır.

Teksyeye'nin rivayeti şu şekildedir: Yerleşme yeri Karasi'de olan Bergama Beyi Sultan Orhan (1326-1360) tarafından katlettilerilerek Bergama'da mülkü alınmıştı. Fakat bu sıralarda Osmanlı Sultanları büyüyen imparatorluğun büyük derebeylerini kolayca yok edemiyorlardı. Karasi neslinden Kara Osman adına biri Bergama civarındaki Berihar arazisinde –ki orada hâlâ ailesine taraftar olanlar bulunuyordu – inziva halinde yaşamaktayken büyük çapta üç tane mermer vazoye bulunmuştu. Bunlar, söylentiye göre altın doluydu. O zaman tahtta Birinci Murat (1369-1389) bulunuyordu. Kara Osman, vazolardan en büyük ikisini Sultan'a göndermiş, o da buna karşılık ona, Bergama'yı "hâs" olarak bağışlamıştı. İşte son zamanlara kadar Bergama ve Güzelhisar paşalıklarında hüküm süren Kara Osmanoğullarının kaynağı budur. Sultanın iki vazosu tezyînsizdi. Bunlar, İstanbul'daki Ayasofya Câmii'ne konulmuşlardı. Orada bunları görmüşümdür... Boyları 1.80 metreden biraz fazladır. Üçüncü vazoye İslamiyette yasak olan insan suratları ve hayvanların nakşedilmiş olması bakımından, dîni kullanıma elverişli değildi. Kara Osman bunu, içinde bulunduğu hamamla birlikte çevresindeki sadık kullarından birine vermiş ve bu vazoye onun evladı için bir mülkiyet belgesi olarak kalmıştır. (435) Bu son rivayet şekli halk geleneğindeki mantıksız uydurmaclığı göstermektedir. Bu gelenek, hamam sahibine zarar vermeksizin seçkin yöresel sülaleyi, seçkin Bergama'daki vazoye ile Ayasofya'daki yine seçkin fakat öncekine hiç benzemeyen iki vazoya bağlıyor.

Gerçekte ise Bergama vazosu, hiç şüphesiz Yunanîdir. Ayasofya'daki vazoların Bizans eserlerinden olduğu Lethaby tarafından söylenmiştir (436). Hafız Hüseyin (437), bunların Üçüncü

(435) *Asie Mineure*, II, 231. Vazoların bulunuşunu "İstanbul'un fethinden biraz sonraya" Türkçede "Pek çok zaman evvel"e koyan, buna benzer bir hikâyeye 1826'da "Prokes"e "eşraftan bir türk" tarafından kendi ecdadına yakıştırlarak rivayet edilmiştir. (Denk würdigkeiten, iii, 327). Vazoye hakkında bir rivayet (ki bulunan dördüncü birinin Bergama, birinin Ayasofya ve birinin Bursa'da olduğu" da C.B.Elliott tarafından zikredilmektedir. (1838, *Travels*, II, 128).

(436) S. Sophia, 84; Vazolar Kahire'de abdest için kullanılan "zer" denen küplere benzetilebilir. (Migeon, *Art. Musulman*, 69). Bunlar da Ayasofya'dakiler gibi aşağı kısımlarında "tap"larla mücehhezdir. Letabi'nin gösterdiği benzer örneklerin ispat ettiği gibi Bizans zamanlarında da kullanılıp *Κολύμβιον* denilen bu tür Bergama vazosununkinden çok farklıdır. (Neale, E. Church, I, 215). Bu kullanım tarzı bakımından funeral banquet tipindeki "sitel"ler üzerinde yüksek ayaklarda duran "krater"lere benzer (Ör. Taşöz sitesi, *Jahrbuch*, XXVIII, levha 26).

(437) *Jardin des Mosques* (XVIII) Hammer-Heller Tercümesi, *Hist. Ott. Emp.*, Gösterilen kelime "havuz"dur. Paspatis (*Βυζ. Μελεται*; 43) Teksyeye'nin rivayete vakıf olup Πιθηόι diye tercüme eder. Letabi'ye göre Ayasofya'daki vazolar ilk önce 1954'te kaydedilmiştir.

Murad (1584-1595) tarafından verildiğini söylemiştir. Bu sonuncusu, bir çok Türk Sultanları gibi, tahta geçmezden önce, Manisa'da oturuyordu. Fakat Teksiye bu hikâyeyi İstanbul'a getirmezden önce Bergama vazosuyla Ayasofya'daki vazolar arasında mevcut bağlantı, açık de-ğildi (438).

Sultanın adına gelince...Anadolu geleneğinde (hepsini Alâeddîn sayan Konya yöresi müstesna olmak üzere) bütün sultanların, Dördüncü Murad'ın (1623-1640) İran seferine giderken Ana-dolu'dan geçişi sırasında bırakmış olduğu etki dolayısıyla Murad ismini alması âdetir (439). Sa-ruhan mintakasında bu ismin iki doğuşu vardır. Çünkü Manisa'daki her iki selâtin câmii üçün-cü Murat (440) tarafından yaptırılmış olup onun adını taşımaktadır.

Birinci Murat (1360-1389) herhalde tarihî Karasi hânedânının yok oluş tarihi olan (1355'ten) pek uzak olmaması bakımından Teksiye tarafından olayın kahramanı sıfatıyla tercih edilmiştir. Kara Osman ile Karaman Beyliği hânedânının isimleri arasındaki benzerlik sonucu "Karasman" gibi –ki bundan Karasi'ye bir adımda geçilebilir- yanlış bir şekle girmiş ve Bayrın ile diğer ya-zarları Kara Osmanoğlu sülalesine büyük bir uğur verme hususunda yanlışlıklara yöneltmiştir. Fakat gördüğümüz gibi, hânedânın kurucusu, sadece Osmanoğlu olup 1699 'da daha hayatta idi.

Hikâyenin son şekli, bize geldiği zaman Kara Osmanoğulları, ıslahatçı Sultan Mahmûd tara-fından iktidarları yok edilmiş olduğu için artık hüküm sürmüyorlardı. Hanedan daha bir iki sene fazla yaşamış olsaydı bu hazîne küpleri, onun cedlerinin birinin Kostantin'den önceki putperestler veya daha eski zamana ait Cenevizler devrinden kalma bir depo olarak görüne-cekti (441).

(438) Paspatis tarafından aynı yerde ve Letabi'nin aynı eserindeki eke göre 1487'de Ayasofya'yı tamir eden Fossati tarafından zikredilmektedir.

(439) İbrahim Paşa 1833'te Kilikya'yı işgal ettiğinden beri efsanevî bir kahraman olmuştur. Gerçekten Kilikya kapılan civarında yol boyunca giden hemen hemen bütün düzenli ve bayındır bina ve kurumların sahibi sayıl-maktadır: Ramsey, Geog. Journ, XXII (1903), 371 ilh.

(440) Hammer-Heller, Hist. Ott. Emp., II, 315; Gine, Asie Mineure, III, 307.

(441) Ceneviz (Cenevizliler), Türk halk menkabesince galiba"cin" kelimesiyle olan benzerliği sebebiyle Yunan-lılar için Truva'dan önceki nesiller gibi bir şeydir.

2. Kırklar (442)

Türk coğrafya terimlerinde bazı "yuvarlak" sayılar, düzenli olarak kişisel bir anlamda kullanılmaktadır. Bunlardan en önemlileri "sayısız" anlamında "bin bir" ile aynı tarzda "çok" anlamında "kırk" kelimeleridir (443). Birincilere örnek, İstanbul'daki "Binbir Direk sarmıcı" ve Likaonya (güney Konya civarı)daki "Binbir Kilise"dir. İkincisi için de Kırk geçit (Rumca Saranda poros) adındaki pekçok nehirlerle, "Kırkağaç" kasabası; "Kırkgöz" denilen kaynaklar, Kırkin, Kırk ev ve saire gibi bir çok örnekler verilebilir. Bu yukarıdaki çeşitlenmeyi kırk kelimesini çok anlamına aldığımız zaman kendi kendine anlaşılabilir isimlerle yan yana sadece "kırklar" (444) (Rumca saranda) (445) diye adlandırılan bazı yerlerde görüyoruz. Bunlar özellikle Pontus'ta (446) pek çoktur. Gerçi daha başka yerlerde de mevcuttur. Meselâ (Misya) Bursa mıntakalarında, ki burada "kırklar" isimli hiç olmazsa iki köy (447) ve karye (Saruhan tarafları) vardır. Burada da eski Lorima (448) yakınındaki kilisenin harabelerinin bulunduğu bu isimde bir yer vardır. Nihayet Knidos (449)'un doğusunda bir eskimezara bu isim verilmektedir. Aynı şekilde (Kırkdağ değil) "Kırklardağı" gibi öncekiler tarzında, kırk kişi ile ilgi arz eden isimler de henüz tamamen meçhuldür. Bu "kırklar"ın açıklanması gerekir.

Biz burada özellikle Türkiye ve yakın doğudakı kırkları dikkate alacağız. Dinî ve din dışı bir çok hususlarda kırk sayısına (kırk gün ve saire) ve kırklar gurubuna (kırk kişi ve saire) adım başında rastlıyoruz. Türk halk masallarında kahramanın düğün şenliği düzenli olarak kırk gün kırk ge-

(442) B.S.A, XIX, s.221-228.

(443) Kırktan aşağı sayılar içinde "beş" garip bir müstesnâ rakamdır. (Bakınız Walpole, Travels, 205 ve Arundell, Asia Minor, I, 75) Genellikle kesin sayısal kıymetlerini korurlar. Buna dayanarak "beş" in "birkaç", "iki üç" anlamına geldiği anlaşılıyor. Kırk gözle tabii bir şekilde sayıyla bilinenden daha büyük bir miktarı takdir eden ve bin bir ise hiç sayılması imkanı olmayan bir adedi, üstü örtülü olarak ifade eder.

(444) Kırklar kelimesinin sonundaki çokluk eki, kelimenin sıfat değil isim olduğunu gösterir.

(445) Yer adı olarak kullanılan kırktan başka sayılar için bakınız: Konya Civarında, Huart, Konia, 126) Dokuz ki bunun tam adı dokuz Han Dervend (Dokuz Han Menzili " olduğunu, nasılsa biliyoruz. Ayaslog ile İzmir arasındaki Tryanda (τὰ Τριάνοντα , Dukas, 193 b) Genellikle Romalılar Caddesi üzerindeki 30 değirmen taşının hatırasını doğruladığı şeklinde yorumlanır. Fakat şurası da akıldan tutulmalıdır ki aynı adda Rodos'ta da bir köy bulunduğu halde böyle bir izâh, burası için mümkün değildir.

(446) B.C.H. 1909, 27'de Greguvar, Mel. Fac. Orient (Beyrut), 1911, XXXVIII'de Jerphanion.

(447) 1) Bergama civarında, 2) Balya'nın batısında (Philippson, Karte des W. Kleinasien, Sonuncusu, eski bir yerdir (Philippson, Reisen und Forschungen, I, 37).

(448) Chaviaras, Παρνασσός, XV.; 537 ve devamı.

(449) Halliday, Folklore, XXII, 218.

ce sürer. Doğum (450), evlenme (451) ve ölümden (452) sonraki kırk gün, buhranlı devrelerdir ve 7 Teşrini sani ile 5 kanunu sani arasındaki kırk gün zarfında fena ruhlar, çok faal bulunurlar (453). Haramiler, cadılar cinler, periler kırk kişilik çeteler halinde dolaşırlar (454). Aynı sayı sihir konularında tekrar görünür (455).

Gerek Hıristiyan ve gerek Müslüman dini folkloründe bu sayıya sürekli rastlanır. Hıristiyanların büyük perhizleri kırk gündür. Halvetî dervişleri de aynı şekilde nafile oruç ve çillelerini, kırkar gün olmak yaparlar (456). Mevlevilikte bin bir günden ibaret olan ilk dervişlik kırkar günlük devrelere bölünmüştür (457).

Peygamber'in kırk hadisi (458) ilh. Vardır. Şahıslar sayısına gelince... Bunda da kırk cadı, kırk cin..ilh gibi dünyayla ilgili guruplara karşılık dinde kırk veliden meydana gelen sayısız guruplar buluyoruz. Hıristiyanlar tarafında bunların en önemlisi Sivas (459) Sebaste 'deki Kırkşehid'lerdir. Bunlar daha on altıncı asırda (460) şehir çevresinde yeri gösterilen gölde ölümlerini bulmuşlardır. Bunların şehitlikleriyle ilgili kaplıcalar, bugün de gösterilmekte olup (461) meşhur mezarları da Ermeni kabristanındadır (462).

(450) Carnoy ve Nikolaides, Trad. Pop. De l'Asie Mineure, 308-310.

(451) Aynı yer, 315.

(452) Aynı yer, 324.

(453) Aynı yer, 305.

(454) Mister Helidey'in lutfuyla haberdar olduğum Kunos'un Türkische Volksmarchen aus Adakale ait iki not (84, 90) Kırklann, Türk folkloründeki bir ruhlar gurubu olmak üzere tanındığını , fazla ayrıntı vermeksizin kabul etmekle biraz ileri gidiyor.

(455) Bakınız, Abbott, Macedonian Folklore, 229 (Kırk Adımlar) Blunt, People of Turkey, II, 257. (Kırk çocuğun yağından yapılmış mum); D'Ohsson, Tableau, I, 241 (Cenazeyi mezarlığa kadar taşımak kırkgünahı affettirir); ve önceki eserler.

(456) D'Ohsson, Tableau, II, 308.

(457) Huart, Konia, 203.

(458) D'Herbelot, Arbain (Erba'in)maddesi: Kırk sayısının kullanımına eski Yunan âyinlerinde de rastlanır. Bu, Sami bir kaynaktan gelmiş görünüyor. (Archiv f. Religionsw, 1909, 207). Nasıl ki aynı şeyi bugünkü Yunanistan ve Türkiye'de ve bir dereceye kadar Latin hıristiyanları da kabul etmiştir; Kırk günlük endüljanslar Roma kili-sesince pek bilinirdi.

(459) Synax, CP, Mart, 9.

(460) Khitrovo, Itin. Russes, 245.

(461) Cumont, Stud, Pont, II, 225. Gölün kenarındaki hamam, soğuktan donmuş şehitleri kendilerine getirmek için kızdınılmıştı. Burası genellikle Sivas kırkları tipinde tasvir edilmektedir.

(462) İzmirli Mösyö Ekisler tarafından Sivas'ın kırkları Ermeniler tarafından yüceltilmekte olup bunlarca Karason Manog (kilisenin) kırk çocuğu diye bilinir. Eynsvors'ün Sivas'ta ziyaret ettiği (Travels, II, 12) Kırklar Manastırı

Kırk ermiş e ait daha başka guruplar Sînâ (463), Edirne (464) ve Malatya (465) ile ilgilidir. Müslümanlar tarafında da yeryüzündeki kırk ermiş (466), kırk abdallar (467), kırk kurban (468), Aya-sofya'da görünen kırk azîz (469) Kudüs'teki Mescide'l-Aksâ'da yöreselleştirilmiş olan Kırk Şahid (470) Şam'daki Kırk Sahabeye (471), Dicle üzerinde bulunan Tıkrit'te (472) Remle (473) ve Boğaziçi'nde Horozköyü'ndeki (474) kırk veliye rast gelinir. Aynı şekilde yine Boğaziçi'nin Asya tarafında Akbabacıvanında kırk kadın evliya (kırk sultan) ziyaret edilip Kendilerine saygı gösterilmektedir (475). Kırk evliya fikri Müslümanlar için yabancı olmadığından bunların, aynı adı taşıyan Hıristiyan tapınıcılarından uzak durmalarından çok, buralara yaklaşmaları pek tabiidir.

Sînâ'daki kırk azîzin Hıristiyan oldukları halde, mutaassıp Birinci Sultan Selim (476) tarafından özel bir hürmete mazhar oldukları ve Sivas'taki kırk evliya adına olup bunların kalıntısının bulunduğu manastır ve kiliselerden hiç olmazsa biri kırklar tekkesi adıyla İslamiyete kabul edilmiştir. Pontus taraflarında Zile civarında, çok eski Sarin olan bir köyde yerleşmiş bu tapınak, gerek Hıristiyan ve gerek Müslüman hacılar tarafından ziyaret edilmektedir (477). Ancak 1571'de Türkler

herhalde Ermeni idi. Batıda bunlar daha Roma'daki S. Maria Antiquae'deki eski resimler arasında görülmektedir. (B.S.R., Papers, I, 109).

(463) Baedeker, Syrien, 205; Agnes Levis, Horae Semiticae, III.

(464) Synax. CP. I Temmuz, 10 fakat Sivas'ın evliyası, diğer yerlerde olduğu gibi Edirne'de de 9 Martta kutlanılmaktadır (Θεολογική Επετηρίς), I, 32 VE DEVAM). Özellikle Edirne mıntakasıyla ilgili olan Aynoroz'daki Horopotamos Manastırı, aynı günde yortu yapmaktadır.

(465) Procopius (de Aed, I, 7) İstanbul'da kalıntısının bulunduğunu zikrediyor Synaxaron da 21 Temmuzda Midilli'deki üç aziz zikir edilmektedir. Fakat Malatya'da kırklar geleneği ve bunların kalıntılarının bulunduğu kilise halen mevcuttur. (Texier; Asie Mineure, II, 35). Türkiye ve Roma'daki kırk Hıristiyan azizi için bakınız Delehaye, Culte des Martyrs, 278, 281, 319.

(466) D'Ohsson, Tableau, I, 104.

(467) Hammer-Hiller. His. Emp. Ott., I, 156.

(468) J.P. Brown, The Dervishes, 163.

(469) Evliyâ, Travels (Hammer Tercümesi), I 1, 60.

(470) Syrien, 60.

(471) Aynı yer, 317, Pocock, Descr. Of the East, II, 12.

(472) G.L.Bell, Amurath to Amurath, 217.

(473) Bedeker, Syrien, 13.

(474) Evliyâ, Travels, 12, 73.

(475) F.W.H.

(476) Athos. P.Meyer, 63 ve devamı. Sultan Selim, mutaassıp Sünnî bir Müslüman idiye de Hıristiyanlara karşı daha fazla (söylendiğine göre) Rum eşinin etkisiyle serbestlik tanıyıcıydı. Bakınız, özellikle Hist. Pol.(Crusius, urcograecia, ηνέωξε καὶ ναοὺς ἡμετέρους, οὐ ὕπερ ἀπέκλεισεν ὁ πάτριουτοῦ :

(477) Gregoire, B.C.H. 1909, 25 ve devamı ve Pont, Stud, III, 243) Aynı şekilde Mel. Fac Orient, 1911, XXXVIII.

tarafından fethedilen ve halkı daima çoğunlukla Hıristiyan bulunan Kıbrıs'ta da bir Kırklar Tekkesi vardır. Lefkoşa (Nicosia) civarındaki bu tapınak da dışarıdan Müslüman olmakla beraber aynı şekilde gerek Hıristiyan ve gerek Müslümanlar tarafından ziyaret edilmektedir (478). Yukarıda zikredilen Müslüman kırklarından hiç olmazsa bazılarının buna benzer bir Hıristiyan geçmişleri olsa gerektir. Özellikle Tikrit, onuncu asra kadar (479) yakın bir zamanda büyük bir manastır olan bir Hıristiyan merkeziydi. Remle'deki kırklar da Hıristiyanlar tarafından benimsenmektedir.

Türkiye'deki Kırk Kilisede de böyle bir gelişmenin izleri vardır. Şehrin adı, ilk bakışta sanılacağı gibi kuvvetle muhtemeldir ki Kırk kilise'den değil, belki de civardaki Edime şehriyle bağlantılı bir Kırk Azizler Kilisesi'nden doğmuştur. Bu varsayılan kilisenin adı ve yeri herhalde bugünkü ve dış görünüşüyle Müslüman (480) Kırklar Tekkesi olarak hatırlanmaktadır. Şehrin adının doğru ve imlası Kırk Kilise değil Kırk Kimse olduğu, çünkü şehrin, bir zamanlar adlarına küçük bir mescid veya duâgâhın hediye edildiği yerden bazılarının yerleşme yeri olmak üzere kutsal tutulmakta olduğu hususundaki Türk söylentisi de anlamlıdır (481).

Kırk Kilise'nin doğrusu Kırklar Kilisesi ise daha başka benzer hallerin aynı tarzda yorumlanabileceği açıktır. Özellikle Bergama civarında bir kasabanın ve Truva civarında (482) bir köyün adı olan Kurkağaç da sadece kırk ağaç veya kırklar ağacı şeklinde kutsal ağaçlar müslüman ve Hıristiyanlarca pek bilinir ve Trakya limanlarından biri olan Dede ağaç (Evlıya ağacı)na böyle birisi ismini vermiştir (483). Adalya civarında Kırk Camii (Kırklar Camii) denilen köyün ismi de bu Kırklar Tekkesi sınıfına dahil olur (484). Burada, bildiğime göre hiçbir Hıristiyanın doru olduğunu bildirmesi, kırk azîz gurubunun her iki dinde de pek bilinmesine dayanarak pek güçtür. Üçün-

(478) Hackert, Church in Cyprus 421; Lucach, Handbook of Cyprus (1913), 47.

(479) Le Strange, E. Chaliphate, 57; Sachau (Am Euphrat und Tigris, 88), 47. Tikrit'teki kırklar gurubunu bir Hıristiyan temele bağlıyor.

(480) (F.W.H.). Kırklar tekkesi Mösyö Christodoulos tarafından "Η Θράκη", 245 zikredilmekte ve şehrin adının da bu tarzda türediği belirtilmektedir. Bugünkü kırk kilise şehri İstanbul, Şumnu ve Rusçuk arasında bir konak yeri olarak ortaya çıkmıştır.; Byranos zamanlarında buraya dair bir şey bilmiyoruz.

(481) Walsh, Journey, 147; Frankland, Travels, I, 70'te bu kutsal adamlar, halk ermişi Santon diye vasıflanmaktadır.

(482) Tchihatcheff, Bosphore, 381.

(483) İstanbul'da Büyükdere civarındaki yedi kütüklü çınar ağacı "kurkağaç" (Byzantios, Κωνσταντινουπόλις II, 157) ve Kırk kardeşler adını taşımaktadır. Aynı şekilde Eyüp civarında Kırkserviler denilen bir yer olduğu anlaşılıyor (Hammer, Constantinople, II 37, Prokesch, Denkwürdigkeiten, I, 43), şehir dahilinde de Kırkçeşme vardır. (Murray, Constantinople, 52) . Yapılacak yeni araştırmalar, bunları gerek başkent ve gerek sair yerlerde saygı gösterilen Kırk şehitler 'le ilgili kılınabilir (veya kılınamaz). (Ducange, Christiana. PC, IV, s. 134 ve devamı).

(484) B.S.A, VII, 221: Burada câmiin tamlayan şekli kırk'ın isim olarak kullanıldığını göstermektedir. Kırk Câmii, eski fakat kitabelerden anlaşılacağına göre Hıristiyanlık dışı bir yerdi.

cü bir ihtimali de dikkate alabiliriz ki o da kırklarla ilgili yerlerin aslen hiçbir evliyâ ile ilişkisi olmayıp sadece harâmiler, umacılar, cinler, periler ve benzeri dünyaya ait şekillerle bağlantılı olmasıdır. Kappadokya'da bulunan İncesu'daki kırk kırk cinlerle ilgili mağaralar gibi (485). Fiiliyatta belge olmadığına göre, çeşitli kırklara bakarak isim alan yerleri gerçek sahiplerine yakıştırmak çok kere imkansızdır. Hıristiyan Kırklar'ı ve ziyaretgâhları diğerlerine göre batı gezginlerinin dikkatini çekmeye daha müsaittirler. Bazı hallerde, meselâ Pontus'taki Sarin'de, Hıristiyan şeceresi (soy kütüğü) ispat edilmiş sayılabilir. Başka yerlerde, meselâ Amasya'nın yukarıdaki Kırklar Dağı'ndaki Sivas mıntakasına dahil eski bir şehir farz edilebilir. Hacı Halife'nin zikrettiği Bolu civarındaki (486) Kırklar Dağı gibi daha başkalarında ise yakın denilebilecek mertebeye kesin hiçbir bilgi elde edilemiyor. Genel esaslara dayanarak belki de Sivas çevresindeki Kırklar'ı tercihan Hıristiyan sayabiliriz. Yıkık kiliseler gibi muhtemel dînî yerleri, özellikle Sivas'ın Kırklarının şehit oldukları yerler (487) bir göl olduğuna göre, göl kenarlarındaki yerleri Hıristiyan azizlerine yakıştıralabiliriz. Diğer yandan mağaralar, fakat tamamen tekelleştirilerek dünya ilgili şekillere yakıştıralabilir. Dağlar da her iki türk kırklar için uygundur. Fakat her bireysel özelliği doğrudan doğruya kendisinin şahitliğinden çıkarabiliriz.

Kırk azîze ait Hıristiyan hürmetinin kaynağı ve gelişmesine gelince... Kappadokya'daki Kayseriye civarında, bu gibi maddeler de halk geleneğinin ne kadar dalgalı olduğunu ibret verici bir şekilde gösteren bir örnek vardır. Burada pol Lucas'a (488) içlerinden bir kısmı, henüz çürümemiş bir çok kemikler bulunan bir yer altı tapınağı gösterilmiştir. Bu gizli tapınağın Hıristiyanlar tarafından bulunarak Kırk Bâkir Şehit'ler gurubuyla bağlantılı kılındığı anlaşılıyor. Burada ermişliğin kemiklerin korunmuş kalışından, geleneksel kırklar adedinin kemiklerin miktarından ve cinsiyetlerinin de herhangi bir, meselâ rüyâ gibi (489) bir takım şartlar altında çağnştırıldığını var sayabiliriz. Zamanımızda tapınak daha iyi bilinen birtakım gelenek ile bağlanmakta ve Sivas'taki Kırk (erkek) şehidlerin yortu günü burada da âyîn yapılmaktadır (490). Hıristiyanlar için.

(485) Karnva ve Nikolaidis, Trad. Pop., 357.

(486) Vivien de S.Martin, Asie Mineure'nin (Arman Tercümesi), II, 718.

(487) Beyşehir Gölü, herhalde buna dayanarak ortaçağlarda bu kırk şehit adına işaretlenmiştir.

(488) Voyage en Grece (Amsterdam, 1714), I, 139.

(489) Galiba bunun Kayseriye'deki halkın önemli unsuru olan Ermenilere atfedilmesi gerek. Rikolt'un İçmiyazın Lejand'ı hakkında verdiği bilgi (Greek and Armenian Church, 398 ve devamı) Ermenistan'a giden 70 kız misyonerden söz eder. Bunlardan kırkı yolda ölmüş. (Tavernier, Six Voyages, I, III; Tournefort, XIX. Mekrup; Tchanich, Hist. Of Armenia, I, 161.

(490) Gine Asie Mineure, I, 310; Murray, Asia Minor, 51; Benardaki'nin Echos d'Orient, XI (1908), 25'teki bildirleri kız evliya geleneğinin halen varlığını gösterir: "Burada dimdik bir kayanın üstüne oyulmuş bir çok haç görülüyor. Bölge, Hıristiyan takibatı zamanında kırk genç kızın, karşıdaki kayanın kovuklarına saklanıp burada öldüklerini rivayet ediyor. Hıristiyanlar Sivas'taki kırk şehitler günü, burasını ziyarete gelirler."

Kırklar'ın bulunduğu her yer bir tapınma merkezi olarak civardaki bölgelere dal budak salıverecekti. Bu yön, Sivas meselesinde görülmektedir. Gerçekten buradaki Kırk Aziz'in kalıntısı, geniş bir alanda yayılmıştır (491). Misya (Bursa) gurubu için (492) bu kırklar, Hıristiyan kaynaklı işlemler de (493) şimdiki kadar bunlara bir merkez tayin edemiyoruz. Karya, Menteşe tarafları için şu aşağıdaki açıklama yapılabilir.

Grünemberg (1486)'in Hacname'sinden öğrendiğimize göre, Rodos'ta kırk değil yirmi lahd bulunan bir kubbesi olan Kırk Şehitler kilisesi vardı. Bu husus her lahde iki aziz yakıştıran halkın dindarca inançlılığı için bir engel değildi. Bunların kalıntısı, var sayıldığına göre, Türkler tarafından denize atılmıştı (494). Karşı taraftaki karada oturan kırklar'ı da bu merkeze katmak gerekiyor. Lorima civarındaki Saranda denilen yerde buna ait bir rivayetle iki taraflı bir mabedin harabesi var (495). Knidos (496) civarındaki Hıristiyan kabri hakkında hiçbir rivayet nakledilmemiştir. Orta çağ haritacılarınca bizim teorimizle uyumlu bir bağlantı arzeden hiçbir "Saranda" (Kırklar) bilinmemektedir. Rum aziz yanında kullanılan zorlayıcı sebeplere vakıf olan bir kimse Türklerin kutsallık tanımaz hareketlerinden sonra bu sahillerde denize atılmış olan kemikleri Hıristiyan halkın ne büyük bir istekle Rodos'taki kırk aziz'le bağlantılı göstereceklerini düşünebiliriz.

Aynı zamanda Kırklar saygısı, böyle dağıtım merkezlerinden bağımsız da ortaya çıkabilir. Çesnola'ya Kıbrıs'ta Pyla bumunda bir miktar kemikler bulunan bir mağara gösterilmiş ve rehberi, bunların kırk azize âit olduğunu ve birkaç sene evveline gelinceye kadar köylülerin, dokuz mart yıl dönümünde (Sivas kırklar'ı yortusunda) papaslarla gelip burasını ziyaret ettiklerini, fakat Kıbrıs Rum başpiskoposunun bu ziyaretlerin icrâsını emrettiğini söylemiştir (497).

(491) Delahaye; Le Culte des Martyrs, Delahaye, 73.

(492) Yani yukarıda (s.90) zikredilen iki Kırklarla , herhalde s.86'daki iki Kırkağaç.

(493) İtalyan deniz haritalarında Lectum civarında Aya Saranda denilen bir sahil köyü kayıtlı olduğu hususu bu kabule az çok bir temel olmaktadır. (Ak. Tomashek, Wien, Sitzber, CXXIV, VIII, IV).

(494) Goldfriedrich baskısı, 52: Bunun üzerine deniz kenarında oturan ve Kırk Şehitler denilen bir kiliseye doğru atlandık. Orada derin bir kuvve içinde daha yirmi lahit vardı. Buradaki azizlerle hep çift çift yatıyordu. Yaklaşık bir çok sene önce Türkler buraya gelmiş, mezarları kırık açmış ve kıymetli ermişlerin kemiklerini denize atmışlar. Oyma ve boyalı resimleri kırıp veya süngülerle delmişlerdir."

(495) Παρνασσός , XIV, 537 ve devamı.

(496) Folklore, XXIII, 28.

(497) Cyprus, 183

Bir Türk mintakasında bulunan terkedilmiş bir Hıristiyan "kırklar" tapınağı, ya dünya ile ilişkilendirilerek kırk cin ziyâretgâhı sayılır veya Sarin'de olduğu gibi Müslümanlaştırılır. Bu husus var sayılan işgalcilerin Türk halkına karşı (kötü veya iyi niyetli) bir tavır aldıklarına göre büyük ölçüde değişir (498). Fakat bu teorik düşünce daha aslında Müslüman olan bir Kırk Evliyâ türbe yeri veya daha aslında dünyayla ilgili olan Kırk Cinler söylentisi imkânını ortadan kaldırmaz.

SARI SALTİK RİVAYETİ (499)

I

Evliyâ Çelebi'nin on yedinci asır ortalarında Varna civarındaki Kalyakra (500) dervişleri tarafından kendisine nakledilen ayrıntıya dayanarak tespit ettiği Sarı Saltık menkabeti, dînî efsanenin gelişmesi hakkında benzeri bulunan Yunan (Rum) hikâyeleriyle diğer efsanelerin değerlendirilmesi için kıymetsiz olmayan bir örnektir.

Bu rivayetin temel noktaları şunlardır: İsmi Mehmed Buharî olup Sarı Saltık adıyla da anılan ve meşhur Hoca Ahmed Yesevî (Ö.1166-67)'nin müridlerinden ve Hacı Bektaş'ın (Ö:1337) yârânından bulunan bir derviş, Osmanlı Sltanı Orhan'ın (1326-1360) sarayına gelmiş ve Bursa'nun fethinden sonra yetmiş müridle birlikte Avrupa tarafına gönderilmiştir. Bu yol gösterme (irşad) gezisinde Sarı Saltık Knm'ı, Moskova ve Lehistan'ı ziyaret etmiş ve Dançığ'da patrik "Söyti Nikola"yı öldürerek elbisesini alıp bu kisve altında bir çoklarını Müslüman etmiştir. Aynı şekilde Dobruca ülkesini, özellikle kralın kızını bir ejderden kurtarmıştır. Bu keramet sahtekarlıkla bir Hıristiyan keşiş tarafından iddia edilmiş, fakat Sarı Saltık bunun için yapılan bir ateş denemesinde galip ve haklı çıkmış, bunun üzerine Dobruca kralı İslâmîyete girmiştir. Ölmeden önce aziz cesedinin yedi sandukaya konulmasını emir etmiş. Çünkü yedi kralın ona sahip olmak için birbiriyle mücadele gireceklerini söylemiştir. Azizin kalıntısına sahip olmakla kutsallaşma uman yedi ülke olarak şunlar kaydedilmektedir:

(498) Meselâ bağımsız Yunanistan'da , Pylos'ta Delikli Baba denilen Türk "dede"si, aslında bir Hıristiyan azizi olarak kabul ediliyor. Halbuki Nauplia'da bunun adaşı Rum-Türk folklöründe müşterek olan (Polites, Παροδόσις 209,246) muhafız arap'ın özelleştirilmiş bir şekli oluyor. Her türlü ihtümale göre, her iki aziz de Türker tarafından insânileştirilmiş Delikli Taş yani mağara tapınaklarıydı. Bunlardan biri, örekinin aksine şüphesiz ki faydalı sonuçlarla Hıristiyan ziyaretçiler tarafından da ziyaret edilmekteydi.

(499) B.S.A, XIX, 203, 208.

(500) Travels, Hammer Terc., II, 70-72; 70, 71 231 Kalyakra rivayetinin bir özeti Doğan tarafından (Haute Albanie, 240) Amavutluk'taki Tiran'daki bir yazmadan naklen bildirilir. Jakob (Beitr zur...Bektaschis, 2, Not :4) Bu yazmanın Hacım Sultan'ın Velayetnâmesi olduğunu söylüyor. Bu, Vidin'de gömüldüğü söylenen bir Bektaşî velisidir. Browne, J.R.Asiat. Soc., 1907, 561.

- 1) Moskova : Burada aziz Söyti Nikola (Aya Nikola) adıyla büyük bir itibar görmektedir.
- 2) Lehistan: Buradaki Dançig'da bulunan mezar büyük kalabalıkla ziyaret edilmektedir.
- 3) Bohemya: Burada Pzzonya'da bir tabutu gösterilmektedir.
- 4) İsveç: Burada Bivanya"da mezar bulunmaktadır.
- 5) Edirne: Bu şehir civarında (Babaeski'de) başka bir mezar vardır.
- 6) Moldavya (Boğdan): Burada Baba Dağında bir mezarı gösterilmektedir.
- 7) Dobruca: Yedinci mezar bulunduran Kalyakra tekkesi de burada bulunur.

Bu hakikate uygun hikâye, şu düşünceyle tamamlanıyor: "Hıristiyan beldelerinde San Saltık, genellikle Aya Nikola adı altında pek çok hürmet görmekte olup Hıristiyan keşişleri, onun himaye ve rûhâniyeti altında sadakalar toplamaktadırlar."

II

Sarı Saltık'ın meşhur yedi mezarından dördü (Moskovya'yı eski ve güneydeki Rusya'ya katarsak) fiilen Türkler tarafından fethedilmiş memleketlerde, üçü de Hıristiyan avrupa kısmında yerleşmiştir. Bu son gurubun varlığı efsanesi, Sarı Saltık'ın Aya Nikola olarak kişileştirilmesinden başka hiçbir sebebe dayanmadığı için bir anda reddedilebilir (501). Diğer dört Türk mezarından üçü hakkında da Evliyâ'nın naklettiği menkabeği tamamlayıp bir dereceye kadar reddedebilirsiniz.

Varna'nın kuzeyinde aynı addaki bir burun üzerinde yerleşmiş bulunan, harap bir kalenin içinde bulunan Kalyakra türbesi şu anda yöresel Hıristiyanlar tarafından Aya Nikola'nınki olarak ziyaret edilmektedir (502). Burası, sahil tarafına pek yakındır. Kalyakra kalesi ise o kadar geç zamanlara kadar (503) Bizans elinde bulunmuştur ki ziyaret hususunun burasıyla ilişkisiz olduğunu düşünmek müşküldür.

(501) Bu aziz, şüphe yok ki Sarı Saltık tarafından işgal edilen ziyaretgâhlardan bir ikisi Aya Nikola'nın olduğu için değil (aşağı bakınız) belki bunun propagandanın ilk yapıldığı önceliklerde, Rusya ve Bulgaristan'da halkça son derecede bilinen bir isim olmasından dolaydı. Denildiğine göre Bulgar köyüleri, Tann öldüğü zaman Aya Nikola'nın onun yerine geçeceğine inanmaktadırlar. (Slade, Travels; İkinci Baskı, 344).

(502) Ziyaretgâh şu anda iki taraflıdır. Çünkü Türkler "Hacı Baba" adında bir azize saygı göstermektedirler. (Arch Epig Mitt; 1886, 189). Burun bazı yeni haritalarda Aya Nikola olarak gösterilmektedir. Orta çağdaki deniz haritalarında ise Kalpakra veya bunun bozuk şeklini kaydetmektedir.

(503) Bakınız Acta Patri, I, 95, 528 (1370).

Babaeski'deki türbe ise gerek Rumlar ve gerek Türkler tarafından şifa maksadıyla ziyaret edilmekte olan meşhur bir ziyâretgâhtı ve hâlâ da öyledir. Binanın eski bir Aya Nikola kilisesi olduğu söyleniyor (504). Sanı Saltuk ile böyle bir ekleşme konusu, geç zamanlarda ortaya çıkmıştır. Bu azîz, yöresinde Kanbur Dede adıyla bilinirdi (505).

Avrupa'daki hürmet âdetinin hareket noktası olan Babadağ, aşağıda anlatılacaktır.

III

Sanı Saltuk'inki gibi bir hikâye tarih öncesi Yunanlılar hakkında Pausanias tarafından nakledilirse, ya fetihler gibi bir kavimler hareketinin veya herhalde hiç olmazsa bu olay hakkında inanılabilir saydığımız hudutların çok ötesine geçen baskıcı ve yol gösterici bir faaliyetin yansımaları gibi yorumlanır.

Hattâ sahip olduğumuz tarihî zemin üzerinde bile, hikâyenin ihtiva ettiği hakikat-hayal kanşımını birbirinden ayırmak iddiasında bulunacak bir yorumunu tecrübe kabilinden saymaya mecburuz. Benim şu aşağıdaki maruzatım da bu şekilde ortaya konulmuş bir düşünceden fazla bir şey olmak iddiasında değildir.

Moldavya'da bulunan Babadağ şehri, 1389'da İkinci Bayezid tarafından kurulmuş ve Tatarlar tarafından bayındır kılınmıştı (506). Kuvvetli ihtimale göre, burada önceleri mevcut bir Hıristiyan ziyâretgâhı, sonradan Müslümanlaştırılmıştır. Bu yerin adını aldığı söylenen Müslüman azîzi, herhalde, daha yarım asır önceden Kırım'da Sodakcivarındaki şehre adını veren "Baba Saltuk" adındaki ermiş olmalıdır (507). Bu Baba Saltuk'un Tatarlar tarafından Babadağ'a katılan bir aşîret ermişi olduğunu var sayabiliriz.

(504) J. Covel, Diaries, (1675), 186: "Bu (Aya Nikola) kilisesi tamamen korunmuştur. Fakat biraz küçüktür." Fakat neredeyse Ayasofya gibi, üzerinde büyük bir kubbesi bulunan çok zarif bir binadır. Yalnız dış duvan oyulmuştur. Bakınız: Pococke ; Desc. Of the East, II, 140; Hammer-Heller Hist. Emp. Ott., VI, 250; Mösyö Hristodolos, Περιγραφή Σαράντα 'Εκκλησιῶν , 47. Eski Baba, daha 1553'te aynı isim altında ve aynı şekilde ziyâretgâh olarak zikredilmiştir. Jirecek Verantius'un Heerstrasse, 167'sinde).

(505) Hammer-Heller, Hist. Emp. Ott., XI, 250 (1667). Civarında "Saltaklı" köyünün bulunuşu , Sanı Saltuk'la aynı sayılmasında etkili olmuş olabilir.

(506) Hacı Halife, Rumeli, Hammer Tercümesi, 28; Hammer-Heller, Hist. Emp. Ott., XVI, 247; Vasif Efendi, 1769-74 Guerre de, 281.

(507) İbni Batuta; Sangineteti Tercümesi, II, 416, 445. " Saltuk Buhari" ile Türkistan hanı Saruk Buğra (944-1038) arasında da bir bulaşma olayı olabilir. Bu sonuncusu , ilk kez İslâmiyeti kabul etmiş bir Türk hükümdarı olarak yarı efsânevi bir şahıstır (Grenard, Jour. Asiat, XV (1900)'de ve devamı). Kürt halk rivayetlerinde "Sanı Saltuk" unvanlı bir dervişin zikredilmesi de (Jaba, Recueil de Recits Kurdes, 194) Sanı Saltuk efsanesinin batıya doğru olan geçişinde bir menzil teşkil eder. Yahut da, sadece, Bektaşîlerin Kürt bölgelerindeki propagandalarının eseri olabilir.

Bayezid'in Babadağ'daki kurumları, Evliya Çelebi'nin söylediği şekilde, bir cami, bir imaret, bir medrese, bir hamam, bir han ve bir de azizin türbesinden ibaretti. Kuvvetli ihtimale göre daha baştan beri ziyâretgâha dervişler memur edilmişti. Bunlar ve halefleri (sonra gelenler) tarafından Sarı Saltık, Hacı Bektaş halkasına katılmıştır. Yedi sanduka ve yedi türbe menkabesinin temeli de herhalde kahramanın büyük cüssesi hakkında dolaşan bir halk rivayetinde aranmalıdır (508). Bu menkabe, Bektaşîler tarafından kendi dinî propagandaları menfaatine kullanılmış olup, herhalde bunlar bu vesileyle Rumeli'ndeki diğer iki ziyâretgâhı işgal etmişler veya işgallerini haklı göstermek istemişlerdir (509). Menkabenin, sonradan Osmanlı ülkesi dışındaki ülkelerde yayılması da belki yine mücâhid dervişler (510) sıfatıyla Bektaşîler tarafından "Sülehâ-yı Müslimîni" azizin meşhur mezarlarının bulunduğu ülkelerin fethine teşvik için yapılan siyasî, dinî propaganda sonucu gibi sayılsa gerektir (511). Sarı Saltık'ın Aya Nikola ile aynı şahıs olarak kimlik kazanması ise, bütün dinlerin bir olduğu hakkındaki felsefi inançların ortaya çıkmasından başka bir şey değildir. Kalyakra ile Eski Baba ziyâretgâhları, gördüğümüz gibi herhalde eski Aya Nikola kiliseleriydi.

Sarı Saltık ile Hıristiyan keşişinin rakib iddiaları arasında taraflardan hangisinin haklı olduğunu anlamak için bir ateş tecrübesi yapılması olayından bir Hıristiyan azizi yerine bir Müslüman konulduğunu düşünebileceğimiz gibi (Kalyakra'da gösterilen) ejder menkabesinden de bunun Aya Yorgi olduğunu tabîatiyle çıkartabiliriz. Fakat hemen hemen bunların aynı olan ve önce prensesin ejder elinden kaçıp kurtuluşunu; ikinci olarak Ejder Boğan'ın sahte bir iddiâyâ karşı kendini savunmasını; üçüncü olarak hükümdârın dinini değiştirmesini anlatan Bulgar halk rivayetinde, bu kahraman İlyas Peygamber'dir (512).

(508) Digenes Akritas hakkında da (Politis, Παράδοσεις, I, Numara 131) Buna benzer bir menkabeye bakınız: Sebep ve sonucu ayırt etmek güçtür. Çünkü bu tür bir menkabe aynı şekilde kahramanın kalıntılar hakkında çanşımaya giren çeşitli iddiaları uzlaştırmaya arzusunun da doğabilir. "Dogran"ın Sarı Saltık hakkındaki naklinde (daha aşağıya bakınız) sandukaların adedi, anlaşıldığına göre Sarı Saltık'ın Arnavutluk ve diğer yerlerdeki meşhur kabirlerini de kapsamak üzere, kırka çıkarılmıştır.

(509) Bunların "Baba" denilen bütün azizlerin, kendilerinin olduğunu iddia ettikleri söylenir. (Esad Eefendi, Destr. Des Janissaires, 303).

(510) Yeniçerilerle olan bağlantıları genellikle bilinir.

(511) Bununla birlikte Hıristiyanlık âlemindeki üç mezar hikâyesi de sadece "yeddi" sayısını tamamlamak için icad edilmiş olabilir.

(512) L. Shishmanova, Legendes Religieuses Bulgares, 87 ve devamı. Bu hikâyede ejderin yeri olduğu söylenen yerin Kalyakra değil Babadağ olduğunu gösteriyor. Fakat herhalde her ikisi de Arnavutluk'taki Kroya (Akhisar) ve Alesyo (Aleş) gibi (Daha aşağıya bakınız) rivayete katılmış olabilir. Vama'da yerli sayılan (?) bir Aya Yorgi menkabesi için bakınız: Politis, Λαογραφία, IV, 234.

Herhalde burada bir evliyanın yerine diğèrinin geçmesi, o zamanın tarihinin bize böyle Hıristiyanlıktan Müslümanlığa geçiş olayını Kınm ve Balkanlarda tamamen mümkün göstermekte olmasıyla açıklayabiliriz. Buna dayanarak bu hususta bize kılavuzluk edecek hiçbir tarihî bilgi bulunmasa bile, mantıken, buna şeklen pek yakın olan Dançığ'daki Söyti Nikola'yı öldürmesinin, burada İslâmiyetin zaferi olarak değerlendirilmesini farz ve kabûl edebiliriz. Buna dayanarak da İslâmiyetin bundan sonra Moskova, Bohemya ve İsveç'e kadar başlarıyla yayıldığını kabulde devam edebiliriz.

IV

Sarı Saltık menkabesi daha ileriye Arnavutluk'a kadar yayılmış idi. Burada menkabenin Aya Yorgi tipi , şüphesiz ki daha önceden beri mevcuttu ve biliniyordu (513) Sarı Saltık ve ejder hikâyesinin yeri olmak üzere Kroya gösterilmektedir. Kahramanın adının katılması da şüphesiz, Arnavutluk'un bu kısmında bilhassa etkili olan Bektaşî tarikatine yakıştırmalıdır. Kroya'da ejder gündüzleri bir mağarada, geceleri kilisede yaşıyordu. Müslüman kahramanı taraufından prenses kurtarılmış ve ejder "ehlisünnet" usûlünce öldürülmüş, sonra kahraman da mağarayı mesken tutmuş, sonunda memleket halkının kendi hayatına kast etmek üzere fesat kurduklarını haberini alıncaya kadar mağarada kalmıştır. Bu sözü işitince üç geniş adımda uzaklaşmıştır ki bunlardan her birinden bir ayak izi kalmıştır. Bu menzillerin her birinde, vefât ettiği yer olan Korfu'ya kadar birer tekke yapılmıştır (514).

Burada, ehlisünnet esasları üzerinden işi aklileştirirsek Sarı Saltık vasıtasıyla temsil edilen İslâmiyetin Kroya'da kısa ömürlü bir zafer kazandığını ve sonradan bazı sebeplerle dönmeye mecbur edildiğini var sayabiliriz. Fakat bu dönüş neden hiçbir zaman Türklerin olmayan Korfu'ya yönelik oluyor? Tarihin ışığı altında açıkça görülüyor ki ortaya çıkanları "Ejder Boğan" Sarı Saltık olmayıp onun Hıristiyan bir selefi (ondan önce gelen) ve herhalde Aya Yorgi 'nin kendisidir. Leş Arnavutları, bunun hemşehrileri olduğunu iddiâ ederler (515).

Hakikat şudur ki en basitinden tutunuz da bütün tarihî rivayetleri, çeşitli etkenler tarafından tayı ve icâb edilen birtakım eklemeler taşırlar. Nisbeten kısa bir zaman sonra bunların içinde, tarihin alçak gönüllü rehberliği olmasa, asıl gerçek temeliyle hayal veya menfaat ürünü eklemeleri ayırmak, imkânsızlaşır. Buna dayanarak halk rivayetleri her ne kadar bir dereceye kadar tarih olarak yorumlanabilirlerse de bunun aksi bir usul o kadar zorluklarla çevrilidir. Bu şekilde elde edilecek sonuçlar ya pek azdırlar veya tamamen olumsuz bir kıymet taşırlar.

(513) Bunun dünyevî şekli için bakınız, Von Hahn, Alban. Studien, II, 167, Himare bölgesinde Ayos Donatos menkabesi de (M. Hamilton, Greek Saints, 32 ve devamı).

(514) Dogran, Haute Albanie, 236 ve aşağısı.

(515) W. Wey, Itineraries (1462) , 119. Sarı Saltık'ın zaferden sonra ejderin leşini attığı yer Leş'tir. Şehrin Arnavutça ismi olan Leş ceset demektir (Dogran, aynı eser, 240; Von Hahn, aynı yerde, I, 137).

Sultanların Kılıç Kuşanması (516)

I

Osmanlı sarayının hiçbir töreni, sultanların tahta çıkmak üzere Eyüp'te kılıç kuşanmaları kadar insan hayalini etkileyecek bir yapıda değildir. Tören, yöredeki Müslümanlar için İstanbul'un en kutsal yeri olan Haliç sahillerinin eski serviler arasında bulunan Eyüp Camii olup menkabenin rivayetine göre burası Fâtih Mehmed'in ordusu henüz zafer kazanmamışken ve henüz kuşatılmış şehrin dışında konaklamakta iken yeri bulunan bir Arap mücahidinin kabir yeridir. Bu geleneklere daha eski bir mâziye ait birtakım rivayetler daha katılmaktadır. Bunlar, Osmanlıların tarihini, selefleri (ataları) olan Rum Selçuklularıninkine bağlamaktadır. Anadolu sultanlığının başşehri olan Konya'dan gelen Mevlevî (döner dervişler) baş şeyhi, (Çelebi)sidir ki sultanın kılıç kuşanmasında, başlıca hizmeti o görür. Aziz'in türbegâhı önünde adını taşıyan pâdişahlar sülâlesinin ilk temsilcisi olan Osman'ın Konya'daki saygı duyulan kişi tarafından kuşatılmış olan kılıcını, yeni hükümdarın beline takan odur. İşte kılıç kuşanma töreninin yaşatmaya çalıştığı hâtıralar, bunlardır.

II

Bu makaleden maksat, geleneğin son kısmını – kılıç kuşanma töreninin Anadolu Selçukîleri ile olan bağlantı ve ilişkisini- ve özellikle Konya şeyhlerinin bu husustaki ayrıcalığını incelemektir. Zamanımızda halk arasında söylenen rivayetler "Sir Charles Elliot" tarafından şu şekilde tesbit edilmektedir:

Osman fetihlerine başlayıp da Rumlardan Bursa ve diğer şehirleri aldığı zaman, o zamanlar Asya'da en önemli Türk hükümdarı olan Alâeddin'e, yaptığını açıklamak ve ırkının en büyük reisi ile iyi ilişkide kalmak arzûsunu bildirmek üzere irfan ve anlayış sahibi kişilerden oluşan bir elçi heyeti gönderdi. Alâeddin, Osmanlıların Rumlardan ele geçirebilecekleri şeyleri almalarına hiçbir diyeceği olmadığı cevabını verdi. Haklarındaki iyi dileklerinin delili olmak üzere de (Mevlevî dervişleri tarikatının kurucusu olan) meşhur Celâleddin'i Osman'a gurur kılıcını kuşatmak üzere gönderdi. Bu tören, bağlı bir prensin kılıç kuşanma törenine biraz benzemektedir. Fakat bu rivayette bazı zorluklar vardır. Alışılmış kronolojik kayıtlara göre Alâeddin 1219'dan 1236'ya kadar saltanat sürmüştür; Celâleddin 1202'de doğup, 1273'te vefat etmiştir. Osman ise 1287'den 1328'e kadar hüküm sürmüştür (517).

(516) B.S.A. XIX, 208-220.

(517) Turkey in Europe, 183.

Celâleddin'in Osman'la bağlantısı hususunun ihtiva ettiği zaman uygunsuzluğunu, pek fazla bir derecede önemli görmemeliyiz. Çünkü Mevlevî tarikatının daha sonraki şeyhleri de kurucunun ismini taşımışlardır: Bununla beraber Cuinet'nin tesbit ettiği Konya rivayeti, bu zorlukları bertaraf etmektedir. Buna göre Konya'nın Üçüncü Sultan Alâeddin'i, hayatta iken kendisine halef (yerine geçen kişi) olmak üzere Osmanlıların reisi Ertuğrul'u seçmiş, fakat bu kendisinden önce vefât etmiştir. Alâeddin'in vefâtında (1307) Mevlevîlerin o zamanki şeyhi, onun temsilcisi sıfatıyla Ertuğrul'un halefi Osman'a gelip hükûmeti ele almasını yazmıştır. Osman gazâlar ile meşgul olduğu için şeyhe daha uygun bir zamana kadar Konya'da kendisini temsil etmesine izin vermiş. Sonra da geleneksel usul gereği şeyh tarafından kendisine kılıç kuşatılmıştır (518).

Bu tasvîrî hikâye yazık ki tarihî temelden tamamen mahrumdur. Besbelli Osmanlıların Karaman ilini alışlarını Osmanlı kudretinin ilk devirlerine kadar giden hoş görülü ve meşru bir miras gibi göstermek maksadıyla icâd edilmiştir. Çünkü gerçekte söz konusu şehir 1392'de (519) Birinci Bayezit zamanında Selçuk hanedanının halefleri olan Karamanlılardan fetih yoluyla alınıp memleketlerine katılmıştı. Aynı zamanda hikâyede şeyhler tarafından alınan rolün, Mevlevî tarikatının itibar ve nüfûzunu güçlendireceği hesap edilmiştir.

1) Karaman'ın fiilen fâtih olan Birinci Bayezid, halife tarafından resmen Sultân-ı Rûm (Anadolu'nun Sultanı) olarak tanınınca, bunun harbe gittiği zaman, kılıcını kuşanma hakkını dâmâdî Emir Sultan (520) lâkabını taşıyan Şeyh-i Buhara'ya bağışladığı söylenmektedir (521).

2) Karaman'ın bağımlı emiri, isyan ettiği (1435) ve Konya İkinci Murad tarafından alındığı zaman hasıl olan uyuşma, Kilikya'ya kaçmış olan emir tarafından bunu imzâlayan o zamanki Mevlevîlerin şeyhi olup tarikatın kurucusu olan cediti Celâleddin'in ismini taşıyan zattı (522).

Fakat halkın muhayyilesi, geleneği daha ötelere götürüyor. Tarihte Karaman Beyini temsil eden Mevlevî şeyhi gelenekte, önce Selçuk hanedanının (523) neslen halefi ve nihayet hakiki "halife" oluyor. Hattâ Sör Charles Elliot'a "Celebi (yani Konya Mevlevîlerinin şeyhi)nin İstanbul'a

(518) Cuinet, *Asie Mineure*, I, 828 ve devamındadır.

(519) Hammer-Heller, *Hist. Emp. Ott.* I, 308.

(520) Hammer-Heller, aynı eser, I, 321; Hammer de bu bölümü daha sonraki kılıç kuşanma töreniyle bağlantılı gösteriyor.

(521) Aynı yer, I, 40.

(522) Hammer-Heller, aynı eser, II, 27 ve devamı ve not (491).

(523) Cuinet, aynı eser; Byzantios, *Κωνσταντινούπολις* .III, 575, aşağıda söz edilmiştir; Blunt'un *People of Turkey*, II, 267'sinde karma karışık bir rivâyet.

ayak bastığı takdirde "bi-hizihî'l-emr" sultan ve halife olacağı söylenmiştir (524). Konya sultanlarının şüphesiz ki hilâfetle ilgili bir iddiâları yoktur. Şu var ki –bu yön geleneğin ufacak bir noksanı olabilir– Birinci Alâeddîn 1219'da "Rum" mülkünde halifenin temsilcisi unvânını almıştı (525).

Bu gelenek çevresinin tamamı uydurmadır. Herhalde Osmanlı hânedânının Anadolu'daki nüfuzunu arttırmak için yapılmıştır. Çünkü orada Alâeddîn, hâlen geleneğin ve İstanbul'daki Mevlevîlerin geneli tarafından bilinen bir kahramandır. Bu da her şeyden önce, en çok Mevlevî şeyhlerinin yeni sultana Osman'ın dedikleri kılıcı kuşatma husûsundaki geleneksel haklarına bağlıdır.

Halbuki bu geleneksel hak, Osmanlı tarih ve kurumlarına dair Doson ve Hammer gibi o kadar geç dönem ve mükemmel olan eserler yazmış yazarlarca bile tamamen meçhûldür. Bu güvenilir yazarların her ikisi de bu törenin "Nakibü'l-Eşrâf" (Peygamber neslinden gelen emîrlerin reisi) ve "Silahtar Ağa"nın yardımıyla "müftü" tarafından gerçekleştirildiğini söylüyorlar. İki yüksek memur, iki kazasker vezir ve yeniçeri ağası, hemen hemen gizli gibi olan törene kabul edilir (526). Acaba Mevlevî şeyhleri bu ayrıcalığı ne zaman ve nasıl elde etmişlerdir?

III

İlk önce kılıç kuşatma menkabesine karşı tarihin durumunu incelemeye çalışalım. Törenin gerçekleştiği Eyüp Câmii 670 kuşatmasında İstanbul duvarları önünde şehit düşen Arap gâzisi Eyüp'ün mezarının bulunduğunu doğrulamaktadır. Bu zâtın kabri fiilen 1453'teki Osmanlıların kuşatması sırasında keramet yoluyla Şeyh Akşemseddin'e malûm olmuştur. En belgeli yazarlar ise bu buluşu kuşatmadan sonra olarak gösterirler (527). Fâtih tarafından yapılmış olan câmî 1458 tarihini taşımaktadır (528). Davson zamanlarında dolaşan bir rivayete göre İkinci Sultan Mehmed, kılıç kuşatma törenini kurmuş olup kendisine mezarın kâşifi olan Akşemseddin tarafından kılıç kuşatılmıştır. Bu zât resmî bir makâmı olmayan Fâtih'in en yakınındaki ileri gelenlerden üstün tutulan bir mutasavvıfı (529). Bir sultanın da tahta çıkmasıyla bağlantılı olarak Eyüp hakkındaki ilk çağdaş rivayeti Gerlach'ta buluyoruz. Gerlach, Üçüncü Murad'ın (1574) tahta çıkması zamanında bundan söz etmiştir. Bunda sultanın sadece "more maiorum" câmîini zi-

(524) Turkey in Europe, 183 ve aşağısı; aynı şekilde Slade, Travels, 376, aşağıda zikredilmiştir.

(525) Sarre, Reise, 40.

(526) D'Ohsson, Tableau, II, 258, 277, VII, 125; Von Hammer, Staatsverfassung, I, 484, 486 (İkinci Süleyman'ın 1687'de tahta çıkışına ait resmî bildirimler).

(527) Mordtmann, Belagerung Constantinopels, III, Doson, Tableau, I, 305.

(528) Jardin des Mosques, Hammer-Heller, Hist. Emp. Ott., XVIII, 57'de.

(529) Davson, Tableau, I, 305.

yaret ettiğini söylüyor. Fakat kılıç kuşanma törenini anmıyor (530). Genel sebeplere dayanarak muhtemeldir ki tören birinci Bayezid'in kılıç kuşanmasının bir benzeri, yani İkinci Mehmed'in yeni durumunun halife tarafından tanınması hâtasının tesbitiydi. Buna ait daha önceden de bir örnek vardır. O da Mısır sultanı Melik Mansûr'un 1342'de tahta geçtiği zaman kendisine halife Dokuzuncu Ahmed tarafından kılıç kuşatılmasıdır (531). Genellikle Müslümanlar tarafından Peygamber'in hadisine dayanarak İstanbul'un fethine yakıştırılmış olan önem ise pek bilinir (532).

Herhalde hiç olmazsa şurası muhakkak görünüyor ki kılıç kuşanma töreni on yedinci asırda sultanlık sıfatının kazanılması için tamamlayıcı bir parçaydı. Doson ile Hammer'e gelinceye kadar, resmî tarihçiler gördüğümüz gibi genellikle bunların gerçekleştirilişini "nakib" ve "silahdâr"ın yardımıyla "müftü"ye izâfe ederler (533). Sandis, kendi zamanında, bu törenin daha açık bir tarzda yapıldığı fikrini veren garip bir ayrıntı veriyor: "Bunun (Eyüp Türbesinin) önünde bir "scaffold" vardı. Yeni sultanlar burada başlıca büyük râhibleri olan "müftü" nün elleryle kılıç kuşanırlar." Bu açıklık, göreceğimiz gibi âdetlerden kalkmıştır.

Törende kullanılan kılıca gelince... Bundan, genellikle "Peygamberin kılıcı" olarak söz edilir (534). Fakat İstanbul'daki (535) Peygamber'in resmî hâtıraları (Emânet-i Mübâreke) arasında, kılıç kesinlikle zikredilmiyor. Buna dayanarak biz burada, Eyüp'teki kılıcın, aslında diğer bir Muhammed'e, yani Fâtih Mehmed'e yakıştırıldığı şeklinde bir tahminde bulunmaya cesaret ediyoruz.

(530) Ap. Crusius, Turcograecia, 67.

(531) Davson, Tableau, I, 305.

(532) Hammer-Heller, Hist. Emp. Ott., 395 ve devamı; Ayasofya'daki kitâbe Museum Worlesyanun'da kayıtlıdır, II, 50.

(533) Alışılmış muhalifler başı sıfatıyla müftü hakkında bakınız Sandys (1610) Travels, 29; d'Arvieux, Memoires, 17, 463; Sheler, Journey, 200; Tournefort, Voyages mektup iş, Pockocke, Descr. Of the East, II, 128. Nakib, on sekizinci asır tahta çıkış töreninde genellikle görev almış görünüyor (Hammer-Heller, Hist. Emp. Ott. , XIV, 235 (Birinci Mahmûd, 1730) ; aynı yer, XV, 272; Doson, Tableau, VII, 125 (Üçüncü Osman,1754); Üçüncü Mustafa'nın tahta çıkışında (1757 Hammer-Heller, aynı eser, XVI, 5) müftü ve nakibin her ikisi de zikredilmektedir. Asrın sonunda genellikle muhaliflerin lideri olarak tanınışlardır (Jucherean, Rev de Constantinople, I, 252; Emp. Ott, II, 238); (Aşağıda zikredilen Byzantios).

(534) Fon Hammer, Staats verf. I, 484; Hist. Emp. Ott., XV, 138; aşağıda zikredilen de la Motray; Deltway (1794-1796), Constantinople 119.

(535) Bayrak, hırka, dişler, sakal ve ayak izlerinin bulunduğu bu emânet Odoson tarafından Tableau, I, 261 tasvir edilmektedir. Ayak izi Eyüp'e Birinci Mahmûd tarafından konulmuştur. (Hammer-Heller, aynı eser, XVIII, 57'sinde Jardin des mosque'de). kalanları, eski (Topkapı) Sarayı'nda korunmaktadır.

IV

Tarihçilerin oy birliğine rağmen kılıç kuşanma töreninin "müftü" ve yardımcıları olan "nakib" ve "silahdâr" tarafından gerçekleştirildiği zamanlar olmuştur.

Üçüncü Ahmed 1703 'te bilhassa müftü aleyhine olan v yeniçerilerin adamlarından birinin lehine olarak bunun azliyle sonuçlanan bir yeniçeri isyanı sayesinde tahta geçmiştir. Resmî kayıtlara göre yeni sultan silahdar, nakib ve yeniçeri ağası tarafından kılıç kuşanmıştır (536). Bu kayıt, bu son memurun törende bulunuşuna ait ilk kayıt olup Ahmed'in tahta geçişinin müstesnâ şartları , bunu istenildiğinden çok açıklamaktadır.

Fakat Dö Lamutrey'in (bize söylediği gibi) özel bir lütûf ve izinle törende hazır bulunmuş olan bir mühtediden (sonradan Müslüman olan başka din mensubu) naklettiği rivayet Gösteriyor ki, burada başlıca rolü oynayan, Yeniçeri Ağası idi (537).

Yeniçerilerin o sıralarda Bektaşî dervişleri (538) tarikatıyla artık sıkı bir şekilde, hattâ resmen bağlantılı olduklarını hatırlarsak, burada bu tarikat tarafından sultanları kuşatma ayrıcalık ve nüfuzunu ele geçirmek (539) belki de ve Eyüp Câmii'ni ellerine almak için yapılmış bir teşebbüs sayabiliriz.

Yüz sene kadar daha sonra (1807'de) Dördüncü Mustafa, Üçüncü Selim'in islahat, özellikle ordu islahatı sonucunda meydana gelen yine böyle bir isyan sayesinde tahta çıkmıştı. Bu ihtilal, kendi itirafları gereğince, Bektaşî tarikatı tarafından tertip ve idâre edilmişti (540). Ertesi sene

(536) Hammer-Heller, Hist. Emp. Olt. XIII, 35; Ahmed'in sefeli, İkinci Mustafa (1695) Kantemir'in rivayetine göre, (Jongiyer Tercümesi, II, 242) yanlış olarak şeyhi tarafından 8galiba şeyhü'l-islâm veya müftü olacak) kılıç kuşanmıştır.

(537) Travels, I, 246, 247: "Burada (Eyüp Câmii'nde) eski bir kılıç bulunduyorlar ki (buna) Muhammed'in kılıcı diyorlar... Taçlanma töreni bilhassa bu kılıcı pâdişahın beline takmaktan ibarettir. Türkler taç takma yerine peygamber kılıcı kuşanma derler. Bu Acı Bektaş (Adgi Bektasse)ın vazife ve ayrıcalığı olup bu zat (bazı Türklerin rivayetine göre) daima bu Yup (Eyüp) neslindedir. Çünkü Lob parlak bir keramete yeniçerilerin babası lakabını almıştır." Acı Bektaş, şübhesiz ki "Hacı Bektar"dır ki o zaman yeniçerilerin bazı kumandanları pirlerinin isimlerini taşıyorlardı. Dö Lamotrey'in bu zikrettiğimiz sayfasındaki bölüm "müftü"nün bu münasebetle dörende hazır bulunduğunu göstermektedir.

(538) Bakınız. Özellikle Rycault, Lpresent State, 65.

(539) İstanbul'da bir Bektaşî dervişi, bana, kendi tarikatlerinin sultanları kuşatma ayrıcalığını tarikatın kurucusu olan Hacı Bektaş adına talep ettiklerini ve Mevlevîleri bu hakkı gaspetmiş saydıklarını söylemiştir. Bektaşîlerin kemere yakıştırdıkları sırn önem (Jacob, Beitrage zur, Bektaschije, 50 ve devamı) bu iddiâyı kuvvetlendirmek için kolaylıkla kullanabilirdi.

(540) Esad Efendi, Destr. Des Janissaires, 305.

Mustafa bir karşı ihtilalle tahttan indirilmiş ve yerine amcazâdesi Selim gibi bir ıslahatçı olan İkinci Mahmûd tahta geçirilmişti. İşte tam bu sırada resmî olmayan kaynaklardan, Mevlevîler şeyhinin kılıç kuşatma töreniyle bağlantısına ait haberler işitmeye başlıyoruz. Geleneğin başlangıcı daha on yedinci asrın (541) sonlarına doğru görülmektedir. İşte bundan dolayıdır ki Üçüncü Ahmed'in yeniçeri-Bektaşî ihtilâl heyeti tarafından tahta çıkarılması ve kendisine yeniçeri ağası tarafından kılıç kuşatılması münasebetiyle, Mevlevî ve Bektaşîlerin bu kılıç kuşatma töreninde alacakları rolün sağlayacağı gaye, nüfuz ve etkiler için rivayet ve mücadele girişmiş oldukları farz edilebilir demiştik (542).

İkinci Mahmûd'un kılıç kuşanması (1808) sırasında bir çok yorumlara yol açan bir yenilik görüldü. Sadrazam yeni sultanı tahta geçiren bayraktarın kendisi –âdet olarak asla silah taşınmaması gerekirken- üç yüz tane iyi silahlanmış Arnavut muhafızla birlikte alayda yürüdü (543). Törene gelince ... Bir çok kaynaklar, bunun ilk defa olarak müftü yerine, Mevlevî şeyhi tarafından gerçekleştirilmiş olduğunu kaydediyorlar. Yukarıda söylediğimiz kural dışında hareket meselesi de mümkün bir isyan hareketine karşılık alınmış bir ihtiyatî tedbir olmalıdır.

Törendeki bu değişiklik hakkında en eski kaynak, o zaman İstanbul'da sefir olup (1812-1814) gerçeği öğrenmek için her türlü fırsat ve imkâna sahip bulunan "Andre Ossi"dir. Bu zat, İkinci Mahmûd'un kılıç kuşanmasından söz etmediği halde özellikle Mevlevî şeyhini törende ön saf-ta giden şahıs olarak göstermektedir (544). Andreossi'teki parçayı bilen Von Hammer, besbelli Davson ve daha önceki yazarların sözlerine itimad ederek bu ifadeleri kesinlikle reddediyor (545). Fakat Andreossi, 14 sene sarayda hizmet görmüş olan efendisinin sözüne dayanan

(541) Riko, Present State, 67: "Osman... (Mevlevî) dinlerine olan içtenlik ve saygıları dolayısıyla bunların şeyhlerinden birini tahtına oturttu. Çünkü mürebbsi (eğitimcisi) idi ve ona (taçlanma töreninde esas olan) kılıcı, o kuşattı. Kendisiyle haleflerine (oğullarına) aynı tarikatteki kişilere karşı büyük bir güç bağışladı." (Lebrun'un Voyage, I, 390'da da öyle). Riko'nun İstanbul'daki ikameti sıralanında hüküm süren sultan Dördüncü Mehmed (1648-1687) ki bunun babası İbrahim, müftü, yeniçeri ağası, sadrazam ve derviş Mehmed'in hepsinin katıldıkları bir kötülüğe kurban olmuştur. O zaman daha altı yaşında olan Dördüncü Mehmed'e saltanat verildiği zaman sadrazam, Mevlevî tarikatine ait bir elbise ile alay yaparak Eyüp'e yaya gitmiştir. (Hammer-Heller, Hist. Emp. Ott, X, 1872). O zaman memurlarının büyüklerinin çoğu Mevlevîliğe mensuptu. Herhalde mümkün olabilirse Derviş Mehmed'in etkisi, bu tarikate ilk defa olarak sultanları kuşatma ayrıcalığını temin etmiş olmalı.

(542) Tamamen aynı tarzda, yeniçeriler Bektaşîlerle resmî irtibat kurmadan önce, tarikatlerini bunlarla ilişkili gösteren bir Mevlevî menkabeşi buluyoruz. (Davson, Tableau, VII, 325 ve devamı):

(543) Jonannin, Turquie, 379.

(544) Constantinople et le Bosphore, 2, Frankland, I, 199'da tamamen zikrediliyor.

(545) Hist. Emp. Ott., XV, 272. Juchereau aynı şekilde "Mahmûd"un nakib tarafından kuşandığını söylüyor. Fakat gerçekte Hammer'in yaptığı gibi, sadece öncekilerden belge göstermiştir (Emp. Ott, II, 233; Re. De Constantinople, I, 252).

Frankland (546) (1827-8) , Marmont (547) (1834), Pardoe (548) ve Slade tarafından "l'institutione della beretta Uschiuff la qual e bon nota fra i Capi di Janizzari e stata inventata da Suleiman Rassa Guerriero conquistatore di Bullair, e fu portata Per segno di grand'amore e divotione, che portavano a San Gelladino Greco (Mevlevilerin reisi Celâleddin-i Rûmî) bu Saâdeddin'in (Beratotti Tercümesi, i, 40) Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa ile bağlantılı menkabe hakkındaki rivayettir. Davson (Tableau, ii, 313) ve Von Hammer (Hist. Emp. İ, 21) tarafından da hafif değişikliklerle kaydedilmiştir. Yeniçerilerin taşıdığı "üsküf" ile Mevlevilerin aba külâhı için bakınız: Davsın (aynı yer) ve C. White (Constantinople, iii, 354). Diğer yandan Bektaşiler de yeniçerilerin özel başlığını, kurucuları olan Hacı Bektaş'ın yeni bölükleri kutsaması hususuna bağlamaktadırlar. (Jacob, Bektaschi.... Beit. Zur, 3, ilh): Bu menkabenin en eski şeklini Leonklavyos'ta (Ann. Turc, 313) 'te tam da Bektaşilerin resmen yeniçeri kışlalarında yerleştiği zamanlarda buluyoruz. Aynı şekilde Ertuğrul'un Konya'da Celâleddin'i ziyaret ettiği ve oğlu Osman için azizin duâlarını aldığı hakkında Walpole'un Travels, 121'de Birove'un (1802) zikrettiği Mevlevî rivayeti; Davson'un Tableau, ii, 313'te Osman yerine Süleyman Paşa'yı koyan diğer bir rivayet şekli Orhan'ın yeni bölüklerini kutsamak üzere Hacı Bektaş'a götürdüğünü söyleyen Bektaşî menkabe sine uymaktadır. Menkabede yeniçerilerin başlığındaki "taylesan"ı, kendilerini kutsayan azizin yen'i olarak gösteren ayrıntılar dîvân erlerinin başlıklarındaki aynı özelliği bazı kurucular tarafından Orhan'ın kutsanmasıyla ilişkili gösteren Mevlevî menkabesiyle paraleldirler. (Von Hammer, Statsverf., II, 409). Bütün bu menkabeler, ilgili tarikatlerin nüfuzlarını artırmak ve bazen yeni bir davâ için kendilerine yol hazırlamak maksadıyla kasıtlı olarak uydurulmuş îcatlardı. doğrulanmaktadır. Bu sonuncusu o kadar ayrıntı veriyor ki aynen nakletmeye değer. Söz konusu metin, şudur: "(Osman'ın kılıcıyla) kuşatma işi, Molla Hünkâr denilen ve Konya'da oturan Mevlevî derişleri şeyhi tarafından gerçekleştirilir. Bu kişi, şeceresi bakımından Abbâsîlere, akrabalık bakımından mensup olduğu için ailesinin ayrıcalığı olarak bu hizmeti görmektedir. Osmanlı sultanları üzerinde rûhânî nüfûz iddiâsındadır. Bunlardan hiç biri, Molla Hünkâr tarafından kuşatılmadıktan sonra, milletin nazarında hukûkan hükümdâr sayılmaz. Şu anda görev yapan molla, eski şeyh olan babasının vefatı üzerine, 1803'te daha iki yaşındayken bu makama geçmiş ve yedi yaşına gelince İkinci Sultan Mahmûd'a kılıç kuşatmak üzere İstanbul'a getirilmiştir (549). Şu halde 1828'de Mevlevî şeyhi tarafından kılıç kuşatılmanın bir kurum haline geldiği ve bunu açıklayan bir menkabenin düzenlendiği açıkça anlaşılıyor.

(546) Constantinople, I, 146 "Sultanların saltanata başlama töreninde halifelerin kılıcını "şeyh derviş " elinden almaları alışılmış bir durumdur.

(547) Turkish Empire, 118.

(548) City of the Sultans, I, 52.

(549) Travels in Turkey, (İkinci Baskı), 376 ve devamı.

Mahmûd'un oğlu ve halefi olan Abdülhamîd (1839)'da tahta çıktığı zaman kendisine Mevlevî şeyhi tarafından kılıç kuşatılmıştı (550). Müftü bu törende hazır bulunmak için güçlüklerle getirildi. Çünkü bu münasebetle sultanın fes giymiş bulunmasını dînî bağlantısı bakımından mekruh göründüğünü söylüyordu (551). Bu tarihten sonra artık sultanları kuşatma işi Mevlevî şeyhinin tanınmış bir hakkı olarak kurmuş görünüyor. Skarlatos Vizantios Abdülazîz zamanında bugün dolaşan menkabenin orta bir şeklini kaydetmektedir: "Mevlevî dervişlerinin Molla Hünkâr dedikleri ve Konya'da oturmakta olan şeyhleri, sultanlara, 1300'de Birinci Osman'ı sultanlığa (emirliğe) atayan Birinci Alâeddin 'in halefi sıfatıyla Eyüp Câmii'inde kılıç kuşatırlardı. Fakat bu şeyh (şelebi) genellikle İstanbul'da bulunmadığı (δέν εφείλατο) için onun yerini "nakübü'l-eşrâf" veya İstanbul'daki Mevlevî şeyhi alıyordu (552). "Nakib"i Mevlevî şeyhi için tabîî bir vekil gösteren Borovayt, on sekizinci asrın sultanlarını bu öncekilerin kuşatmış olması olayı için makbul bir açıklama teşkil eder (553). Bu sırada Peygamber'in kılıcı yeni menkabeye uygun olarak halifelerin kılıcı (554) veya daha genel bir mahiyette "Osman'ın kılıcı" (555) olmuştur.

İşte buraya kadar gelince şu sonuca varmış oluyoruz :

1) Mevlevî şeyhlerinin ayrıcalığı, eski bir kurucuya değil, belki nisbeten geç döneme ait bir yeniliktir.

2) Bunun 1808'de İkinci Mahmûd'un tahta çıkması sırasında meydana geldiğini gösteren bir çok deliller vardır. Fakat bu yeniliğin sebebi ne idi?

(550) Lesur, Annuaire Historique, 1839, 182: "Bugün Eyüp'te yapılan törenin pek özel tutulduğu anlaşılıyor. Wilkinson bu münasebetle, (Modern Egypt, I, 285) bu devirde Mevlevîlerin taşıdığı ayrıcalığı zikrediyor.

(551) Joşro, Emp. Ott., IV, 228.

(552) Κωνσταντινούπολις, III, (1869) 575. İbare kısmen Slade'in tercümesi gibi görünüyor. C.I, 602'de aynı müellif, törenin ikinci Mehmed ve Akşemseddin taraflarından yapımını zikrederken şimdi bunun müftü tarafından gerçekleştirildiğini söylüyor.

(553) Belki de Abdülazîz için de (Aşağıdaki "ek"e bakınız): Fakat biz bunun zamanında halen kılıç kuşatma hakkının Mevlevîlere ait olduğuyla ilgili ifadelere rastlıyoruz. (Bkz. Van Lennep, Asia Minor, II, 235).

(554) Frankland Constantinople, I, 147, Yukarıda zikri geçmişti. Hazine-i Hâssa'da korunup Osman'ın kuşandığı kılıç olduğu söylenen bu kılıç Hammer'ce (Hist Emp Ott., I,105) Halife Osman'ın kılıcı olarak bildirilir. (Aynı yerde, II, 20; şv, 138). Bunlar , aynı şeyler miydi? Bundan başka, sarayda korunan, Halife Ömer'in kılıcı da "Tavernye" tarafından zikredilir. (Relation of the Seraglio, 1677, 75; Hammer-Heller, a.g.e, XV, 138). Bana da bu sene Eyüp Sultan imamlarından biri bugün kuşatma töreninde kullanılan kılıcın, Hz. Ömer'inki olduğunu söyledi. Belki de bu, son (Mevlevî) menkabesinin önce Halife Osman ve sonra aynı addaki Osmanlı sultanına aktardığı, "Halifeler Kılıcı"nın aynıdır.

(555) Zikredilen bugünkü rivayet şeklinde ve Marmont'un Empire Turkish, s.59 da böyle. Baedeker'in en son Konstantinopel (1914)'ünde de aynı.

İkinci Mahmûd, Üçüncü Selim'in siyâsetini takip etmek bakımından her şeyden önce islahatçı bir sultan idi. O, özellikle ordunun yeni bir şekle bürünmesi ve bunun için yeniçeriliğin kaldırılması gayesini güdüyordu. Bu sonrakiler, daha o zaman, Selim'in tahttan indirilişinden ve onu tahta çıkaran kendi sadrazamı bayraktarın ölümünden sorumlu olmak bakımından kendisine karşı kin besliyorlardı. Yeniçeriler büyük Bektaşî dervişleri teşkilâtı tarafından arkalanıyorlardı. Onun için Mahmûd 1826 tarihine kadar bunlara karşı ihtiyatla hareket etmişti (556). O tarihte bir darbeye hem yeniçeriler ve hem de Bektaşîler gâilesini başından atmıştı (557). Bundan başka herhangi bir islahatçının, dîni sebeplere dayanarak daima irticâ için sağlam bir temel teşkil eden "müftü" ve "ulemâ" (âlimler) gurubu ile anlaşması gerekir (558). Ulemâ gurubu, özellikle Müslümanların siyâset olarak ve hakikat olarak Hıristiyanlara karşı üstün tutulması taraftandı. Mahmûd ise saltanatın son zamanlarında bunu kaldırmak için bazı girişimlerde bulunmuştu (559).

Mevlevîler, Türkiye'deki herhangi bir Müslüman dîni teşkilâtından çok hoşgörü ve irfan düşünlülüğü taraftan olmuşlardır (560). Mahmûd, bunları destekçileri arasına katmıştı. Hattâ bazıları kendisinin bu tarîkate mensup dış unsurlardan (561) olduğunu söylerler. Bu, ihtimal dışı

(556) Onlara karşı 1814-1816'da yaptığı gizli icraat için bakınız: W. Trner, *Tour in the Levant*, III, 390 ve devamı, 385.

(557) Özellikle Esad Efendi'nin *Destruction des Janissaires*'ine bakınız.

(558) İkinci Mahmûd zamanındaki ulemânın muhalefeci ve zid davranışlı siyasetleri için özellikle: Walsh, *Constantinople*, II, 300 ve devamına bakınız; aynı şekilde H. Southgate, *Travels*, 1840, II, 173; ve aşağıda zikri geçen Rolland.

(559) Ubicini (*Turquie*, I, 447) Mahmûd'un 1826'ya kadar açıkça islahat taraftarı olmadığını söylüyor. Fakat biz onun yeniçerilere karşı olan nefretinin, bunu açıkça gösterdiğinden çok daha öncelerine döndürülebileceğini görmüştük. Hıristiyanlar hakkındaki hareketi 830'dan sonra başlamış (Ubicini, II, 111) ve vefâtından birkaç ay sonra ilan edilmiş olan Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu ile sonuçlanmıştır.

(560) Elliot, *Turkey in Europe*, 185 ve devamı. Yöresel Hıristiyanlarla olan ilişkilerine gelince... Sir Charles Elliot 1895-6 Ermeni - Türk mukâtalesi sırasında Konya Hıristiyanlarının korunmalarını büyük çapta Mevlevîlerin etkisine borçlu olduklarını, sağlam bir kaynaktan işittiği. O zamanlardaki Adana'daki çatışmalar hakkında da aynı şey söylenmiştir (Ramsey, *Revolution of Turkey*, 202, 208, ki bu rivayet Konya'daki Doktor Post tarafından da doğrulanmıştır). Mevlevîlerin yöresel Hıristiyanlarla olan eski ilişkileri hakkında s. 92'deki makaleme bakınız. 1634'ten başlayarak tarikat, onlara karşı resmî bir tavır almıştır. Çünkü gelirleri Dördüncü Murat tarafından kendilerine verilen Konya "reâyâ" (halk) sından geliyordu. (Davson, *Tableau*, II, 309).

(561) Pardoe, *City of Sultans*, I, 55; II, 62: Mahmûd'un Mevlevîlerle olan ilişkisi, onun kendi işine gelen bir şeyi yapmasını engellemiyordu. Gerçekten, eğer hikâye doğruysa, Mahmûd, yerinde Dolmabahçe'yi yapmak için bir Mevlevî tekkesini ortadan kaldırmıştır (Pardoe, aynı eser, I, 22).

bir durum değildir (562). Herhalde veziri Hâlet Efendi (563) onlarla sıkı bir temastaydı. Galata'daki Mevlevîhaneyi (564) de yaptıran odur. Kendisinin başı da bir müddet için buraya gömülmüştü (565). Bundan başka Hâlet yeniçeri-Bektaşî dayanışmasının (566) pervasız bir düşmanıydı. Kudreti, Arnavutluk'taki Bektaşîlerinkine (567) bağlı görünen Yanyalı Ali Paşa (568) aleyhine mücâdele taraftarıydı.

Babası gibi bir ıslahatçı olan Abdülhamîd de Mevlevîlere karşı oldukça eğilimli bulunuyordu (569). Saltanatı zamanındaki Galata Mevlevîhanesi şeyhi hakkında "Rolan" diyor ki : "Gerçekten imparatorluğun kafalı adamlarından biridir. Mahmûd'un dostu olan bugünkü döner dervişlerin reisi ıslahatın muzaffer olması için en kudretli bir şekilde çalışan meçhul, fakat etkili kişilerinden biri olmuştur. Rahmetli imparatora ulemânın muhalefetini boşa çıkarmak ve Kur'ân'daki engelleri, söz tefsirleri yoluyla düzenlemek hususunda hiç kimsenin onun kadar yardımı olmamıştır (570). Bu sözler, herhalde 1826'da Bektaşîleri mahkûm eden dinî toplantıda Mevlevîleri temsil eden aynı şahsa yönelik olsa gerektir (571). Bu şekilde sultânın (1) yeniçerilerle destekçileri olan Bektaşî dervişleri (2), ulemâ gurubu Aleyhine Mevlevî tarikatıyla siyâsî bir dayanışmaya girmiş olduğuna dair bir olayı meydana çıkarmış oluyoruz:

Mevlevî tarikatı bu ön saftaki mücâhedelerin her birinden bir zafer kazanmıştır. O zamana kadar Bektaşîlerin reisi, yeniçerilerin doksan dokuzuncu odasında resmî bir miralay (albay) rüt-

(562) Abdülhamîd'in, çeşitli yönlerden Bektaşî, (Elliot, Turkey in Europe, 182); ve Rûfâî tarikatine (rivâyet Trns. Vict. Inst., XI (1908), 235; Ramsey, Impressions, 149) mensup olduğu söylenmektedir. Zamanımızdaki sultan ise (iyi bir yerden öğrenildiğine göre) Mevlevîliğe mensuptur (Lucach, Morning Post, 2 Kânûnı Sâni, 1914).

(563) Mahmûd'un "Nişancı"sı Hâlet Efendi 1820'de iktidannın en yüksek mertebesinde olup (Upicini, aynı eser, II, 102) kendi maksatları için tavsiye ettiği Yunan harbinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine başını kaybetmişti. Düşmesinin hikâyesi, "Walsh"ın Journey'inde mevcuttur.

(564) R. Walsh, Journey, 70; Burgess, Greece and Levant, II, 323.

(565) Pardeu, aynı eser, I, 53; Frankland, Constantinople, I, 133.

(566) Walsh, Constantinople, I, 92; Journey, 72; Mack Ferlan, Constantinople, II, 131 ve devamı.

(567) Ali, Bektaşî olmakla gurur duyuyor (Aravantinos, Ἱστορία Ἀλῆ Πασσᾶ, 417, 419) ve siyâsî gâyeler için bu tarikate eğilim gösteriyor, istihdâm ediyordu. Bakınız: Brailsford, Macedonia, 233, 244; Degrand, Haute Albanie, 209; Durham, Burden of the Balkeans, 239; l'clee, N. Greece, IV, 284, 413; Hobhouse, Travels, 124; Lamprides Ἀλῆ Πασσᾶς, ve devamı; İppen, Skutari, 36.

(568) Walsh, Journey, 70.

(569) Mac Farlane, Turkey and its Destiny, II, 229; I, 200; Abdülhamîd'e İzmir Mevlevîleri tarafından tekkelelerinin kurucusu sıfatıyla itibar edilmektedir.

(570) C. Rolland, La Turquie Contemporaine, (1854), 223; Bu haber Prens "Gika"dan nakledilmiştir.

(571) Esad Efendi, Destr. Des Janissaires, 305; Galata'daki Mevlevî tekkesi başkentteki bütün diğer tekkelere üstünlüğü olan bir tekkedir. (F.W. H.)

besini taşıyorken (572), İkinci Mahmûd, Mevlevîlerin reisine, yeni teşkil edilen orduda müşir (mareşal) rütbesini vermiştir (573). Aynı şekilde, sultana kılıç kuşatma hususundaki "müftü"nün ayrıcalığı, Mevlevîlerin reisine aktarılmıştır. İkinci Mahmûd'un gizli kılıç kuşanması tarihi, belki hiçbir zaman bilinemeyecektir. Her ihtimale göre o zamanki müftü, korku veya menfaat dolayısıyla, törene iştiraktan çekinmiş ve buna dayanarak onun yerini alması için Mevlevîlerin en yüksek makam sahibi çağırılmıştır. Abdülmecîd'e de başarılı rakibi kılıç kuşatırken müftünün çekinmesi 1839'da henüz durumun gergin bulunduğunu göstermektedir denilebilir. Fakat Mevlevîlerin ayrıcalığı, bugüne kadar Anadolu Selçukları hânedanı (nusig) bir bağlantının ebedileştirilmesine devam etmiş, fakat Mahmûd'un bunların yardımı sayesinde irticâci softalar gurubuna karşı kazandığı üstünlükle bunların şeyhlerinin aldığı askerî rütbe, tarikatlerinin yeniçerilerle Bektaşîlerin temsil ettiği irticâ askeri gurubuna karşı olan mücâdeledeki katılımları hâ-tırasını tespit için olduğu kabul edilebilir.

EK

Abdülmecîd'den sonraki sultanların kılıç kuşanması hakkında, şu İstanbul'daki Rum matbuâtının verdiği resmî (?) bildirimlere dayalı inceleme, Mevlevî şeyhlerinin ayrıcalığının bir müddet fâsılaya uğrayarak sonra tekrar 1839'dan başlayarak geri alınmış olduğunu göstermektedir. Abdülazîz (1861) 'le Beşinci Murad (1876) 'nın kılıç kuşanıp kuşanmamış oldukları şüpheli görünüyor.

Kuvvetle Sünnî olan (574) Abdülazîz hakkında kılıç kuşanma (eski takvimle) 21 Mayıs'ta ve Mevlevî şeyhinin temsilcisi olarak nakîb tarafından (575) yapılacaktı. Bunun gerek ulemâ ve gerek Mevlevîlerin hatını kırmamak için bulunmuş bir şekil olduğu anlaşılıyor. Fakat tören (eski takvim) 27 Mayıs'ta (576) ertelenmiştir. Ertesi günlerdeki gazetelerde zikri geçmemiştir.

(572) Davson, Tableau, II, 313.

(573) Guine, Asie Mineure, I, 829; Jakob, Beitr zur....Bektaschi, 9.

(574) Bu münasebetle şu noktayı kaydetmek ilgi çekici oluyor: Abdülazîz, Konya'da koyu mutaassıp Sünnî Birinci Selîm gibi şâhâne bir câmi yaptırmıştır. Sonuncunun câmii Mevlevî tekkesinin tam karşısındadır. Her iki bina, şüphesiz dervişler arasında varlığından şüphe edilen Şî'î eğilimlerine karşıydı. Aynı şekilde yine bunun zamanında Afyonkarahisar'daki mühim Mevlevî tekkesinin gelirinin yansını kaybettiğini görüyoruz (Van Lennep, Asia Minor, II, 235).

(575) Βυζαντις 20 Mayıs, Γνωστόν ὅτι τὸ προνόμιον τοῦ περιβάλλοντος τὸν νέον Σουλτάνον τὴν σπαθὴν τοῦ Ὀσμαν κερταῖο οικο. γενειά τις ἐξ Ἰκονίου ἰερὰν ἔχουσα καταγωγὴν ἧς ὁ αντιπρόσωπος Ναχοῦπ Ἐσσαφ. οὐλεμάς ὑψηλοῦ βαθμοῦ, διαμένει ἐν τῷ τεμένει τοῦ Ἐγιοῦπ.

Yukanda zikri geçen Skarlatos Vizantios'un niyetine bakınız.

(576) Neologos, 24 Mayıs (E.T)

1876 ihtilâl senesinde Abdülazîz'in tahttan indirilmesi üzerine tahta geçmiş olan Beşinci Murat'ın hiçbir zaman geleneksel şekilde kılıç kuşanmadığı, muhakkak gibi görülüyor. Tören ve 13 Haziran alayı için bütün hazırlıklar yapılmış, fakat "hidiv" in (Mısır hidivi) hazır olma hususundaki arzusu yüzünden ertelenmişti (577). Ayın 23'ünde (578) gerçekleştirilmemiş, 25'inde ise sultana bir ameliyat yapılmıştı (579). Ağustosun 19'unda da hastalığı dolayısıyla tahttan indirilerek yerine Abdülhamid geçirilmişti.

Abdülhamid 26 sında, galiba Mevlevî şeyhi tarafından kılıç kuşanmıştır (580). Önceden kaydetmiş olduğumuz gibi Mevlevî olan bugünkü sultan (581) için de muhakkak aynı durum gerçekleşmiştir. Bu münasebetle yapılan törenin ayrıntıları, hükümdarların değişmesini icâb ettiren siyâsî haller ve şartlar dolayısıyla dikkat çekmişti. Ramsey'in hikâyesi İstanbul'da törende, kimin görev yapacağı hakkında hiçbir şüphe olmadığını gösteriyor: Hattâ bir kayıkçı bile bu konuda (582) iyi haber almıştı. Bununla beraber 1907 (583)'de bir Yunan yazar ve 1909'da Ramsey'in kendisi, bunda Mevlevî şeyhinin katilimini, ihmal ve köhne bir adetın yeniden hayata döndürülmesi gibi görüyorlardı.

KONYA SULTANLARI ZAMANINDA

HIRİSTİYANLIK VE İSLÂMİYET (584)

On üçüncü asrın sonlarına doğru, Osmanlıların ilk ortaya çıkışları sırasında, Anadolu içerisinde ve Anadolu Selçuk sultanları idaresindeki Hıristiyanlarla Müslümanlar (Türkler) iki asırdan beri yan yana yaşamakta bulunuyorlardı. Bu dönemin siyâsî tarihi karanlıktan henüz kurtulmaktadır. Sosyal ve dinî tarihine ise önceden temas edilmişti. Ancak zaman zaman "diyâr-ı küffâr" da bulunan eyaletlerle ilgili olan Bizans tarihçileri bize bunlar hakkında birtakım işaret ve îmalardan başka bir şey vermiyorlar. Bu itibarla elimizde biz en mükemmel işlenmiş bir "vakâyi-nâme"nin verebileceğinden daha fazla ve sosyal şartları hikâye edebilecek şahsî ve özel hâtırat mahiyetinde bir şey yoktur.

(577) Neologos, 1 Haziran (E.T)

(578) Aynı yerde, Haziran 23.

(579) Aynı yerde, Haziran 26.

(580) Aynı yerde, Ağustos 27. Alay tamamen tasvir edildiği halde tören hakkında bir söz yoktur. Buna dair yalnız şu kadarlık bir kayıt vardır: περιζωννται τό ξίφος ὁ του Ισλαμισμοῦ ἀρχηγός ὑπό τοῦ διαδόχου τῶν σελτσουκιδῶν τοῦ Ικονιοῦ (Μολᾶ Χουνκιάρ) ὄν ο γενάρχης τῶν Ὀσμανιδῶν ὑκίρῃεν ὑποτελής ἡγεμῶν

Bu Elliot ve Guine tarafından zikredilen son halk menkabesidir.

(581) Ramsey, Revolution in Turkey, 202 (Yani Beşinci Mehmed Reşad. Mütercin).

(582) Aynı yer, 154.

(583) Antonopoulos, Μικρά Ασία, 247.

(584) B.S.A XIX. 191-197.

Anadolu sultanlığının altın devri şüphesiz ki Birinci Alâeddîn (1219-1236) zamanıdır. Başşehir olan Konya, bugünkü çöküş halinde bile, sahip olduğu anıt ve kitâbelerle onun zamanının medeniyet ve sanat hususundaki gelişmesine şahitlik etmektedir. Alâeddîn , yüksek irfanlı, bir adam ve aydın bir hükümdardı. İstanbul'da sürgünde on bir sene geçirmiş olmak itibarıyla, Hıristiyanlığa karşı âşinâlık ve bilgisi vardı (585). Aynı şekilde Hıristiyanlık âleminde bir sürgün devresi geçirmiş olan seleflerinden (kendinden önce gelenlerden) Birinci Keyhüsrev de (1192-96, 1204-10) hemen hemen Hıristiyan gibi olmuş ve Hıristiyan bir eş almıştı (586). Bu zât daha sıkı bir Müslüman olan Haleb'deki komşusu tarafından İslâmiyete karşı sadâkatsizlikten daha büyük bir suçlamayla suçlanmıştı (587). Aynı şekilde Alâeddîn'in torunu ve bir Hıristiyan anneden doğma olan İzzeddin'in Hıristiyan olduğu , Pisidiya başpiskoposu tarafından söylenmiş olduğu gibi, bunn oğulları da İstanbul'da buldukları zaman takdîs âyinine kabul ediliyorlardı (588). Buna dayanarak gerek Alâeddîn ve gerek sülâleleri Hıristiyanlıkla âşinâlık ve güven hasıl etmişlerdi. Buna karşı filen sevgi göstermemiş olsalar bile, aleyhinde bir fikir beslemiyorlardı.

Alâeddîn'in yanında göze çarpacak başka bir sîmâ vardı. O da Buharalı mutasavvıf şâir Celâleddîn'dir. Bu zât 1233'te Konya'ya gelmiş olup varlık hükümdârının (Alâeddîn'in) sıkı ve nüfuzlu bir dostu gibi gösterilmektedir. Celâleddîn, dostu ve felsefede üstadı olan Şemseddin Tebrizi ile birlikte Mevlevî namıyla bilinen dervişler tarikatini kurmuştur. Bu tarikat, bütün tarihi esnasında Hıristiyanlara karşı insânî ve hoş görülü olup bütün dinlerin felsefi bir esas üzerinde uyşabilecekleri düşüncesindedir (589). Celâleddîn'in kendisi de galiba Rumca biliyor (590) ve Peygamber olarak İsâ'ya zamanındaki sıkı Ehl-i Sünnet Müslümanların verdiklerinden daha yüksek bir mevki bağışlamıştı (591). Gerçekten gerek Rum ve gerek Türk söylentilerinde (592) civardaki manastırın Rum keşişinin sıkı bir dostu olarak gösterilmektedir. Hattâ bazı rivayetlere göre, bunu kerâmetleri sayesinde kendi felsefesine yönlendirmiştir (593). Gerçek, ne türlü

(585) Hammer-Heller, *Hist. Emp. Ott.*, I, 131.

(586) Sarre, *Reise*, 39 ve devamı.

(587) C. Huart, *Konia*, 214 ve devamı.

(588) Pahym, II, 24, IV, 3, 6; Hammer-Heller, aynı eser, I, 45-47; Bakınız, Pears, *Destruction of Greek Empire*, 56.

(589) Özellikle bakınız, Elliot, *Turkey in Europe*, 185; Ramsay, *Revolution in Turkey*, 202.

(590) Gibb, *Ottoman Poetry*, I, 152; Celâleddîn'in oğlunun Acem harfleriyle yazılmış tasavvufî, felsefi mahiyette, kâfiyeli ve vezinli birkaç beyri, bize kadar erişmiştir. (Krumbacher, *Litteratur Byz.*, 811; Meyer, *Byz. Zeitschrift*, IV, 401).

(591) C. Field.

(592) Daha aşağıya bakınız *Saints and Mystics of İslâm*, 205, s.4.

(593) Redhouse'un *Mesnevî tercümesinde* 72 (63). *Acts of the Adepts*.

olursa olsun, şurası açıkça görünüyor ki Celâleddin, Hıristiyanlığa ve Hıristiyanlara karşı olan durumunda uzlaşmacı idi.

Daha önceki bir makalede (594) Konya'da Türkler tarafından câmie çevrilmiş olan eski Ayos Amfilohyos kilisesinin on üçüncü asırdan beri Müslümanlar tarafından "Hakim-i İlahî Eflâtun"un ölüsünün gömüldüğü yer (medfen) olarak saygı gördüğünü, kilisenin câmi olmasına rağmen devam eden Hıristiyan söylentilerinin ise halen oradaki mezann Konya piskoposu Amfilohyos'un ki olduğuna inandığını kaydetmiştim. Tâ on beşinci asra kadar her iki din , bu iki taraflı saygı göstermeye devam etmekte idi (595).

Herhalde Mevlevî dervişlerinin veya bizzat Celâleddin'in etkisine mal edilmesi gereken bu Konya'daki Eflâtun'a ait Müslüman saygısı, Hıristiyan ve Müslümanların eşit şartlar altında kaulabilecekleri bir Hürmet yeri iolarak kasden kurulmuş olabilir. Her iki dine mensup âlimler için Eflâtun felsefi bir soyutlama ürünü, âdetâ "Yostinyanos"un "ilm-i kudsi ilâhi"sine yakın bir şey gibi idi. Cahil ve hurâfeci Müslümanlar için büyük bir sihir ve keramet ehliydi. Rumlar ve Ermeniler için ise, hiç olmazsa Konya'da Ayos Amfilohyos olarak kalmıştır.

Eflâtun saygısının taşıdığı anlam, İslamiyetle Hıristiyanlık arasında böyle bir yaklaşma hususu , Mevlevîlerle Hıristiyanlar arasındaki dostane ilişkilere ait daha başka şahitlikler bulduğumuz takdirde, maddeten kuvvetlenmiş olacaktır.

Konya'nın bir saat kuzeyinde, kayalık bir boğaz içinde Ayon Hariton adlı bir Rum manastırı vardır. İşte bu manastır, üç taraftan duvarla, bir taraftan uçurumla çevrilidir. Bu duvarlar içinde üç kilise vardır. Tamamen veya kısmen kayalar içerisine oyulmuşlardır. Bunların yanında aynı tarzda inşa edilmiş bir ufacık câmi (mescid) de vardır. Mescit, gayet sade ve külfetsiz olup kayalara oyulmuş bir mihraba sahiptir. Dört köşeli bir odadan ibarettir. Manastıra memur Hıristiyanlar, bunun varlığını, şöyle bir menkabe ile açıklarlar: Celâleddin'i oğlu manastırın üst yanındaki yarıdan düşmüş ve esrarençiz bir pîr tarafından tehlikeden kurtarılmıştır . Bu zat, sonradan kilisedeki resim sayesinde Ayon Hariton olarak teşhis edilmiştir. Bu keramet halen Celâleddin'in halifeleri (halifeleri) tarafından -Mevlevî tarikatının reisi dâima kurucunun sülâlesindendir- her sene bir miktar kandil yağı (596) hediye getirilmek suretiyle anılmakta ve bundan başka çeşlebi tarafından senede bir gece bu mescidde ibadet edilmektedir.

(594) Plain, Plato in the Folklore of Konia, B.S.A, XVIII, 265 ve devamı.

(595)Khitrovo, İtin. Russes, 256.

(596)Konya civarında bir Rum köyü olan Sille Kilisesine de böyle bir kandil yağı hediyesi gider. Burada da bu âdet, Selçuk zamanına yorulur. Rumlar bunu bizzat Alâeddin'e (Pharasopoulos, Tâ Σόλατα , 132) Mevlevîler ise Celâleddin-i Rûmî'ye yorarlardı. (Bugünkü Mevlevî reisinden böyle bir haber alan Sir Edward Pears'tan nakil.

Hıristiyan rivâyeti, bu şekilde Celâleddin'i Ayon Hariton'un kerâmetiyle , hiç olmazsa yarı Hıristiyanlığa girmiş gibi göstermektedir. Diğer taraftan Mevlvî rivâyeti Ayon Hariton keşişinin Celâleddin'in kerametleri sayesinde, onun felsefesine yönlendirilmiş olduğunu beyan ve iddiâ etmektedir (597). Bundan başka dikkate değen bir husus da Ayon Hariton manastırının Mevlevilerin kutsal kitaplarında Eflâatun Tekkesi olarak gösterilmiş olmasıdır (598).

Bu suretle araya fuzûlî olarak iki taraflı bir Eflâatun şahsiyeti katılmak suretiyle, iki dînin tapınması için adapte edilmiş iki tane aslen Hıristiyan tapınağı buluyoruz. Muhakkak ki bu idârei maslahat şekillerinin birisi (belki de her ikisi) Mevlvî dervişlerinin eseridir. Acabâ Müslümanlar tarafından buna karşılık bir müsaade durumu var mı?

Konya'daki büyük Mevlvî dergâhında tarîkatin kurucusu Celâleddin-i Rûmî yatmaktadır. Mezarı, inançlı Müslümanlar , özellikle Mevlvî tarîkati mensupları için bir ziyâret yeridir. Bunun yanında başka bir mezar vardır ki hakkında garip bir menkabe rivayet edilmektedir. Denildiğine göre bu zat Celâleddin'e karşı o kadar dostluk edip sadâkatle hizmet etmiş ki Celâleddin, bunun kendisiyle yan yana defnolunmasında ısrar etmiş. Bu sadık dostun hüviyeti hakkında en aşağı üç muhtelif rivayet vardır. İki yüz sene önce Pol Lucas'a anlatılmış bir Ermeni rivayeti , bunu bir piskopos olarak gösteriyor ve adını Epsepi (Eusebius) olarak veriyor (599). Rum rivayeti, Celâleddin ile olan münasebetini yukarıda adı geçen keşiş Ayon Hariton (600) olarak kabul ediyor. Asıl Mevleviler ise , ikinci mezann Celâleddin tarafından eğitilmiş bir Hıristiyan keşişine ait olduğunu söylüyorlar (601). Böylece menkabenin esas kısmı , ki Celâleddin ile birlikte bir Hıristiyan rûhânîsinin defnedildiği hususu, bütün guruplar tarafından itiraf edilmektedir. Menkabenin tamamı veya bir kısmı doğru olsun veya olmasın, her ihtimal dahilinde burada, işte bizim aradığımız böyle Müslümanlar tarafından gerçekleştirilmiş bir "uyum yeri" görüyoruz.

Celâleddin'den sonra ikinci gelen Konya Mevlevîlerinin yücelttikleri zat Şemseddin-i Tebrizi'dir. Şehrin başka bir semtinde, çok daha basit bir türbede yatmaktadır. Bu da vaktiyle pek meşhur bir ziyâretgâhtı. Niğbolu savaşında (1396) alınan Hıristiyan esirlerden biri olan Schiltberger, Konya'nın bütün meşhur yerleri içinde, yalnız bunu kaydetmektedir. "Burada aziz Şems S. Schoms'un mezarı vardır. Bu zat vaktiyle bir Müslüman rahibi idiyse de ölüm döşeginde Hıristiyanlığa girmiş ve bir elma içinde kutsal Sakrman'ı almıştır." Türbesi hakkında büyük kerâmetler nakledilmektedir (601). İkinci bir mezara hacet bırakmayan bu menkabe merkez dergâ-

(597) Redhouse'un Mesnevî'sinde , 72 (73), Actsthe Adepts (dâbü'l-Mürîdîn).

(598) Aynı yer, 72, (63) ve 87 (81).

(599) Lucas, Voyage en Grece (Amsterdam, 1714), I, 251.

(600) Şifâhen (yüz yüze) (1913'te) Prodomos Petrizis'ten; Ayon Hariton keşişi Levides'in eserinde mevcuttur. Levides, ΑΙ ἐν μοναλθουίς Μοναί , 156 ve devamı; N. Rizos, Καππαδοκικά ; 130.

(601) Yerinde Prodomos Petrizis vâsıtasıyla.

hıncı gibi bir sonuç ortaya çıkarmıştır. Gerçekten Müslümanlar filozof Şemseddin'in türbesini ziyaret edip saygı gösteriyorlardı. Hıristiyanlar ise aynı zatta her ne kadar karanlıkta doğmuşsa da sonunda nura dönmüş ve ermişliğinin delili olarak ölümünden sonra büyük işler gerçekleştirmiş bir aziz görüyorlardı.

Böylece, Selçuk hânedânının fizikî başşehri ve Mevlevî dervişlerinin manevî merkezi olan Konya'da, aynı şekilde gerek Hıristiyan ve gerek Müslümanlar tarafından hiçbir vicdânî endişe olmaksızın ziyaret edilebilen dört kutsal yer buluyoruz. Aynı şekilde Alâeddin'de Hıristiyanlığa karşı hiçbir maksat beslemeyen aydın ve liberal bir hükümdar, Celâleddin'de Hıristiyanlığa meyilli mutasavvıf bir filozof, Ayon Hariton'un keşişinde de –eğer tarihi bir kimse idiyse- herhalde Celâleddin'in manevî şahsiyetine kapılmış bir Hıristiyan rûhânisi görüyoruz.

Hıristiyan ve Müslümanların birbirlerine benzetilmesi, Alâeddin için siyâseten, Mevlevîler için ise felsefi olarak istenmektedir. Hıristiyan kilisesi, burada, Anadolu ortasında söz konusu dönemde rûhânî yönden aşağı bir haldeydi (602). Bu bakımdan Alâeddin, Celâleddin ve yöresel Hıristiyan ruhânî arasında, felsefi temele dayalı dinî bir idare-i maslahat şekli bulunmuş ve bu gurupların hepsi veya bir kısmı tarafından kasten arttırılmış olması mümkündür.)

Bu fikrin başka yerde benzeri yok değildir. Hindistan'ın Moğol İmparatoru aydın ve filozof bir hükümdar olan Ekber, zamanında aynı tarzda teb'asının çeşitli inançlarını birleştirmek gibi bir teşebbüste bulunmuştu (603). Konya'daki hareket ise İslâmiyetin Ehl-i Sünnet haricindeki tasavvufî tarikatlerinde geniş bir ölçüde geçerli olup orta çağ Anadolu'sunun uyumsuz ve dinen ilkel ve düşkün halkı arasında büyük bir zemin bulmaya müsait fikirlerin, yöresel ve sun'î bir şekilde güçlendirilmiş olmaları gibi anlaşılabilir. On beşinci asırdaki Bedreddin Simavi isyanının da hareket ettirici gücü bu tür dinî kaynaşma fikirleriydi (604). Bunlar bir dereceye kadar bugün de Amavutluk'taki Bektaşî tarikatinde kuvvetle mevcuttur. Bu sonuncuların mezhepleri ve teşkilâtı, Yanyalı Ali Paşa tarafından siyâsî gâyeler için kullanılmıştır (605). Bu gibi dinler, böyle karışık halklara mâlik memleketlerde, hem tahsilli hem cahil sınıfa aynı derecede uygun ve evvelkilere felsefi bir dayanak ve sonrakilere bir alay esrar ve hurâfe verir. Hepsinin için uygun bir birleşme şekli ve karşılıklı hoşgörü için, temel teşkil eder.

(602) Bu devrelerdeki Konya rûhânî dairesi için bakınız: Wachter, Verfall des Griech. Ntums, 167.

(603) Bonet Maury, Rev. Hist. Rel, XI, 156 ve devamı; I, 153 ve devamı.

(604) Hammer-Heller, Hist. Emp. Ott., II, 181-185 (1414 seneleri).

(605) Brailsford, Macedonia, 233, 244; Degrand, Haute Albanie, 209; Durham, Burden of the Balkans, 239; İppen, Skutari, 36; Leake, N. Greece, IV, 284.